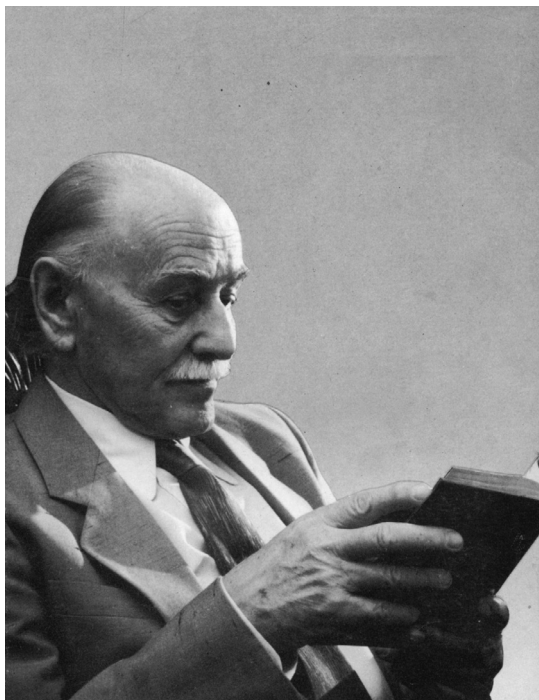

Benedek István
SEMMELWEIS BETEGSÉGÉRŐL
ÉS A SEMMELWEISI TANOK
IDŐSZERŰSÉGÉRŐL

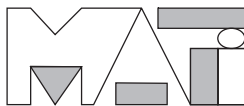

Benedek István

Semmelweis betegségéről és a semmelweisi tanok időszerűségéről

**Készült a szerző születésének 100. és Semmelweis halálának
150. évfordulója tiszteletére**

**Függelék:
A szerző orvosi és tudománytörténeti írásainak
bibliográfiája**

**Magyar Tudománytörténeti Intézet
Budapest, 2015**

MAGYAR TUDOMÁNYTÖRTÉNETI SZEMLE KÖNYVTÁRA 110.

Készült a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával

Sajtó alá rendezte és a bibliográfiai fejezetet összeállította:

Gazda István

A kötet szakszerkesztője:

Bodorné Sipos Ágnes

ISBN 978-615-5365-13-3

ISSN 1416-5368

© a szerzők jogutódai, 2015

A címlapon: Semmelweis Ignác (1818–1865) hirtelen öregedése
négy képkockán: 1857, 1860, 1863, 1864

A nyomdai előkészítés az M G Spiritusz Bt.,
valamint a Tordas és Társa kft. munkája
Nyomta és kötötte: Monobit Nyomda Kft.

Tartalom

Előszó	7
„A Benedek”	7

Semmelweis időszerűségéről

Semmelweis időszerűsége	15
Semmelweis szobra	20
O. W. Holmes és a gyermekágy láz	65
Miért kering oly sok téves adat Semmelweisről?	83

Semmelweis betegségéről és haláláról

Semmelweis betegségéről 1970-ben	97
A klasszikus kutatási eredmények összegzése Semmelweis betegségéről és haláláról	97
Küzdelem a Bécsben őrzött Semmelweis-kórrajz hiteles másolatának megszerzése érdekében (1971–1977)	115
Benedek István: A Semmelweis–Darvas-ügy	115
Még egyszer a Semmelweis–Darvas-ügyről	119
Dr. Zoltán Imre professzor nyilatkozata	120
Ki ölte meg Semmelweist?	121
Antall József: Semmelweist nem ölték meg	125
Benedek István levele Silló-Seidl Györgyhez	128

Semmelweis betegségéről 1978-ban	133
Benedek István: Semmelweis betegsége	133
Antall József: Semmelweis betegsége és halála	198
A kötetben idézett szakirodalmi források megjelenésük időrendjében	209
Benedek István orvosi és tudománytörténeti írásainak bibliográfiája	217

Előszó

„A Benedek”

Benedek István (Budapest, 1915. jan. 17. – Velence/Olaszország, 1996. jún. 9.) orvos, pszichiáter, szépíró, orvostörténész, neves Semmelweis-kutató, műfordító, Ady életművének egyik bűvárlója, tudománytörténész, a Magyar Orvostörténelmi Társaság tiszteleti tagja volt, akinek munkásságát Széchenyi-díjjal és Szent-Györgyi Albert-díjjal ismerték el.

Nagyapja Benedek Elek, édesapja Benedek Marcell volt, mindkettejükről több publikációja is megjelent. Első írásai még gyermekkorában láttak napvilágot a nagyapja által szerkesztett gyermekújságokban, amelyeket később Benedek Elek kötetekbe is gyűjtött.

A pesti orvoskaron szerzett diplomát, s már egyetemistaként a Szondi-tanítványok között találjuk, medikusként 1936-tól dolgozott a Szondi vezette Magyar Királyi Állami Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola Kórtani és Gyógytani Laboratóriumában – sok más mellett – Kozmutza Flórával együtt. (Benedeknek Szondiról sok értékes publikációja látott napvilágot.) Ezt követően a csepeli kórház általános orvosaként működött. Ebben az időszakban jelent meg (1943) első szaktudományi kötete *„Ösztön és bűnözés. A gyermekkori bűnözés lélektana orvosok, jogászok, nevelők és művelt nagyközönség számára”* címmel, a neves Eggenberger cég kiadásában, mintegy 250 nyomtatott oldalon.

1945–47-ben Kolozsvárott tanított az egyetemen, mégpedig a bölcsészethez tartozó pszichológián, egyetemi tanárként. Egyetemi jegyzete kéziratban maradt. *„Bevezetés a sorsanalízisbe”* című előadásaival elsőként építette be az egyetemi tananyagba a Szon-

di-teszteket és a sorselemzések rendszerét. Előadásainak szellemét tükrözi 1943-as munkája, egyebek között a mű „A sorsanalitikus ösztönrendszer” c. fejezete, továbbá a sorsanalízisről szóló egyéb fejezetei. A kötet a Szondi-féle genotropizmus szellemében íródott. Budapestre visszatérve mintegy összefoglalta előadásait és tudományos kutatásait, s ennek alapján adta közre 1948-ban „Az ösztönök világa” című munkáját.

Budapesten 1948 és 1952 között az Országos Ideg- és Elme-gyógyintézet főorvosa volt, a pszichológiai laboratóriumot vezette, 1951-ben elmeorvosi szakvizsgát is tett. 1952-ben az intapusztai munkaterápiás intézet igazgatójává nevezték ki, ahol munkával, szabadsággal és emberséges bánásmóddal gyógyított. Itt dolgozott egészen 1958-ig, s írt kötetet ezekről az éveiről és kezdeményezéseiről már 1957-ben „*Aranyketrec*” címmel.

Az ezt követő években pszichiáterként dolgozott Budapesten a Fehérvári úti rendelőintézetben, a XII. kerületben pedig kulturális tanácsadó, majd a *Hegyvidék* című periodika alapítója volt. 1971-től szabadfoglalkozású íróként találkozunk a nevével.

1958-as a „*Csavargás az Alpokban*” c. munkája (turistafelszerelését ma a dobogókői Eötvös Loránd Emlékház kiállításán tekinthetjük meg). A reáltudományok múltját először a lamarkizmusról és a darwinizmusról készült írásaival kezdte feltárni, majd mindezt beillesztette a tudományos gondolkodás egészébe és adta közre nagy sikerű „*A tudás útja*” című munkáját.

Behatóan foglalkozott a francia kultúra, művészet és tudomány múltjával. Írt könyvet Rousseau-ról és fordított tőle, kutatta a francia felvilágosodás egészét, első felesége érdeklődési körét is figyelembe véve emlékezett vissza az impresszionistákra („– *mondta Krisztina*”), a párizsi szalonokra és Courbet-ra. Kedvelt kutatási és publikációs témája volt Ady szerelmeinek és házasságának a bemutatása. 1989-ben állította össze a hazaszeretet verseit összegző „*Rendületlenül*” című művét, amely több kiadásban is megjelent. Nevéhez nagyszámú tanulmánykötet, for-

dítás és szépirodalmi munka kötődik, utóbbiak sorában említhetjük a „Csinevá”-t.

Nagy orvostörténeti vállalkozása volt a négykötetes „*Orvosi lexikon*” orvosi életrajzi szócikkeinek megírása. Az orvostudomány történetének sok-sok részletét írta meg tanulmányaiban, s adta közre tanulmányköteteiben, és ehhez kapcsolódóan jelent meg „*Hügieia*” c. kézikönyv-jellegű orvostörténeti munkája. Foglalkozott még a tibeti orvoslással is, de kiemelkedő kutatási eredményeit Semmelweis életműve elemzéséhez köthetjük.

Semmelweisszel kapcsolatos első nagyobb dolgozata az *Új Írásban* látott napvilágot 1965-ben. Holmes és Semmelweis kapcsolatáról a következő évben publikált az *Orvosi Hetilapban*, ehhez kötődő gondolatairól jelen kötetben is olvashatnak. 1967-ben jelent meg a közel 500 oldalas Semmelweis-monográfiájának első kiadása, amelynek nagy volt a visszhangja, hiszen egy rendkívül gondosan megírt, modern szemléletű, olvasmányos munkáról van szó. Ebben már feltételezi, hogy Semmelweis életének megkeserítője a szifilisz volt, amely szellemi teljesítményének fokozatos romlásához, majd szörnyű idegállapotához vezetett. Ezzel a megállapítással nem mindenki értett egyet, jelent is meg több, Benedeket cáfoló vitairat, de a későbbi kutatások mégis őt igazolták.

1970-ben írt első alkalommal összefoglaló tanulmányt Semmelweis feltételezett betegségéről (erről olvashatunk a kötetben is), amelyet még megalapozottabban 1978-ban tudott papírra vetni, amikor már megérkezett Budapestre Semmelweis bécsi kórtörténeti anyagának a hiteles másolata. Ezt a német nyelvű iratot akkoriban Némethy Ferenc fordította magyarra, s közzé is tették az *Orvostörténeti Közleményekben* Antall József körültekintően megírt bevezető tanulmányával együtt. Benedek 1978-as írása helyet kapott a jelen kötetben is.

Hozzászolt az 1970-es évek végén Semmelweis körül kialakult krimihez, írása ebben a kötetben is szerepel.

A „*Semmelweis és kora*” című műve második, bővített kiadása

1973-ban került ki a sajtó alól, 1980-ban jelent meg új Semmelweis-feldolgozása, majd a Semmelweis betegségéről írt német nyelvű dolgozata 1983-ban, s még ugyanabban az évben az ugyancsak német nyelvű nagy összefoglaló munkája Semmelweis-ről, Antall József, Lambrecht Miklós és Némethy Ferenc lektori közreműködésével. És még ehhez járul jó néhány kisebb írás Semmelweis Ignácról.

Jelen kötet a fentiekből emeli ki a legérdekesebbeket, de szerepel benne egy olyan levél is, amely most első alkalommal jelenik meg nyomtatásban. Benedek István Semmelweis-kutatásai mintegy zsinórmértékül szolgálnak a téma szakemberei számára, rendkívül jól ismerte az egész háttér-irodalmát, amit jelen kötet lábjegyzetei és összefoglaló bibliográfiai fejezetei is igazolnak.

Ezzel a kötettel tisztelgünk egyrészt Semmelweis előtt halála 150. évfordulóján, másrészt a nagy műveltségű kiváló pszichiáter, író, orvostörténész és ezzel együtt a reáltudományok történetének alapos ismerője, Benedek István előtt születése 100. évfordulóján.

„A Benedek” fogalommal vált az 1970-es ’80-as évek Magyarországon, számosan megcsodálhattuk televíziós előadásait, és élvezhettük a valóban olvasmányos stílusban megírt, komoly kutatásokon alapuló írásait. Hogy mi mindent írt szűkebb szakmájához kapcsolódva, arról jelen kötet függeléke ad számot, a művet ugyanis az általa papírra vetett orvosi, orvostörténeti és tudománytörténeti írások bibliográfiája zárja, amely az eddigi legteljesebb Benedek-bibliográfia, amely utal a hagyatékában maradt, de nyomtatásban meg nem jelent kéziratokra is. Nevéhez jó néhány szép-irodalmi írás, esszé, kisebb irodalmi szösszenet is kötődik, ezek jegyzékét – terveink szerint – az MTA Könyvtárának elektronikus könyvtárában, Repozitóriumában igyekszünk majd elhelyezni. Így válik majd teljessé a Benedek István életmű-bibliográfia, amely több éves kutatómunka eredményét tükrözi.

Jelen sorok szerzője büszke arra, hogy Benedek István baráti körének, a Hiúzoknak tagja lehetett, és évtizedeken át élvezhette az ott elhangzó beszélgetéseket, tudományos és politikai vitákat,

ami nem kis részben a házigazdán túlmenően a kör többi tagjának: Lambrecht Miklósnak, Birtalan Győzőnek, Szállási Árpádnak, és az akkor még nem-miniszterelnök Antall Józsefnek volt köszönhető.

Hálával tartozunk mindazoknak, akik támogatták jelen kötet kiadását, köztük Benedek István jogutódainak is.

Budapest, 2015. október 30.

Gazda István
tudománytörténész

Semmelweis időszerűségéről

Semmelweis időszerűsége

Semmelweis szobra

O. W. Holmes és a gyermekági láz

Miért kering oly sok téves adat Semmelweisről?

Semmelweis időszerűsége

Íródott 1968-ban

A közhangulat némelykor felkap egy nevet, lelkesen vagy harciasan lobogtatja, aztán ismét feledésbe süllyeszti. Az évfordulók különösen alkalmasak arra, hogy a „kegyelet adója” címén az utókor elmondja mindazt, amit a kortársak elmulasztottak, esetleg annál is többet. Nálunk most „Semmelweis-kultusz” van: halálának centenáriuma indította el három éve, ma pedig születésének százötven éves évfordulója szolgáltat újabb alkalmat az ünneplésre. Könyvek, tanulmányok, cikkek jelennek meg róla, előadások hangzanak el rádióban, televízióban, fővárosi és vidéki ünnepi üléseken, itt-ott külföldön is; kórházakat neveznek el róla, budai szülőházát helyreállították, múzeumot rendeztek be benne. Sőt: csontjait kiásták a Kerepesi-temetőben, megmérték és lefényképezték, újra elföldelték.

Mindez szép és jó. Ha rajtam állna, többet is tennék, például Semmelweisről nevezném el az Orvostudományi Egyetemet [azóta megtörtént – *a szerk megj.*], és ami ennél is fontosabb: gondosan ügyelnék arra, hogy a semmelweisi elvek szigorúan érvényesüljenek a gyógyításban. Ezek az elvek: a tisztaság, a törődés, a megelőzés, és nem utolsósorban az iatrogén – orvosok okozta – ártalmak kerülése.

Elgondolkoztató, mi teszi ma aktuálissá a Semmelweis-kultuszt? Az évforduló csak ürügy és alkalom: ha mélyebb ok nem lappangana mögötte, elegendő volna egy zászlóhajtás. De nyilvánvalóan nem elegendő, súlyosabb adósság leróvásáról van szó.

Alaposan megkésett a Semmelweis-kultusz, teljes évszázaddal. 1847-ben fedezte fel a gyermekági halandóság okát és ellensze-

rét, ekkor lett volna időszerű a kultusz. Vagy a hetvenes években, amikor a bakteriológia fejlődése igazolta Semmelweist, és útjára indult az aszepszis gondolata. Csakhogy ekkor jóformán ki sem ejtették a nevét, legalábbis nálunk nem; külföldről kellett piszkálni a magyarokat, hogy észbe kapjanak. Elég sokára kaptak észbe, minthogy akkoriban többen emlékeztek tragikus halálára, mint a fölfedezésére. A századforduló az „első Semmelweis-ókultusz” ideje: 1906-ban kiadták műveit magyarul és németül, felállították szobrát, utcát neveztek el, és könyvet írtak róla (vagyis a könyvet osztrák szerző írta, németül, 1909-ben pedig angol szerző, angolul), és nemzetközi ünnepséget tartottak, amelyen már hevesen védelmezték magyarságát és prioritását.

Magyarság és prioritás, ettől fogva sokáig ez volt a Semmelweis-kultusz lényege.

Magyarsága nekünk természetes: Budán született, mint német nevű, de magyar érzelmű család tagja, Budán és Pesten járt iskolába, Bécsből visszatérve a Rókus-kórház orvosa és a pesti egyetem tanára lett. Magyar ruhát viselt, magyarul beszélt, magyarul érzett. Igen ám, de a külföld azt tudta róla, hogy a neve német, Bécsben járt egyetemre, a bécsi klinikán tette fölfedezését, könyvét németül írta. És Magyarország akkor az Osztrák–Magyar Monarchia szerves része volt. Kissé messzibbről nézve az osztrák, a cseh meg a magyar közös országot lakott. Mi se nagyon tudjuk, vajon Škodát és Rokitskijt meg a Bécsben gyökeret vert többi cseh orvost osztráknak mondjuk-e vagy csehnek; legjobb esetben cseh származásúnak mondjuk, de nem bizonyos, hogy a csehek ettől el vannak ragadtatva. Semmelweis nem vert gyökeret Bécsben, de ez nem rajta múlt, hanem azon a fogadtatáson, amit jogosan hányunk a bécsiek szemére, ám titkon örülnünk kell: ha nem így fogadják, bizony ott maradt volna, és akkor csak „külföldre származott hazánkfiát” tisztelhetnénk benne, mint abban a hét vagy nyolc magyar származású Nobel-díjasban, akiket a legelfogultabb nacionalizmus sem nevezhet magyarnak. Semmelweis, nem jókedvéből bár, de otthagytta Bécset, 1850-ben hazajött, és ismét magyarrá

vált, nemzeti büszkeségünk tehát joggal sorolja a magyar tudósok közé, joggal tartja a legnagyobb magyar orvosnak, jogosan perel a külfölddel, ha felszínességből vagy szándékosan megfélemezik magyarságáról – de túlságosan ne csodálkozzunk ezen a feledékenységén.

A prioritási vita főként akörül folyt, ki tanította az orvosokat először kezét mosni. Semmelweis felfedezése azonban nem a kézmosás volt (ez csak következmény), hanem a gyermekági láz aetiológiája, vagyis kóroktana, a kór terjedésének tudományos magyarázata. Vitathatatlan, hogy ebben mindenkit megelőzött. Ám ugyanígy vitathatatlan, hogy tételeit az orvosi köztudat csak részben és megkésve tette magáévá, tanítása nyomán a szülészeti és sebészeti aszepszis nem vált általánossá (noha válhatott volna, ha figyelnek rá), és tőle függetlenül fedezte fel és honosította meg az aszepszis-antiszepszist Pasteur és Lister. Igaz, hogy Semmelweis előbb tudta (jobban is tudta), mint ők, de az is igaz, hogy ők úgy jutottak eredményeikhez, mintha Semmelweis a világon se lett volna, és nekik sikerült meggyőzni a világot arról, amiről Semmelweisnek nem sikerült. Ez a szembeállítás körülbelül megvilágítja a prioritási viták értelmességét. A prioritási vitázók jobban tették volna, ha a fejüket fogják: harminc évet elvesztegetett az orvostudomány a magyar és külföldi orvos-kortársak értetlensége, korlátoltsága, gőgje miatt. Tudniillik amint Semmelweis kihúzta lábát a bécsi Krankenhausból, a pesti Rókus-kórházból és klinikáról, azon nyomban ötszöröse-tízszereére szökött fel a gyermekági halandóság, de ezzel senki sem törődött.

A két világháború közt elkövetkezett Semmelweis romantikus reneszánsza: közepes tehetségű írók rávetették magukat a szívfa-csaró témára, divatba jött az „örületbe kergetett anyák megmentője”. A német Malade, az amerikai Thompson, a francia Céline, a magyar Kertész Róbert érzelmes regényei a legismertebbek, ezek nyomán készültek a hasonlóan szentimentális filmek, amelyek még kevesebb gondot fordítottak a történeti hűségre.

A Semmelweis-kultusz új hulláma, amely mostanában bonta-

kozik ki, igyekeznek szabadulni a romantikus túlzásoktól, giccsőtől, történetietlen torzítástól. Nem mondhatjuk, hogy az igyekvés teljes sikerrel járt, és várható, hogy egy újabb hullám még korrigálni fogja a neoromantikus túlkapásokat, mindazonáltal fel lehet ismerni az új kultusznak egy nagy vívmányát, nevezetesen azt, hogy felfedezte Semmelweis *időszerűségét*. Korábban – miként talán sikerült érzékeltetnem – a nemzeti és nemzetközi büntudat, majd a nemzeti gőg táplálta a Semmelweis-kultuszt. Magát az *ügyet* végleg elintézettnak tekintették: a gyermekágyi láz rejtélyét megoldotta a bakteriológia, magát a betegséget eltörölte – legalábbis a civilizált országokban a föld színéről a penicillin, a műteti sterilizáció a szülészet és sebészet általános szabálya lett, a betegségek megelőzése pedig a modern orvosi szemlélet alapja. Így tehát Semmelweis álma megvalósult, kész. Ez volt a tudományos álláspont tegnap.

Ma azonban nem így látjuk. Igaz, a gyermekágyi láz gyakorlatilag megszűnt, az aszepszis általános tantétellé lett, és az antibiotikumok meghódították a világot. Csakhogy ezzel párhuzamosan kiderült, hogy az antibiotikumok szép csendben átalakítják az emberek ellenálló képességét a baktériumokkal, illetve gyógyszereikkel szemben, továbbá az egyéni érzékenység, fogékonyság és ellenálló-képesség nagyon különböző, így az antibiotikumok sokszor felmondják a szolgálatot, továbbá éppen az antibiotikumok csodás hatásába vetett hit ellazította a kórházi higiéniét, úgyhogy az aszepszis szigorú szabályait olykor-olykor annyira elhanyagolják, hogy egy-egy kórház egészségügyi és tisztasági viszonyai a Semmelweis előtti korszakra emlékeztetnek, továbbá az elgépiesedő kórházi gyakorlatban felületesség, óvatlanság, sietség vagy lelkiismeretlenség következtében – gyakorta okoznak maguk az orvosok és ápolók fertőző vagy egyéb betegséget, továbbá a nagy hatású modern gyógyszerek néha veszedelmes mellékhatásúak.

Ha ezekhez a veszedelmekhez és iatrogén ártalmakhoz hozzátesszük még, hogy az elmechanizálódott gyógyászatban a betegek hovatovább olyan kiszolgáltatottnak érezhetik magukat, mint haj-

dan a szülönők a bécsi Krankenhausban, továbbá, hogy egyre kevesebb az oly megszállottan kutató és betegeivel oly együttérzően törődő orvos, amilyen Semmelweis volt, míg ellenben Scanzoni, Klein és Braun professzorok mentalitása, értetlensége és nagyképszerűsége ma is eléggé általános jelenség, végül hogy azok a korlátok, amelyek megakadályozták egyfelől Semmelweist a tágabb perspektívák felismerésében, másfelől ellenfeleit a nyilvánvaló igazság beismerésében, ma is fennállnak – akkor be kell látnunk: Semmelweis kultusza valóban ma is időszerű, és időszerű marad mindaddig, amíg ünnevelt tanítása a társadalom valódi közkincsévé nem válik.

Semmelweis szobra

Íródott 1967-ben

Hosszan elnéztem a szobrot.

1906-ban készült. Ahogyan ebben a korszakban szokásos volt: monumentum. Magas talapzaton áll Semmelweis, magyaros ruhában, körszakállal, bal kezében vaskos könyv. Lába körül barokkos angyalok és virágfüzér, a talapzat aljából szép arcú anya néz fölrá, karján egészséges kisdéd.

Manapság nem kedvelik az effajta stílust, de én szeretem. Az utcai szobornak az a dolga, hogy monumentum legyen, egy élet és alkotás emlékműve, amely félreérthetetlenül, hatalmasan, elvontság és áttétel nélkül tudatja az utókorral egy nagy ember érdemét. Stróbl Alajos készítette; Semmelweis arcát úgy mintázta meg, hogy – tudatosan vagy ösztönösen – beléfaragta keserűségét, bánatát, sértettségét és azt a vádat, amellyel a szomorú sorsú tudós oly joggal illette kortársait. A szobor közvetíti e vádat az utókorra, ezért különösen szeretem.

A Rókus-kórház előtt áll, amelyet most [1967] hivatalosan Semmelweis-kórháznak neveznek; a bejáratnál szemben, kissé eldugott, de méltó helyen: hat éven át dolgozott ebben a kórházban, mentette a gyermekágyas anyákat a halálos láztól.

Eredetileg nem itt állt, hanem az Erzsébet téren; nem is Stróbl Alajost bízták meg a készítésével, hanem Fadrusz Jánost. Sok minden másként történt, mint ahogyan 1891-ben eltervezték. Ilyen messzire nyúlik vissza a szobor története: 1891-ben vette kezdetét az ünnepség és hallelujázás az a véget nem érő áradata, amelyben egy nemzet rossz lelkiismerete egymásra licitáló szu-

perlatívuszokkal és tobzódó szóvirágokkal kompenzálta hajdani mulasztását.

A mulasztás akkor kezdődött, amikor Semmelweis meghalt, tehát 1865-ben. Az alatt a 15 év alatt, amit Pesten töltött, becsülték, értették, mellette álltak, még akkor is, amikor szenvedélyes túlzásaival magára haragította a fél világot. *Majdnem* eljutottak odáig, hogy az „ügy”, amelyet Semmelweis képvisel, nem az ő ügye, hanem a terhes anyáké és az orvostudományé – tehát mindenkié. Hanem amikor az elmegyógyintézetben meghalt, egyszerre rémült hátraarcot csinált az egész magyar orvosi társadalom; az „ügy” egy elmebeteg – tehát gyanús – ember magánügyévé zsugorodott, amelyet támogatni annyi, mint a világ tekintélye ellenében kiállni egy magán-rögeszméért.

Borzasztó következménye lett ennek a megfutamodásnak: a gyermekágyas anyák ismét úgy hullottak, mint Semmelweis előtt – és ebből kiderült, hogy egyes-egyedül Semmelweisnek volt fontos a gyermekágyas anyák sorsa. Amellett az „anyák megmentője” címet utólag kellett visszaszerezni Semmelweis számára, és nem is sikerült teljesen visszaszerezni, meg kellett osztani Pasteurrel és Listerrel. Mert noha vitathatatlanul ő volt az, aki a gyermekágyi láz aetiológiáját megfejtette, és a gyermekágyas anyák életét valóban megmentette, de az is vitathatatlan, hogy Pasteur és Lister utóbb tőle függetlenül oldották meg az aszepszis-antiszepszis problémáját, és a világban az ő működésük nyomán terjedt el a tan. Semmelweisre ekkor – pedig csak tíz éve halt meg – Magyarországon már alig-alig emlékeztek.

Csak jóval később, 1891-ben, mikor a Bécs melletti temetőben kiürítették a parcellát, ahová Semmelweist temették volt, és özvegye (54 éves ekkor) hazahozatta férje hamvait – csak ekkor jutott eszébe valakinek, hogy „rehabilitálni” kell Semmelweis emlékét. És persze kiharcolni prioritását, megvédeni a magyar dicsőséget.

Ekkor határozták el, hogy szobrot emelnek emlékének, nemzetközi gyűjtésből.

A család még szégyellte. Csak pár éve történt – 1879-ben –,

hogy az özvegy és a gyermekek letették a Semmelweis nevet, és fölvelték a Szemerényit, talán hogy a 18 éves Antóniát férjhez adhassák a 44 éves Lehoczky bácsihoz. Bélán, az egyetlen fiún, a névváltoztatás sem segített, öngyilkos lett. Érthető, hogy az özvegy – szerény nyugdíjával eltartott rokon – került a feltűnést. Teljes csöndben, a nyilvánosság kizárásával helyezték új nyugvóhelyére Semmelweis földi maradványait a Kerepesi-temetőben, egyelőre az anyósék családi sírboltjába, ahonnan három év múlva dízsírhelyre tették át. Mert közben megalakult a Bizottság.

A Semmelweis-emlék végrehajtó bizottság 1891-ben létesült, kerek 18 esztendeig működött, pontosan annyi ideig, amennyi a gyermekági láz kórtanának felfedezésétől Semmelweis haláláig telt el. A Bizottság nyomban megfogalmazott programja az volt, hogy nemzetközi gyűjtésből szobrot emel Semmelweisnek Budapest egyik nyilvános terén, és nemzetközi ösztöndíjat létesít Semmelweis nevére, továbbá hazai gyűjtésből Semmelweis nevét viselő emberbaráti intézményt épít, Semmelweis tetemét dízsírba helyezi, méltó köemlék alá, szülőházát emléktáblával jelöli, műveit magyar és német nyelven kiadja.

Pirulás nélkül nem lehet olvasni a *Jelentés*-ben, hogyan koldulta végig Európát a nemzetközivé dagadt Bizottság. Az eredmény siralmas volt. Már a gyűjtés második esztendejében szó sem esett emberbaráti intézményről és nemzetközi ösztöndíjról; örültek volna, ha egy tisztességes szoborra való kerül. Kellott 50 ezer forint, begyűlt ehelyett külföldről 6000, itthon 3000. Fordultak fűhöz-fához, gyárosokhoz, újságokhoz, egészségügyi kormányzathoz, ez mind nem segített. Csak a szülőanyák segítettek, meg a boldog ifjú férjek, mert aki baj nélkül megszüli gyermekét, szívesen dob egy perselybe, még ha Semmelweisnek hírét sem hallotta is. Tizenöt évbe telt, míg a szoborra való egybegyűlt.

Közben 1894-ben nemzetközi közegészségügyi kongresszust tartottak Budapesten. Addigra a Bizottság megszerezte a dízsírhelyet, végrehajtotta a második exhumálást, elkészítette a stilizált szarkofág síremléket, most ezt ünnepélyesen leleplezték. Az alka-

lom jó volt, az egybegyűlt nemzetközi tekintélyek őszinte elismeréssel emlékeztek meg az anyák megmentőjéről. Ekkor már két évtizede nyilvánvaló volt, hogy a gyermekági lázat bakteriális fertőzés okozza, tehát Semmelweisnek igaza volt, amikor a „bomló szerves anyagot” tette felelőssé a lázért, és minden más kóroktani tényezőt elutasított. A hajdani elszánt ellenfelek közül senki sem volt már az élők sorában – egyébként időközben az ellenfelek is sorra elcsöndesültek, hiszen Pasteur diadalával bebizonyosult hadállásaik tarthatatlansága. A ’80-as években Semmelweisről két német nyelvű monográfia is megjelent (Hegar és Bruck, utóbbi előbb magyarul), nem szólva a kézikönyvek utalásairól és folyóiratok cikkeiről – Semmelweis neve és műve tehát nem volt ismeretlen a világban.

A kongresszuson elhangzott beszédek lelkesen ünnepelték az anyák megmentőjét. A hangulatot csak az rontotta, hogy az elnöklő Hueppe prágai szülészprofesszor németnek hitte Semmelweist, tévedését viszont ellensúlyozta egy másik tévedéssel: beszámolt Lister vallomásáról, aki állítólag azt mondta, hogy egész életművét Semmelweisnek köszönheti, és a sebészet senkinek sem adósa annyival, mint Semmelweisnek. Utóbb ugyan kiderült, hogy a Lister-féle mondás egyszerű koholmány, és Lister mind az ideig Semmelweisnek hírét sem hallotta (ami éppenséggel nem válik dicsőségére a nagy angolnak), de az ünnepélyes pillanatban a hallgatóság megkönnyebbülten vette tudomásul, hogy az utókor íme elégtételt szolgáltatott hazánk nagy fiának.

Az elkövetkező évek azonban azt mutatták, hogy az elégtétel nem volt teljesen egyértelmű. Hueppe „elszólása” úgy látszik nem volt véletlen: most, hogy Semmelweis nagy ember lett, egyszerre igényt tart rá Bécs. És a koholt Lister-mondás is mély tüskét rejtett: a prioritás tüskéjét.

Megindult tehát a harc Semmelweis magyarságáért és prioritásáért. – még mielőtt elkészült volna a szobor.

Magyarság

Győry Tibor volt ennek az eszmei harcnak generálisa. Szenvedéllyel vetette rá magát Semmelweis őseinek kutatására, szenvedéllyel vetette bele magát a prioritási harcba. Az orvostörténet magántanára volt (az egyetlen „hivatásos” magyar orvostörténész, tanszék nélkül ő is; Magyarország az egyedüli civilizált ország, amelynek nincs orvostörténeti tanszéke), életének és működésének középpontjában Semmelweis állott. Ő fordította magyarra Semmelweis német munkáit és németre a magyarokat, ő rendezte sajtó alá az *Összes művek* magyar és német kiadását,¹ ő tartotta az ünnepi beszédet a szobor leleplezésekor, ő szállt síkra minden vélt vagy tényleges támadáskor Semmelweisért. Érdemei a Semmelweis-kultusz terén elévülhetetlenek.

A magyarság igazolása nem is volt olyan egyszerű. Semmelweis ugyan Budán született, eredetileg német ajkú, de már magyarrá lett kereskedő családból, csakhogy a família Burgenland-bel származik, Sopron környékéről, ahol ma is élnek Semmelweisek, inkább osztrákok, mint magyarok. Győry Tibor idejében a Burgenland elnevezés még nem létezett, a Pozsony–Sopron–Kismarton körüli terület Magyarországhoz tartozott – Magyarország pedig a Monarchiához –, sok német ajkú lakossal, kevesebb magyarral, harcos történelemmel. Csak az első világháború után vált önálló fogalommá Burgenland; nevét a három „burg”-tól kölcsönözte (Pressburg, Ödenburg, Eisenburg – Pozsony, Sopron és Vasvár): nyomban el is veszítette mind a hármat, amikor Ausztriához csatolták, helyette kifejlesztette a lokálpatrióta burgenlandi öntudatot: a burgenlandiak elsősorban nem németek, nem osztrákok, nem magyarok, hanem burgenlandiak.

¹ Semmelweis, Ignác: *Gesammelte Werke*. Herausgegeben und zum Theil aus dem ungarischen übersetzt von Tiberius von Győry. Jena, 1905. G. Fischer. VI, [2], 604 p.; Semmelweis összegyűjtött munkái. Összegyűjt. és egy részét németből ford.: Győry Tibor. Bp., 1906. MOKT. VI, [2], 727, [1] p., 4 t. + mell. (A Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat könyvtára 96.)

Semmelweis apja Kismarton mellől származik, egy kis községből, amelynek Győry kutatása idején *Szikra* volt a neve. Kimutathatóan itt – és a környék kis falvaiban – éltek a szőlőtermelő Semmelweis-ősök már a 16–17. században, tehát „magyar honosak” voltak, miként Győry szakszerűen megállapítja. Igen ám, csak-hogy a Szikra elnevezés csupán az eredeti (és mai) *Sieggraben* magyarítása, a hétszáz lelket számláló községben magyarul nem beszélt senki. Semmelweis német anyanyelvű apja kivált a szőlőművesek közül, a XIX. század első évtizedében felvergődött Budára, ott feleségül vette a bajor származású Müller Teréziát, jól jövedelmező fűszer- és gyarmatáru-kereskedést nyitott a Tabánban.

Győry idejében a magyarság igazolása még „ősi” származás alapján történt, Győry tehát lelkesen kimutatta, hogy a Semmelweis-nemzetség magyar honos volt, ezzel bizonyítottnak vélte magyarságát. Visszafelé sült el ez a naiv okoskodás, hiszen burgenlandi és bajor ősöket leplezett le. A magyar köztudat beérte Győry érveivel, a külföld azonban azt olvasta ki belőlük, hogy bizony csak német volt Semmelweis, amint neve és származása mutatja, még ha Budán született is – vagyis Ofenban, amely akkoriban inkább német ajkú volt, mint magyar.

Szerencsére azóta alaposan megtanultuk, hogy nem ősi származása teszi a magyart. Hová is jutnánk e keresztül-kasul betelepített és kitelepülő szomorú országban, ha magyarjait a származáson mérnök? Bölcső és sír nem árulja el a hovatartozás titkát, másutt kell keresni. A nyelvben? A nyelv sokat jelent, többet az ősöknél, de nem minden. Semmelweisnek a magyar meg a német egyformán anyanyelve volt. Enyhe akcentussal beszélt mind a kettőt, de úgy, mint sajátját. Magyar iskolába járt, magyar tanároktól – piaristáktól – tanult, neve mellett a matrikulában ez állott: „hungarus”, nem pedig „germanus”, mint a németeknek, akikből egyébként szintén sok jó magyart neveltek a piaristák. A reformkorszak ideje volt ez, Széchenyi eszméinek, Wesselényi buzgalmának ideje; legtüzeesebb magyarokká ekkor s ezt követően (a szabadságharc utáni elnyomatás alatt) éppen a „germanus”-ok váltak.

Semmelweis tehát magyarnak nevelkedett, mégsem ezért volt magyar. Alighogy a gimnázium hat osztályát kitűnő eredménnyel s utána az egyetemre előkészítő két filozófiai osztályt kijárta, ment Bécsbe jogot tanulni. De nem akart hadbíró lenni, a következő évben átiratkozott az orvosi egyetemre. Két évet ugyan a pesti egyetemen járt, de a diplomát Bécsben szerezte meg, 1844-ben.

Ekkor még haza akart jönni, de – talán mert anyja váratlanul meghalt – meggondolta magát, Bécsben maradt. Rövidesen a szülészeti klinikán kapott állást, előbb mint externista, majd mint tanársegéd; ettől fogva nem érdekelte más, mint a gyermekágyi láz titka.

Szánalom

Itt meg kell állni egy pillanatra. Mi indította el végzetes útjára Semmelweist? Nem a tudományos kíváncsiság, nem a felfedezés vagy alkotás vágya, hanem a szánalom.

A XIX. században az asszonyok rendszerint otthon szültek, csak kivételes esetben mentek intézetbe. A „kivételes eset” zömmel a nyomorúság volt. A szülészeti klinikán ingyenes a felvétel, nem kerül pénzbe a bába, az orvos, a gyógyszer, sőt – ami ennél fontosabb – nem kerül pénzbe a gyermek fölnevelése sem, ha az anyának nincs miből fölnevelnie: az állami lelencház átvette és költségmentesen fölnevelte a klinikán szült gyermekeket. Nagy ára volt mégis ennek az ingyenességnek: egyrészt az anyák vállalták, hogy a bába- és orvosnövendékek rajtuk tanuljanak, másrészt vállalták azt a veszélyt, amit a gyermekágyi láz a szülőintézetben jelent. És ez nem csekély veszedelem: Semmelweis idejében átlagosan 5%-ra volt tehető az intézetekben a gyermekágyi halálozás, vagyis minden huszadik szülőanya meghalt (gyermekével együtt), de voltak olyan hónapok, amikor a halálozás 10–20–30%-ra emelkedett. Akik viszont otthon szültek, mondhatni sohasem estek áldozatul a gyermekágyi láznak. Ez a szörnyű betegség a szülőházak terméke.

Az asszonyok tudták. Iszonyatosan féltek a klinikától. A halál

állandóan fölöttük lebegett, gyors volt és kíméletlen. Nem volt olyan pillanat a klinikán, hogy legalább ketten-hárman ne gyötörődtek volna a végzetes lázzal, a gyógyulás ritka volt, a halál kegyetlen. A sikeres szülés nem boldog megkönnyebbülést jelentett, utána kezdődött az aggodalom. Az orvosok tehetetlensége közönybe csapott át: ez a végzet, nincs mit tenni.

Ilyen volt a helyzet a bécsi klinikán, amikor Semmelweis megkezdte működését.

Kik mentek mégis a klinikára szülni, s miért?

Akiknek nem volt annyi pénzük, hogy fölneveljék gyermeküket, vagy megfizessék a lelencház díját. A város legnyomorultabbjai, nincstelenek, főként megesett leányanyák. Nem szánta őket senki, hisz úgyszólván oly nyomorultak, élnek vagy meghalnak, mindegy. Semmelweis, egyedül Semmelweis érzett szánalmat. Neki nem volt mindegy. Nem klinikai tancélnak tekintette a leányanyákat és gyermekeiket, hanem embernek. Megszakadt a szíve arra a gondolatra, hogy éppen és egészségesen szülnek, és a boldogság közepén hirtelen meghalnak.

Nem epidémia – endémia

Mások is töprengtek, mi lehet a sűrű pusztulás oka. Bizottságok ültek össze, elmélet elmélet után született. Valamennyi föltevés végső konklúziója ez volt: *epidémia*, nincs mit tenni. Az epidémia járványt jelent, de ősi értelmében (epi demosz = nép felett): isten csapása, emberek fölött álló és hatalmán kívül eső, végzetes, ami ellen nincs védekezés. A 19. század már nem érte be ennyire mágikus-misztikus jelentéssel, kereste az epidémia okát atmoszférikus erőkben, föld sugaraiban, levegő kóros csíráiban („miazma”), szellőzés hiányában, félelemben, lelki megrendülésben, vér megalvasításában, méh megkisebbedésében, étrendi hibákban és sok egyébben, de egyik magyarázat sem volt kielégítő.

A sors kezére játszott Semmelweisnek egy spontán kísérleti helyzetet (kezére játszotta másnak is, de csak ő aknáztta ki): azt,

hogy a bábák és az orvostanhallgatók klinikájának kettéválasztása óta feltűnően megváltozott a halálozás aránya: az orvosi klinikán háromszor annyian haltak meg, mint a bábáknál. Ez a különbség egymagában alkalmas arra, hogy sorra cáfolja a felmerülő hipotéziseket, hiszen az orvosi klinika körülményei semmiben sem különböztek a bábaklinikáétól. Csupán egyetlen dologban – és ez volt Semmelweis nagy felfedezése –, hogy a medikusok boncolnak, a bábák pedig nem.

Lépésről lépésre döntötte meg valamennyi feltevést, és akkor egy boncjegyzőkönyv kezébe adta a megfejtés kulcsát. Boncolási sérülésben elhalt barátjának jegyzőkönyve volt, a gennyvérűség (szepszis) valamennyi bonctani tünetével – ugyanazokkal a tünetekkel, amelyeket oly jól ismert a gyermekágyi lázban elhalt anyák boncolásából. És egyszerre megértette, hogy a gyermekágyi láz a gennyvérűség egy fajtája, amelyet rendszerint maguk az orvosok terjesztenek, hiszen ők azok, akik a fertőző anyagot a boncteremből beviszik a szülőszobába, és a belső vizsgálat során bejuttatják a méh fölsebzett nyálkahártyájára.

Amilyen egyszerű, olyan szörnyű.

Majdnem húsz százalékos volt a halálozás az osztályán abban a hónapban, amikor fölfedezését tette. Húsz százalék: minden ötödik anya halott. Ki ölte meg őket? Ő, Semmelweis, mert ő volt a kórház legszorgalmasabban boncoló klinikusa. Minden reggel a boncteremben kezdte munkáját, ott kutatta az előző napon elhalt anyák testében a titkot, onnan ment az osztályára, és saját kezűleg sorra fertőzte a még egészséges anyákat.

Görög sorstragédia volna, ha nem fedezi fel nyomban a védekezést: nem szabad a szülés levezetése előtt boncolni, és minden belső vizsgálat előtt dezinficiálni kell a kezét. Megtalálta az alkalmas dezinficiens is, a klórvizet, amely megszünteti a kéz hullaszagát, tehát elpusztítja a fertőző anyagokat.

Két hónap múlva a halálozás csökkent.

Újabb két hónap múlva Semmelweis már azt is tudta, hogy nem egyedül a „hullafertőzés” felelős a lázért: megfertőzheti a ter-

hes anyát bármely gennyes, rothadó, bomló folyamatból származó ismeretlen kórokozó, amely láthatatlanul rajta van a vizsgáló orvos vagy szülést levezető bába kezén, de ott lehet az orvosi műszereken, a lepedőn, fehérneműn vagy egyszerűen a szoba levegőjében. Ha lázas járvány tör ki a gyermekágyasok közt, nem epidémia, tehát nem az atmoszféra titokzatos tényezői okozzák, hanem *endémia*: helyi ok által létrehozott járvány, és a helyi ok mindig gennyes, eves, üszkös, vagy rothadó *bomlott szerves anyag*.

1847 nyarán készen volt Semmelweis egész tanítása. A gyermekágyi lázat bomlott szerves anyag okozza, védekezni lehet ellene a fertőző anyag távoltartásával vagy idejekorán történő elpusztításával.

Prioritás?

Felfedezését nem közölte, mégis hamar tudomást szerzett róla a világ. Tudomást szerzett, és egyelőre nemigen hitte el. Túlságosan egyszerű volt az elmélet is, a védekezés ajánlott módja is. Hiányzott a kísérleti bizonyíték. Semmelweis statisztikai bizonyága nem győzte meg a szakembereket: a járvány máskor is mutatott fel váratlan ingadozást, nem lehet tudni, mi okból. Akik – jó szándékkal, de pontatlanul – hírért vitték tanításának, a „hullafertőzésre”, tehát a boncolási ártalomra helyezték a hangsúlyt, ez pedig elevenbe vág, hiszen magát az orvost vagy bábát teszi felelőssé a járvány terjesztéséért. Ritka az az ember, aki könnyen elhiszi, hogy száz feltételezett ok helyett egyedül ő a gyermekágyi halálozás oka. Aki első szóra elhitte – Michaelis kielői szülészprofesszor –, öngyilkos is lett a lelkiismeretfurdalástól. Akik hitték is meg nem is, azok bevezették a klórvizes kézmosást, de nem hajtották végre olyan szigorral, mint Semmelweis, nem is tapasztalták azt a frapáns sikert, amit ő.

Ezek a kedvezőtlen fogadtatás első okai. Nincs is abban semmi csodálatos, hogy nem siettek hitelt adni a kósza híreknek. Maga Semmelweis makacsul hallgatott felfedezéséről; az elterjedt ada-

tok inkább csak meggondolkoztatók voltak, meggyőzőek nem, később pedig egyre több ellenfél bukkant fel, akik tartózkodó, kétséget nyilvánító vagy egyenesen tagadó álláspontjukkal Semmelweis ellen hangolták a közvéleményt.

De ahogyan az lenni szokott: noha nem fogadták el Semmelweis eszméjét, eredetiségét mégis kétségbe vonták. „Nem igaz ugyan, de nem is ő találta ki...” Tudniillik sok orvosnak feltűnt már, hogy a belső vizsgálat valamilyen szerepet játszhat a gyermekági láz terjesztésében, és maga az orvos vagy a bába jól teszi, ha gyermekági lázas páciensről nem megy szüléshez, vagy legalábbis alaposan megtisztálkodik, ruhát vált, több belázasodás esetén pedig néhány hétre felhagy a praxisával. Különösen az angol szülészek közt terjedt el ez a nézet „kontagionizmus” néven, és az elővigyázat az orbáncos betegekre is kiterjesztették, mert úgy tapasztalták, hogy nemcsak gyermekági lázas betegről lehet átvinni a „kontágiumot” egészséges gyermekágyasra, hanem orbáncos, sőt tífuszos betegről is. Angliában már a 18. század utolsó évtizedeiben több orvos vallotta azt, hogy az orvos vagy bába terjeszti a fertőzést; Amerikában Oliver Wendell Holmes 1843-ban írt tanulmányt a fertőzés iatrogén természetéről és a megelőző tisztálkodás szükségességéről; az európai kontinensen is itt-ott hangot adtak annak a nézetnek, hogy gondos kézmosással, sőt dezinficiálással lehet elejét venni a járválynak. Így amikor Semmelweis tana terjedni kezdett, nyomban felmerült – és még sokáig felszínen maradt – a prioritás kérdése; ő fedezte-e fel saját tanát, vagy nyitott kaput döngetett?

A prioritási harc azonban vakvágányon futott. Mindazok, akik a gyermekági lázat fertőzőes bajnak tekintették, továbbá akik szerepet tulajdonítottak az iatrogéniának (vagyis az orvost és bábát tették felelőssé a fertőzés terjesztéséért), végül akik megelőző tisztálkodást és dezinficiálást hirdettek, mindezek előfutárai voltak Semmelweisnek. Minden nagy orvosi és természettudományi felfedezésnek vannak előfutárai; megteremtik a légkört, amelyben a felfedezés kipattan, de a felfedező prioritását ez nem érinti. Sem-

melweis felfedezése nem az volt (amit az előfutárok tiszteletre méltó módon hirdettek), hogy a gyermekági láz iatrogén fertőzés, és hogy kezét kell mosni szülészeti vizsgálat előtt, ez csak természetesen következett felfedezéséből. A felfedezés az volt, hogy a gyermekági láz nem önálló megbetegedés, hanem a vérmérgezés (gennyvérűség) egy fajtája; okozója nem ez vagy amaz, hanem minden esetben a bomló szerves anyag; nem epidémiás betegség, hanem endémiás; a betegség megelőzhető, ha megakadályozzuk a bomló szerves anyag bejutását a szervezetbe. Mint ez a rövid összefoglalás mutatja: a felfedezés lényege a betegség kóroktanának (*aetiologiájának*) megfejtése, amiről az előfutárok munkásságában szó sincs; a *prevenció* pedig, vagyis a megelőzést szolgáló eljárások (tartózkodás a boncolástól, gennyes és rothadó anyagok távoltartása, kéz és műszerek dezinficiálása stb.), amelyek az előfutárok koncepcióiban pusztán tapasztalati alapon felfelbukkannak, Semmelweisnél kauzális, kóroktani magyarázatot nyernek, értelemszerű és szükségszerű követelményként jelentkeznek.

Ezért indokolatlan és értelmetlen a prioritási vita Semmelweis és valamennyi elődje közt, noha a tisztálkodás vagy az orvosi ártalom vagy a fertőzés eszméje, valamint a boncolás kórokozó szerepének lehetősége vitathatatlanul megfordult az előfutárok fejében.

Ugyanilyen értelmetlenség az elsőbbségi vita Pasteurrel vagy Listerrel. Semmelweis a kóroktant ebben a tág fogalomban határozta meg: a bomló szerves anyag. Hogy mitől bomlik a szerves anyag, nem kutatta. Ezt a kérdést Pasteur tette fel, és megtalálta rá a választ: a szerves anyag bomlását mikrobák okozzák. Semmelweis kóroktani magyarázata felszínesebb, a XIX. század negyvenes-ötvenes éveinek kémiai szemléletét tükrözi. Pasteur kóroktani magyarázata mélyebb, a hatvanas-hetvenes évek bakteriológiai szemléletét tükrözi. Mind a kettő igaz, Semmelweis megfogalmazása kezdetlegesebb és korábbi, Pasteuré alaposabb és későbbi. Egyik sem végleges (a tudomány nemigen ismer végleges megfejtéseket, minden rejtvény mögött jelentkezik a következő); el fog

jönni az idő, amikor a kóroktan kérdésfeltevése majd így hangzik: miért okoz ez meg az a mikroba ilyen meg ilyen elváltozást? – Lister nem tett fel kóroktani kérdést, eleve Pasteur bakteriológiai kóroktanából indult ki. A sebfertőzés meggátlására dolgozott ki gyakorlati eljárást, amely elvben azonos Semmelweis prevenciós módszerével (*aszepszis és antiszepszis*), megvalósításában kezdetlegesebb és kevésbé hatásos. Lister eljárása (a karbolspray) ma nem használatos, minthogy ennél kevésbé ártalmas és jóval hatásosabb csíraölő szerekkel rendelkezünk (antibiotikumok), Semmelweis módszere ellenben – a non-infekció és a megelőző mosakodás-dezinficiálás – ma is használatos a sebészetben csakúgy, mint a szülészetben. A műszerek és kötszerek sterilizálása Pasteur felfedezésének tekinthető, bár elvértve már korábban is használatos volt – hiszen Pasteur-nek is voltak előfutárai.

A viszály kezdete

Semmelweis vesztét a barátai okozták – ha ugyan barátai voltak, akiket a lelkes történészek utólag annak tartottak. Valójában Semmelweis nem volt barátkozás természetű; nincs egyetlen megbízható adatunk sem arról, hogy az egy Markusovszky Lajoson kívül bárkihez is baráti kötelék fűzte volna. A romantikus orvostörténet beszámol arról, hogy Bécsben az „új orvosi iskola” szoros baráti köréhez tartozott, és ennek az iskolának vezetői – a belgyógyász Škoda, a kórboncnok Rokitansky és a bőrgyógyász Hebra – nyomban megértették fölfedezése jelentőségét, és teljes erővel támogatták harcát. Van is ebben valami igazság, hiszen Hebra publikálta először az eredményeit, Škoda tartott róla először előadást a Tudományos Akadémián, és amikor végre – háromévi makacs hallgatás után – noszogatásukra Semmelweis rászánta magát egy előadás tartására, Rokitansky elnökölt, és a vitában mellette foglalt állást. Škoda és Rokitansky támogatta magántanári kinevezését is, sőt később még nyilvános, rendes tanárnak is fölterjesztették, noha eredménytelenül.

És mégis elsősorban Joseph Škoda közreműködése mérgezte meg a légkört Semmelweis körül.

Tudnivaló ehhez, hogy 1848–50-ben a bécsi egyetem belső válságon ment át. A konzervatívokat ekkor váltották fel az „új iskola” felvilágosultabb tagjai, s ez nem ment minden megrázkódta-
tás nélkül, amellet egybeesett a '48-as idők bel- és külpolitikai válságával, és nem is volt független ettől. A fiatal tanárok az egyetem autonómiájáért küzdöttek, a konzervatív idősebbek ellenben a minisztérium hatalmában bíztak, amely megvédheti őket a „forrófejű” fiataloktól – akik egyébként nem is voltak olyan fiatalok: '48-ban Škoda 43 éves volt, Rokitsansky 44, csak Semmelweis volt fiatal, 30 éves.

Škoda csakugyan síkraszállt Semmelweisért, csak hogy őt nem a haldokló gyermekágyas asszonyok érdekelték, hanem az egyetemi autonómia ügye: Semmelweis tanát harci eszközül használta fel. (Hogy ez valóban így van, azt nyilvánvalóan bizonyítja, hogy később, amikor már hatalma lett volna hozzá, semmit sem tett Semmelweisért sem, a gyermekágyas asszonyokért sem.) Valamennyi elszánt ellenfelét Škodának köszönhetette Semmelweis. Klein professzor, akinek klinikáján dolgozott, közömbös volt felfedezésével szemben egészen addig, amíg Škoda azt nem követelte, hogy küldjenek ki bizottságot a szülészeti klinikára, és a bizottságba Klein ellenfeleit vétette fel, akiknek az lett volna a dolguk, hogy Semmelweis eredményeit igazolva leleplezzék Klein ártalmas maradiságát. Látszólag nemes cél ez, hiszen a gyermekágyas asszonyok megmentését szolgálja, valójában azonban személyi harc volt Škoda és a miniszteri autarkia hívei közt – és e harcban Semmelweis örlődött fel. Mert Klein természetesen megértette az egzisztenciális veszélyt, amely fenyegette, ekkor fordult tanársegédje ellen, első adandó alkalommal (kétéves kinevezésének lejártakor) elbocsátotta a klinikáról, helyébe ültette az akkor még tapasztalatlan Braunt, aki – mint Klein kreatúrája – Semmelweis el-
lensége lett és maradt. A pécsi származású Anton von Rosas – akinek nevét utca örökíti meg Bécsben, annyira elosztrákosodott;

meg is szakította kapcsolatát a magyarországi Rózsásatyafisággal – a minisztériumban képviselte az orvosi fakultás ügyeit; Semmelweiszel szemben azért támogatta Kleint, hogy Škodát gyengítse. Valamennyi ellenfél közt a prágai (majd würzburgi) Scanzoni volt a legádázabb, de miért? Eredetileg ő sem Semmelweisre haragudott, hanem Škodára, aki nyilvánosan kipellengérezte klinikájának silány eredményeit, és kissé erőszakosan akarta ráoktrojálni Semmelweis módszerét; ugyanez volt a helyzet a nagy tekintélyű fiatal Kiwisch-sel. Bartsch, a bábaklinika professzora, kezdetben nem volt ellensége Semmelweisnek, ugyanígy Lumpe, Zipfel és Spaeth sem, csak „helyezkedtek” az egyetemi hatalmi versengésben; később persze elmérgesedett a viszály, Škoda visszahúzódott (nem volt több nyerni-veszteni valója a Semmelweis-ügyön), a szülészek presztízskérdést csináltak abból, hogy Semmelweisnek ne legyen igaza.

Ha nem volna oly tragikus, nevetségesnek látszana ez a hatalmi vetélkedés, amelyben sokkal kevesebb szerepet játszott a tudomány is, a gyermekágyasok pusztulása is, mint egy-egy tanár sértett hiúsága. Semmelweis jóformán részt sem vett a torzsalkodásban, eredményeit továbbra sem adta ki, beérte egyetlen előadással és a hozzá kapcsolódó vitával. A támadó cikkekre írásban nem válaszolt – csak tíz évvel később.

Mégis ez a torzsalkodás tette végül magyarrá.

Hallgatni nem arany

Semmelweis élete tele van megfejtetlen – és jórészt már megfejtethetetlen – rejtéllyel. Találgatni, pszichológiai magyarázatot keresni mindenre lehet, ám a legvalószínűbb feltevés is csak feltevés marad. Miért nem közölte felfedezését, csak évtizedes késéssel? Utóbb szenvedélyes vitatkozóznak bizonyult – miért nem vitázott a bécsi évek alatt és utána Pesten is tíz éven át? Miért nem korrigálta legalább a nyilvánvaló tévedéseket, félremagyarázásokat? A köztudatot teljesen átítatta az a téves vélemény, hogy egyedül

a hullaméreggel magyarázza a gyermekági lázat, holott első perctől kezdve sorra mutatta fel a fertőzés legkülönbözőbb okait – de nem publikálta. Igaz, hogy felfedezésének így is hamar híre ment Európa-szerte, csakhogy sem az ő tudományos reputációja, sem a gyermekágyasok életben maradása szempontjából nem volt közömbös, hogy az amúgy is kétkedő – sokszor féltékeny, máskor csak óvatos – kollégák helyes interpretációban kapják-e a felfedezést.

Franciaországban, Angliában, Írországból, Amerikában és Oroszországban például Arneth előadásából és közleményeiből ismerték meg tanait. Arneth jó barátja volt Semmelweisnek, együttműködött vele Bécsben, teljes meggyőződéssel és jóindulattal propagálta eszméjét – de hiányosan: egyes-egyedül a boncolás veszedelmére hívta fel a figyelmet. Ennek az lett a következménye, hogy amikor Párizsban az Akadémián két ízben is összeültek a szülészek, és hónapokon át tárgyalták a gyermekági láz kóroktanának kérdését, összehordtak hetet-havat, Semmelweis tanításán szinte egy legyintéssel tették túl magukat: nem lehet a gyermekági lázat egyszerűen a boncolás következményének tekinteni; Angliában egy kalap alá vonták a kontagionista felfogással, és nem értették meg kóroktani lényegét. Amerikában egymondatos megemlékezésé rövidült a „jók voltak még” felsorolásban; Oroszországban – ahol a pétervári Akadémián Arneth személyes jelenlétében folyt a vita – kedvezőbb volt ugyan a fogadtatás, de teljes szélességében a semmelweisi koncepció ott sem bontakozott ki. Amikor a '60-as évek közepén az ellenfelek sorra megtértek és elfogadták Semmelweis igazát, igen könnyen keltették azt a látszatot, hogy nem ők tértek meg, hanem Semmelweis, aki „végre belátta”, hogy nemcsak a hullamérgezés okozhat gyermekági lázat, hanem sok más tényező is – csupa olyan tényező, amelynek szerepét Semmelweis már réges-rég felismerte. Megtakaríthatta volna magának a bosszúságot, ellenfeleinek a kárörömet, tömérdék szülőanyának a gyermekági lázat és az orvostudománynak a nagy melléfogást, ha kellő időben kellő alapossággal nyilatkozik.

Forradalmár?

Ez csak egy a Semmelweis-rejtélyek közül, bár talán a legjelentősebb. A romantikus orvostörténet naivnál naivabb magyarázatokat koholt megfajlására, például hogy „magától értetődő” volt a tanítása, és csak a rosszindulat érthette félre, vagy hogy a méltánytalan sérelmek készítették Semmelweist hallgatásra – de ezek korszerűtlen értelmezések: abban az időben a semmelweisi magyarázat egyáltalán nem volt magától értetődő, és kezdetben semmiféle sérelem nem érte, mégis hallgatott.

Másik feltűnő rejtély: váratlan hazatérése Pestre. Ez 1850-ben történt, pár nappal azután, hogy megkapta áhított magántanári kinevezését. Nehezen kapta meg, sokáig várt rá türelmesen, aztán egyszerre hátat fordított Bécsnek, és csak meghalni tért vissza tizenöt év múltán.

Magyarázatát a furcsaságnak nem ismerjük, de hátterét igen. Érdeemes elmondani, mert a valóság egészen más, mint amit a regényes életrajzok terjesztenek.

⁴⁷ tavaszán tette a döntő felfedezést (ez valóban a „hullámereg” kóroktani szerepe volt), nyomban bevezette a sikeres prevenciót (klórvizes kézmosás). Pár hónap múlva tapasztalta, hogy a hullamérgek kívül más fertőző lehetőség is van; megállapította, hogy a gyermekági láz a gennyvérűség egy fajtája, okozója bármely eredetű „bomlott szerves anyag”. Az elmélet ezzel készen állt, végleges formában, a hátralevő másfél évtized alatt Semmelweis nem tett hozzá semmi lényegeset, csak itt-ott bővítette (például felismerte, hogy a gondatlanul mosott ágynemű is terjesztheti a fertőzést), statisztikai adatokkal alaposan alátámasztotta, ellenérvekkel szemben megvédte.

⁴⁸-ban a szülészeti klinika gyermekági statisztikája minden várakozást felülmúlóan alakult: volt két olyan hónap, amelyben egyetlen gyermekági halálozás sem fordult elő (március és augusztus), az egész évben pedig mindössze 45 asszony halt meg (1,27%), tehát körülbelül annyi, amennyi azelőtt havonta.

De történt más is '48-ban: kitört a forradalom, Bécsben is, Pesten is. Óriási alkalom arra, hogy romantikus orvostörténészeink ódát zengjenek Semmelweis hazafias felbuzdulásáról, forradalmi lelkesedéséről, Kossuth-rajongásáról. Ebből egy szó sem igaz. Hogy magában mit gondolt Semmelweis, arról nincs adatunk; elképzelni könnyű, hogy Kossuthért lelkesedett – mi egyébért is lelkesedett volna? De hogy ennek hangos szóval semmi jelét nem adta, az bizonyos. Igaz, hogy az Akadémiai Légió operett-egyenruháját viselte ebben az időben, csakhogy az Akadémiai Légió nem forradalmi szervezet volt, hanem a császár által jóváhagyott rendfenntartó alakulat, amelynek az egyetem diákjai és fiatal tanárai-tanársegédjei mind tagjai voltak. Csak később – a véres októberi zavargások idején – vált ki a Légióból egy forradalmi érzelmű szárny, amely Kossuthal tartott, és egyesülni akart Moga magyar csapataival a Lajta mentén, a schwechati ütközet azonban megghiúsította ezt a romantikus tervet is. Semmelweis ekkor már nem viselte a Légió egyenruháját, nem volt tagja a forradalmi frakciónak. Honnan tudjuk? Onnan, hogy ha tagja lett volna, reakciós ellenfelei könnyűszerrel elbántak volna vele – mint ahogy elbántak mindazokkal, akik „kompromittálták” magukat a forradalmi időkben. Amikor Klein professzor kétségbeesetten szabadulni akart Semmelweistől, és Rosason keresztül felterjesztésekkel bombázta a minisztériumot, egyetlen szavába került volna Semmelweis eltávolítása, ha magyar érzelmű vagy forradalmi érzelmű magatartására utalhat. De sem Kleinnek, sem Rosasnak nyilvános, avagy bizalmas felterjesztéseiben sohasem történik a leghalványabb célzás sem Semmelweis magyarságára vagy forradalmi érzelmeire.

1849-ben a bécsi Orvosegyesület felvette Semmelweist tagjai közé. De '49-ben még javában állt az osztrák–magyar háború: ha Bécsben Semmelweist magyarnak tartják, aligha veszik fel az Orvosegyesületbe éppen ebben az időszakban.

Klein professzor

'49 márciusában lejárt Semmelweis kétéves tanársegédi kinevezése. Klein professzor nem újította meg a kinevezést, noha indokolt lett volna. Tudjuk, hogy ennek háttérében a Škoda–Rosas ellentét állt, az egyetemi autonómia és a minisztériumi autarkia ellentéte. Nem Semmelweis állása volt a tét, hanem a Škoda-csoport hatalmi pozíciója. Semmelweis és Klein professzor viszonya ugyan végzetesen elromlott, de nem árt tudni, hogy Klein szerepe Semmelweis tanainak háttérbe szorításában távolról sem olyan jelentős, mint ahogy általában hiszik. Sőt: két éven át keresztbe gazsálat nem tett Semmelweis útjába, ő maga is elvégezte a tanársegéd által elrendelt klórvizes kézmosást; az eredményeket sem tagadta, csak elsietettnek ítélte a végleges következtetés levonását – s ez az óvatosság nem volt indokolatlan.

Jelentéktelen ember volt Klein, nem tudományos érdemeivel, hanem politikai lojalitásával szerezte meg a tanszéket 1823-ban. A lojalitás akkor – a szentszövetségi reakció idején – annyit jelentett, hogy elítéli a „joezefinisták” radikális eszméit. Kleint valóban ez a negatívum tette professzorrá. Elődje ugyanis, a kitűnő Lucas Boér, II. József nyakas híve volt, és ez ebben az időben már illetlenségnek számított. A minisztérium szigorúan előírta az egyetem tanárainak, hogy mit és hogyan kell tanítaniuk (ez ellen a miniszteriális önkény ellen harcolt a '48-as időkben Škoda), Boér ellenben nem tartotta magát az előíráshoz, és például nem volt hajlandó arra, hogy az orvostanóvendékeket és bábákat hullagyakorlaton tanítsa szülészetre. Nyilván ennek köszönhető, hogy az ő idejében rendkívül kedvező volt a gyermekágyasok egészségi állapota: mindössze 1,27% az átlagos halálozás, vagyis pontosan annyi, amennyit Semmelweisnek '48-ban sikerült elérnie. Minthogy a szabályzat előírta a hullagyakorlatokat, Boér ellenben fantomon (bábon) oktatta növendékeit, és előadásaiiban sem tartotta magát szó szerint az előírt tananyaghoz, politikai ellenfelei fegyelmi eljárást indítottak ellene, és kivívták nyugdíjazását. És hogy még bor-

sot is törjenek az öreg jozefinista orra alá, utódjául a legtehetségtelebb és legreakciósabb tanítványát nevezték ki. Így jutott a bécsi katedrához – és Európa legnagyobb szülészeti klinikájához – Josef Klein. Tudományos munkássága semmi, ellenben nyomban bevezette a hullagyakorlatokat, és egyáltalán nem törődött azzal, hogy a gyermekági halandóság azonnal hatszorosára emelkedett.

Ha tehát azt mondom, Klein nem tartozott Semmelweis nagy ellenfelei közé, ezzel éppenséggel nem a professzor érdemeit emelem ki, ellenkezőleg: Klein annyira jelentéktelen volt, hogy még ellenfélnek sem lehetett nagy. Figyeljük meg: Semmelweisnek egyetlen rossz szava sincs Kleinről (és egyetlen jó szava sincs Škodáról!), pedig nem tett féket a nyelvére, amikor végre harcba szállt ellenfeleivel. Klein egyszerűen csak akadály volt, nem szakmai ellenfél.

Mindenesetre olyan akadály, amelyet nem volt könnyű legyőzni. Klein nem szerette Semmelweist. Fennhéjázónak, önkényeskedőnek, erőszakosnak, sőt kötelességmulasztónak tartotta, és ezek a vádak nem voltak alaptalanok. Semmelweis sem szerette Kleint, sokszor kijátszotta: rendelkezéseit nem hajtotta végre, az érdekebb eseteket eltussolta előle, igyekezett őt meggátolni a belső vizsgálatban (mert durván vizsgált), és önkényesen végezte a műtétet, nem várta be a tanár jóváhagyását. Mindez menthető, de érthetővé teszi, hogy Klein szabadulni akart tőle. Hát még akkor, amikor a gyermekági halandóság varázsos megszüntetésével oly kínos helyzetbe hozta. Hiszen, ha Klein nem lett volna olyan felfű, amilyen volt, örülnie kell a nagyszerű eredménynek, csak hogy ebben az eredményben akkor már tekintélyének végzetes lerombolását látta, nem is ok nélkül. Bizottsági vizsgálatok során ismételtelen kifejtette, hogy atmoszférikus hatás okozza a gyermekági lázat, és nincs segítség ellene, most pedig a tanársegédje kimutatja, hogy fertőzött kezünkkel magunk hordjuk fel a bajt a boncteremből, és egyszerű klórvízzel elejét lehet venni – hát nem, tűnjön el Semmelweis, és haljanak az anyák!

Kísérleti bizonyítás hiánya

Semmelweis azonban nem akart eltűnni akkor sem, amikor fellebbezését elutasították, és egyszerűen kitiltották a klinikáról. Ott állt Bécsben, pénz és állás nélkül, szülőanyák nélkül, magánpraxis nélkül, barátok nélkül, az egyetemi karriertől elzárva, egy csomó nyílt és titkos ellenségtől körülvéve. Ez volt az a pillanat, amikor hátat kellett volna fordítania Bécsnek, és hazajönni. Mit várt még Bécsből? Ha lett volna papíron tudományos munkássága, tán remélheti, hogy meghívják egy kisebb vidéki egyetemre tanárnak, de így? Škoda jóvoltából úgy elromlott a viszonya az egyetemmel és minisztériummal egyaránt, hogy egyhamar semmit sem remélhetett.

Mégis maradt. Talán Škodától vagy Rokitsanskytól biztatást kapott, hogy ha majd elül a felkavart vihar, kiharcolják a magántanárságát. Sok értelme ennek sem volt, hiszen hol lenne magántanár? Klein nyilván akkor sem engedi be a klinikájára, márpedig mit ér egy szülész-magántanár szülésszét nélkül?

Maradt, 1849 márciusától 1850 októberéig. Mit csinált, miből élt, mivel foglalkozott e másfél év alatt, nem tudjuk. Egy ízben itthon járt Pesten, nem tudni, miért s mikor. Talán körülnézett, milyen lehetőség nyílna számára itthon. 1850 májusában előadást tartott a gyermekági lázról a bécsi Orvosegyesületben, és megvédte tanait; erről már szóltam. És kísérleteket végzett nyulakon, különböző módon fertőzte őket, és figyelte a kialakult kórkép hasonlóságát a gyermekági lázzal. Hamar abbahagyta a kísérletezést, mert munkatársát, a kórboncnok Lautner doktort lecsukták forradalmi tevékenységéért (ahogyan őt is lecsukták volna, ha részt vesz a forradalomban), Semmelweis pedig nem volt kísérletező elme. A klinikai eredmény jobban meggyőzte elméletének és gyakorlatának helyességéről, mint a nyulakon szerzett bizonytalan tapasztalás. Magától nem is fogott volna a kísérletezéshez: Škoda beszélte rá. És ebben az egyben Škodának igaza volt.

A tudományos kutatás módszertanához a XIX. század közepén már hozzátartozott az egzakt kísérletezés. Az olyan természetű

kóroktani feltevés, amilyen Semmelweisé volt, akkor válik bizonyított elméletté, ha kísérletileg rekonstruálható. Semmelweis statisztikai érvelése valószínűvé tette, hogy az általa feltételezett kórokozó felelős a gyermekági lázért, de nem bizonyította be. Terhes anyákon nem lehet kísérletezni, a tudományos egzaktuság kritériuma tehát azt kívánta, hogy állatokon hozza létre a terhes és gyermekágyas anyákkal analóg állapotot, ezeken próbálja ki sorra az összes elképzelhető kóroktani tényező hatását, és ha szignifikáns különbséget talál a „bomlott szerves anyag” javára, továbbá ha párhuzamos kísérleti sorozatokban kimutatja a klórvíz megelőző hatását – akkor bizonyítottnak mondhatja kóroktani feltevését is, prevenciós gyakorlatát is. (Gondoljunk azokra az alapos oltási kísérletekre, amelyeket pár évtized múlva Pasteur és Koch végeztek!) Semmelweis ezt nem végezte el, beérte azzal a véletlen-adta kísérlettel, amelyet az egymás mellett levő orvosi klinika és bábaklinika halálozási különbsége prezentált. Ötletadónak és kiindulópontnak ez nagyszerű volt, de tudományos bizonyítéknak nem elegendő.

Erre a negatívumra is gondolni kell, amikor latra tesszük azt a kérdést, miért nem hittek Semmelweisnek. A „bomlott szerves anyaggal” a legfontosabb kóroktani tényezőt derítette fel, de nem – mint ő hitte – az egyetlen, és egyáltalán nem foglalkozott azzal a kérdéssel, miért fertőzi a bomlott szerves anyag az egyik anyát, a másikat miért nem. Hiszen ugyanazzal a fertőző kézzel vizsgálta végig egy szoba vagy az egész osztály valamennyi lakóját, mégis csak egyesek kapták meg a gyermekági lázat, mások nem – miért? Akik atmoszférikus, alkati vagy lelki hatást tettek felelőssé a gyermekági lázért, tévúton jártak, hiszen baktérium nélkül mindez nem fertőz – és mégsem mondtak teljes balgaságot: gondoljuk csak meg, hogy ma, amikor sokkal pontosabban ismerjük a „bomlott szerves anyag” fertőző lényegét, mint Semmelweis idején ismerhették, még mindig – vagy már újra – elismerjük a napfolttevékenység, frontátvonulás és más kozmikus-atmoszférikus erők (egyelőre lényegében ismeretlen) hatását, vagy az alkati és pszi-

chés tényezők szerepét egy fertőző betegség megkapásában és elszenvedésében, noha tudjuk, hogy magát a fertőzést nem a napfolttevékenység, hanem a mikroba okozza. Ha Semmelweis kimutathatta volna, hogy a bomlott szerves anyag *mindig* gennyvérüségget okoz, és az alkalmazott aszeptikus prevenció *mindig* meggátolja a fertőzés fellépését, akkor talán nélkülözhetette volna a kísérletet, és szava hitelt találna; minthogy azonban erre nem volt lehetőség, az „örökigaz tanítás” – ahogyan tanát Semmelweis később nevezte – csak valószínűsített feltevés maradt, döntő bizonyíték nélkül. Semmelweis meggyőződtsége érthető, hiszen 18,27%-ról 1,27%-ra szállította le a halálozást, csak hogy annyi megmagyarázatlan ingadozás mutatkozott mindig a gyermekágyi járványok fellépésében (és magának Semmelweisnek az eredményei sem voltak mindig ennyire kedvezők), hogy a kollégák hitetlenkedése és várakozó álláspontja nem volt alaptalan. Amellett saját gyakorlatukból tudták, hogy a statisztikai bizonyítást nem kell egészen komolyan venni: ügyes statisztikával mindig mindent be lehet bizonyítani; hogy Semmelweis e tekintetben ritka kivétel, sohasem hamisítja statisztikáit sem direkt sem indirekt módszerrel, ezt akkor még nem tudhatták.

Magántanári kinevezés

1849-ben Škoda hatalmi pozíciója megszilárdult. Ekkor – október 18-án – nagy előadást tartott Semmelweis fölfedezéséről a bécsi Akadémián. Semmelweis fölfedezéséről – de úgy, mintha a bécsi fiziológiás-anatómiai iskola” kollektív fölfedezése volna, vagy legalább a „rothadó állati anyag” kórokozó szerepe meg a gyermekágyi láz és a pyaemia (gennyvérűség) azonossága a bécsi fiziológiai-anatómiai iskola kollektív álláspontja lenne, amihez aztán Semmelweis hozzáadta a „hullaméreg” fölfedezését és a klórvizes prevenciót.

Sohasem láttam ennél ravaszabb fogalmazást. Škoda úgy pártfogolja Semmelweist, mint a jó nagybácsi, aki a fiú érdemeit a

család közös érdemének tünteti fel, mintegy vállalva a fiút meg a közös dicsőséget, de ahol kényessé kezd válni a dolog, ott egyedül rá hárítja a felelősséget. Még ha azt mondaná, hogy Semmelweis fölfedezését a bécsi iskola magáévá tette, félig-meddig igaz is volna, csak hogy inkább úgy állítja be a dolgot, mintha Semmelweis tette volna magáévá – majd továbbfejlesztette – a bécsi iskola közös fölfedezését. És ennek a fondorlatnak száz év múlva mutatkozott meg a szomorú következménye, amikor a bécsi orvostörténeti iskola egyszerre fölfedezte az ő Semmelweisüket, aki nem mint magára hagyott, majd kiebrudalt, majd szenvedélyesen támadott kutató oldotta meg – egyes-egyedül – a gyermekágyi láz kórokozásának kérdését, hanem mint a nagy bécsi munkaközösség fiatal tagja, akit Škoda és Rokitsansky kézen fogva vezettek – és kollektívan rávezették a rejtély megoldására.

Így üldözi a Škoda-átok Semmelweist még ma is, több mint száz év távlatából.

Akkor nem így üldözte, hiszen Škoda nagylelkűsége ellenére végül a bécsi iskola mégsem tartotta magáénak Semmelweist. Nagyobb baj volt akkor, amit a hullafertőzésről mondott. Tudniillik Škoda szó szerint azt állította, hogy a fertőzés egyetlen lehetséges útja a hullarészek átvitele. Minthogy pedig az előadás rövidesen megjelent az Akadémia jelentésében, majd az Orvosegyesület lapjában, továbbá minthogy Semmelweis még mindig és további tíz évig – nem írt le egy sort sem, tehát ez az előadás volt tanításának első részletes és autentikus közlése, és olyan alaposan elültette ellenfelei fejében a „hullamérgezés” elméletét, hogy onnan többé kivakarni nem lehetett. Hogyne vádolták volna egyoldalúsággal Semmelweist, mikor íme Škoda ezt írta, ő pedig nem cáfolta!

A harmadik nagy baj az volt, hogy Škoda egy mellékmondatban alaposan megdöfte a prágai szülészeti klinikát, és ezzel Semmelweis engesztelhetetlen ellenfelévé tette a kor neves szülészeti közül Kiwisch, Scanzoni, Seyfert. Sohasem mérgesedik el oly jóvátehetetlenül Semmelweis vitája az ellenfeleivel, ha Škoda nem hergeli ellene a szülész-kortársakat.

Ezekről eltekintve magvas és szép előadás volt. Semmelweis büszke is volt rá, megjelenésekor nyomban mellékelte ahhoz a beadványhoz, amelyben magántanári kinevezését kérte. 1850. február 9-én történt ez, Škoda cikkének megjelenése napján. Semmelweis úgy látszik szándékosan kivárta ezt a napot, hogy Škoda cikkével állhasson nyomatékot kérésének.

„Elméleti szülészeti magántanárság seborvosok és orvosok számára, fantom- és hullagyakorlatokkal” – ez volt Semmelweis kérésének pontos megfogalmazása. Gyermekegyi lázról nincs szó benne, ellenben fantomról és hullagyakorlatról igen. Rokitsky volt ekkor a dékán, ő terjesztette tovább a tanári kar ajánlását (noha Klein professzor szóban és írásban tiltakozott a kinevezés ellen); hozzáfűzve, hogy a szükséges tanítási kellékek rendelkezésre állnak, a kérelmezőnek magának van fantomja, a hullákat pedig a közkórház prospektúrája szolgáltatja.

Erre a megjegyzésre azért volt szükség, mert a magántanári kinevezés buktatója – nemcsak Semmelweis esetében, hanem általában – az volt, hogy a magántanárnak nincs osztálya, tehát nincs önálló működési területe, ezért csak akkor nevezhető ki, ha *valahol* működési lehetőség nyílik számára. Legtermészetesebb persze az volna, ha a szüléset magántanára a szülészeti klinikán működne – csak hogy Klein ez ellen kategorikusan tiltakozott. (Egyébként Semmelweis nem is kérte, kérvényében nem beszél sem betegbemutatásról, sem betegvizsgálatról.) Marad a fantom meg a hulla. Az ember elgondolkozik azon: miért kérte Semmelweis egyáltalán ezt a magántanárságot? Fantomon és hullán tanítson, ahelyett hogy eleven életet mentene és hozna világra?

De nemcsak az eleven klinikai beteganyaghoz nehéz hozzájutni, hanem a hullához is. 1850-ben vagyunk, Virchow és Rokitsky fénykorában, amikor Európa-szerte elhatalmasodott a kórbonctani láz: minden osztály orvosai maguk boncolják hulláikat – akinek nincs osztálya, mit boncoljon? Rokitsky tudta ezt, ezért fűzte hozzá a fölterjesztett javaslatához, hogy a hullakérdést bízzák csak rá, majd ő elintézi. De nem bízták rá, a minisztérium április-

ban elutasította a kérést, azzal az indokolással, hogy a hullák alkalmazása magántanár részére általában megengedhetetlen.

Rokitansky nem nyugodott bele, maga ment fel a minisztériumba, hogy kivívja a felettesek hozzájárulását. Úgy látszik, biztatást kapott, hogy valami módon rendezni fogják a „magántanári hullák” ügyét, mert májusban Semmelweis újból beadta folyamodványát, azzal a megjegyzéssel, hogy előadásait mindaddig fantomdemonstrációkra korlátozza, amíg a hulla-kérdést a magas Minisztérium meg nem oldja.

Öt hónapig nem történt semmi. Októberben Semmelweis megkapta magántanári kinevezését, fantomgyakorlatokra korlátozva. És a minisztériumi leiratban egy zavaros mondat utal arra, hogy a professzori kollégium esetenként adjon javaslatot a hullahasználat engedélyezésére.

A legkalandosabb kombinációkra készítette ez a kinevezés az életregények íróit. Hallatlan sérelemnek tekintik, a személye elleni uszítás mélypontjának. Egy változat szerint Semmelweisnek voltaképpen megengedték a hullagyakorlatot, kinevezése „mit Cadaver” történt, csak hogy ellenségei ezt eltitkolták előle, hogy végső kétségbe ejtsék. Másik változat szerint a „fantom-gyakorlat” annyit jelent, hogy az anyák megmentőjét eltiltották az eleven szülő-anyáktól, csak „kócbabán” szabad oktatnia... Erről azonban szó sincs, a „kócbaba” nem az élő helyettesítette, hanem a holtat. Inkább az a meglepő: miért akart Semmelweis egyáltalán hullagyakorlatokat végezni? Borzalmasabbat elgondolni sem lehet, mint a szülés folyamatát hullán demonstrálni. Emlékezzünk: már Boér tiltakozott ez ellen, ma pedig egyetlen klinikán sem oktatnak hullán, mindenütt beérik „kócbabával”, Éppen Semmelweis ragaszkodik a véres és fertőző hullához, akinél jobban senki sem tudja, milyen veszélyt jelent a bomló szerves anyag... ez az, amit nem lehet megérteni.

És azt sem, hogy amikor másfél évi türelmes várakozás után megkapta, amit kért, miért dobta el egyszerre magától.

Mert ez történt. Megérkezett a kinevezés, és a tanrendben meg-

hirdették magántanári előadását, gyakorlati fantom-bemutatókkal, hetenként ötször – akkor összezsomagolta holmiját, búcsút sem vett senkitől, hátat fordított Bécsnek, hazautazott Pestre.

Nincs magyarázat erre a megfutamodásra. Amit magyarázatként maga Semmelweis ír („Egy ennyire megszorított magántanárságnak semmi hasznát sem vehettem...”), elfogadhatatlan, hiszen ha nem veheti hasznát a megszorított magántanárságnak, miért kérte? Pontosan azt kapta, amit májusi folyamodványában kért. Megsértődésre nem volt oka, a „hullátlan” kinevezés nem személyi megalázás volt, hanem bürokratikus nehézkesség. Lehet, hogy időközben összevesszett, például Škodával. Semmiféle adat nem támasztja ezt alá, de feltűnő, hogy könyvében később csak szárazon közli Škoda akadémiai előadásának hatását, „nagy barátjáról” egyébként egy szava sincs. Škoda sem foglalkozik többé a gyermekágyasok halandóságával (ékesen bizonyítva ezzel, hogy a felfedezés nem a bécsi munkaközösség ügye volt, egyedül Semmelweisé).

Hat évvel később, amikor a Klein professzor halálával megürült szülészeti tanszék betöltését tárgyalják, Dumreicher sebészprofesszor magánjavaslatot tesz Semmelweis kinevezésére; Škoda pártolóan aláírja a javaslatot, Rokitsansky is, de egyikük sem tesz semmit annak érdekében, hogy a javaslatot elfogadják (pedig ekkor már hatalmuk teljében vannak mindketten). – Az is lehet, hogy szerelmi csalódás érte. Magánéletéről semmit sem tudunk, csak egy leveléből annyit, hogy ez idő tájt udvarolt bizonyos Carlinchennek. Mindenkinek megvan a maga regénye, de ezt csak ő írhatná meg, a regényírók fantáziája sohasem találja el a valóságot. Még legvalószínűbbnek látszik, hogy egyáltalán nem is akart magántanár lenni Bécsben, csak azért kérte – és várta ki – a kinevezést, hogy hatéves bécsi orvosi működés után ne minden cím és rang nélkül térjen haza. Nem „megfutamodott” a kinevezés után, hanem megvárta, amíg kezében a papír, s akkor útra kelt – hiszen semmi keresnivalója nem volt már Bécsben.

Tény, hogy 1850. október közepén hazajött Pestre. Ekkor vált ismét és végképp magyarrá. Nem a származása tette azzá, és nem

a születési helye, nem az anyanyelve és nem az iskolája, nem is a forradalom és Kossuth. Ha Bécsben marad, és professzor lesz ott belőle, ma csak így emlékeznénk rá: a magyarországi származású osztrák tudós... De mert hazajött, itthon maradt, és gyökeret vert: választotta a magyarságát.

Itthon

Ahol ma a szobra áll, ott álldogált Semmelweis 116 éve, felnézett a kis kápolnára meg a Rókus-kórházra, amely ugyanolyan volt, amilyen ma, csak valamivel ódonabb, elhanyagoltabb. Aztán fölment az emeletre, megkereste a szülészeti. Iszonyú állapotot talált: gyermekági lázban vergődő anyák, haldoklók és halottak, bűz, piszok, hőség, kint latrinák és hullakamrák, bent a szomszédos sebészeti osztály orbáncosai, gennyes sebei.

Megkapta az osztályt mint fizetés nélküli főorvos. Pillanatok alatt rendet csinált, a piszokkal együtt kisöpörte a gyermekági lázat is. Hat évig dolgozott a kórházban, 0,85%-ra nyomta le a gyermekági halandóságot. Közben megpályázta a prágai szülészeti katedrát, szerencsénkre nem kapta meg.

1855-ben meghalt a pesti szülészeti klinika professzora. Az orvosegyetem tanári kara felterjesztette ugyan Semmelweist, de csak második helyen, első helyen az osztrák Carl Braunt javasolta, Semmelweis hajdani utódját a Klein-klinikán, későbbi legkitaróbb ellenfelét. Szégyenletes felterjesztés volt, de nem olyan érthetetlen, mint az ember első pillanatra hinné. Semmelweisnek még mindig nincs egyetlen tudományos közleménye sem, Braun viszont már nagy szülészeti kézikönyvek szerzője – ez az egyik magyarázat. A másik az, hogy a tanári kar ebben az időben még nem Semmelweis baráti köréből állt, a haladó gondolkodású „új magyar orvosi iskola” tagjaiból, ezek közül csupán Balassa volt ekkor professzor, míg azok, akiknek a nevére ma emlékezünk (Markusovszky, Lumniczer, Jendrassik, Korányi, Lenhossék, Hirschler), még alig játszottak szerepet a társadalmi életben, a tanári kar-

ban pedig azok ültek, akiket osztrákhűségük juttatott tanszékük-höz. Semmi csodálatos nincs abban, hogy ez a tanári kar nem méltányolja Semmelweis közöletlen eredményeit, és hogy szívesen látna sorai közt egy bécsi kollégát.

Szerencsére a bécsi minisztérium ez alkalommal okosabb volt a pesti professzoroknál. Ugyanaz a közoktatási államtitkár, aki Škoda okvetetlenkedése idején megvédte Klein professzort Semmelweisszel szemben, most kifejti, hogy a magyar bábák és orvosok októrául lehetőleg olyan tanárt kell kinevezni, aki ért a nyelvükön, és elismerő ajánlással terjeszti tovább Semmelweis kinevezési okmányát, amelyet Ferenc József 1855. július 18-án jóváhagy.

Termékeny tíz év következett Semmelweis életében. Rendbe hozta a klinika Augias-istállóját, megszüntette ott is a gyermekágyi halálozást (mindjárt az első évben 0,39%-ra szállította le a halálozási arányt, ami egyedülálló eredmény e korban), megnövelt, gyermekei születtek, részt vett az egyetem és az Orvosegylet társadalmi megmozdulásaiban, vezette az orvoskari könyvtárt és a himlő elleni oltóintézetet, nagy nőgyógyászati gyakorlatot szerzett, műtéteket végzett, nagy nevű szülész lett, és végre 1857-től – amikor az *Orvosi Hetilap* megindult – Markusovszky rábeszélésére rászánta magát a tudományos publikálásra is. Először magyar nyelven foglalta össze a gyermekágyi lázzal kapcsolatos eredményeit, majd hozzáfogott egy német nyelvű monográfiához.

A könyv

A Semmelweis-rejtélyek közé tartozik az is, hogy ha 12 éven át konokul hallgatott, mitől oldódott most meg *ennyire* a nyelve? Vagy ha most ily gátlátalanul tudott írni, mi gátolta 12 éven át? Tény, hogy a 6 ívre tervezett könyv 33 ív terjedelmű lett – vagyis 100 oldal helyett 500-nál több –, és nyoma sincs benne gátoltságnak, félszégnek, félénkségnek. Ellenkezőleg: egy megszállott ember írása, aki nemcsak a maga igazáról van tökéletesen meg-

győződve, hanem bátorságot érez ahhoz is, hogy valamennyi ellenfelének keményen megfeleljen, tekintély előtt meg ne hajoljon, vakmerően rontson neki a kor előítéleteinek és tévedéseinek.

A könyv címe *Die Aetiologie, der Begriff und die Prophylaxis des Kindbettfiebers* – A gyermekági láz kóroktana, fogalma és megelőzése. 1860 őszén jelent meg, 1861-es dátummal.² Rendkívül gyorsan készült, gondos szerkezeti felépítés és átfésülés nélkül, ezért igen sok benne az ismétlés, a terjengősség, az aránytalanság – de ezzel együtt is az orvostudomány klasszikus művei közé tartozik. Hallatlan átütő erejét a kendőzetlenség, a nyers őszinteség adja. Semmelweis semmiféle nehézség előtt nem futamodik meg. Tárgyilagosan szemügyre vesz minden felmerült és lehetséges ellenérvet, aprólékos gondnal felboncolja az ellenfelek adatait, logikusan kimutatja tévedéseiket vagy torzításait. A gyermekági láz kóroktanának felfedezését élményszerűen adja elő, ésszerűen vezeti le a következtetéseit, meggyőzően tárja elő bizonyító eredményeit.

Debuisset pridem... Tíz évvel korábban kellett volna a könyvnek ezt a részét megírni.

Tudnivaló ehhez, hogy a hallgatás évtizedében az ellenfelek nem hallgattak – vagy éppen sértően hallgattak, amikor Semmelweis koncepcióját említeniük kellett volna. Tíz év nagy idő, természetesen sok szülészeti könyv és közlemény jelent meg ez alatt. A gyermekági lázról szóló fejezetek bizonyos átalakulást mutatnak: mindinkább háttérbe szorul a pusztá epidemiológiai értelmezés (atmoszféra, klíma, évszakok s hasonló kórtani szerepe), ehelyett előtérbe kerül a tisztalkodás fontosságának hangsúlyozása; a fertőzés lehetőségéről, ragályról, járványról megoszlanak a nézetek, de nagyjából egyértelműen vallja minden szülész, hogy az orvos, bába, műszerek, ágyneműk tisztasága, kórszobák szellőzése,

² Die Aetiologie, der Begriff und die Prophylaxis des Kindbettfiebers. Von Ignaz Philipp Semmelweis, Dr. der Medicin und Chirurgie, Magister der Geburtshilfe, o. ö. Professor der theoretischen und practischen Geburtshilfe an der kön. ung. Universität zu Pest etc. etc. Pest, Wien und Leipzig, C. A. Hartleben's Verlags-Expedition. 1861. VI, 544 p.

betegek elkülönítése nélkülözhetetlen kelléke a gyermekági morbiditás és mortalitás csökkentésének. Hogy ebben az áthangolásban mily nagy szerepe volt Semmelweis tanainak (mielőtt még könyve megjelent volna) és az ezzel kapcsolatos vitáknak – azt senki sem vallja még be. Semmelweis tanítását többnyire azzal intézik el, hogy „van benne valami”, de egyoldalú és túlzott elmélet, amely lényegében megdőlt, s csak mint egy tényező jöhet tekintetbe a sok közül: a „hullafertőzés”. Egyoldalúnak azért tartják, mert még mindig kizárólag a hullafertőzésről tudnak – csak erre emlékeznek, vagy erre sem: sok szakkönyv egyáltalán meg sem említi Semmelweis nevét. Vannak határozottabb ellenfelek is, akik egyenesen tagadják a hullafertőzés lehetőségét.

Vitairat és nyílt levelek

Ilyen volt a világhelyzet 1850 és 1860 közt a gyermekági láz kóroktana szempontjából. Ezért érezte indokoltnak Semmelweis, hogy a gyermekági láz fogalmának, kóroktanának és megelőzésének tisztázása után könyvének második felét az ellenérvek cáfolásának és félreértések kiigazításának szentelje. „Levelezések és nyilatkozatok tanításom mellett s ellene” címet viseli ez a rész, pontosan 202 oldal a magyar fordításban, az egész könyvnek kerek a fele. Sajátságos vitairat: egyfelől ritka tárgyilagosság, objektivitás, az ellenfelek érveinek módszeres és logikus elemzése jellemzi, másfelől viszont végsőkéig felcsigázott szenvedély és indulat, a tudományos szakirodalomban szokatlan vádoló hangnem, személyeskedő csipkelődéstől egészen odáig, hogy az ellenfeleket sorra gyilkosnak bélyegzi. És minthogy érveit az első részben már mind elmondotta, állításait tömördek statisztikai táblázattal bizonyította, tehát e második részben nem érvelhet egyébbel, mint ugyanezekkel az adatokkal és ugyanezekkel a táblázatokkal, amelyeket nem is habozik újra meg újra elismételni. Az ismétlések szakadatlan zuhatagában tűnik csak fel az olvasónak, mennyire megtapadt Semmelweis az 1847-es bécsi élménynél: az azóta el-

telt évtized óriási tapasztalati anyagából alig használ fel valamit, folyvást visszatér a bécsi bábaklinika és orvosi klinika összehasonlító számaihoz, és feldolgozza visszamenőleg egy évszázadra a bécsi, valamint az angol és francia szülőintézetek gyermekágyas statisztikáit, amelyeknek eredményei érdekesek és tanulságosak (bár: ellenőrizhetetlen statisztikai adatokról lévén szó, csak kevésbé megbízhatóak), de mennyivel kevésbé meggyőzőek, mint az a nagyszerű eredmény, amit ő maga ért el Pesten a Rókus-kórházban és a klinikán! Szinte egy szempillantás alatt 0,85%-ra és 0,39%-ra szállította le Pesten a gyermekágyi halandóságot (az utóbbi adatot tévesen 0,19%-nak írta, és ezt a tévedést száz év óta utánamondja minden Semmelweis-monográfia, pedig oly szembe-szökő az elírás, hogy egy kis odafigyeléssel lehetetlen észre nem venni), de ez a ragyogó eredmény szinte csak mellékesen derül ki, ellenben újabb és újabb verziókba csoportosítva viszontlátjuk a már untig ismert adatokat, amelyek az Új csoportosításban nemhogy többet mondanának a korábbinál, inkább egyre zavarosabbá válnak.

Terítékre kerül sorra mindenki, aki a gyermekágyi láz kérdéséhez az utóbbi 13 évben hozzászólt, elsősorban Scanzoni, aztán Braun, Spaeth, Virchow, az angol iskola, a francia akadémia, mindenki. És mikor 1860-ban Semmelweis befejezte könyvét, annyira belejött a vitatkozásba, hogy nem tudta abbahagyni: folytatólagosan megírta híres *Nyílt leveleit*, Scanzonihoz, Spaethhez, Sieboldhoz és a szülészeti összes tanáraihoz címezve. Ha szenvedélyes és indulatos volt könyvének második részében, szenvedélye és indulata paroxizmusig fokozódik a *Nyílt levelekben*.³ Újat nem mond,

³ Zwei offene Briefe an Dr. J. Spaeth, Professor der Geburtshilfe an der k. k. Josefs-Akademie in Wien, und an Hofrath Dr. F. W. Scanzoni, Professor der Geburtshilfe zu Würzburg, von Dr. J. Ph. Semmelweis, Professor der Geburtshilfe an der k. u. ung. Universität zu Pest. Pest, Gustav Emich, Buchdrucker der ungar. Akademie. 1861. 21 p.;

Zwei offene Briefe an Hofrath Dr. Eduard Casp. Jac. v. Siebold, Professor der Geburtshilfe zu Göttingen, und an Hofrath Dr. F. W. Scanzoni, Professor der

a már ötször-tízszer elsorolt adatokat variálja, belebonyolódva a számok mágikus bűvöletébe. Gyötrelmes olvasmány az utolsó „Nyílt levél”, nem is annyira sértő hangneme, inkább bizarr és mégis monoton érvelése miatt. A statisztikával valóságos zsonglór-mutatványt végez itt Semmelweis, már háromszáz év halandósági adatait variálja és kombinálja, alig érthető számítás-technikával, sok számolási hibával és valójában értelmetlenül: amit ezekkel a táblázatokkal bizonyítani akar, rég bebizonyította már sokkal meggyőzőbb érvekkel, most csak összekuszálja, ami eddig világos volt. És miközben bizonytalanul szétfolyik kezében a bizonyító anyag, önbizalma egyre ijesztőbbé szilárdul: gátlástalanul osztogatja a gyilkos jelzőt Európa tudósai közt, saját elméletét pedig „örökigaz tanításnak” nevezi. Korlátlanul árad belőle a szó meg a szám, és bár tiszta logikáját mindvégig megtartja, az olvasó hideglelősen érzi: kicsúszott lába alól a talaj, Semmelweis az idegösszeroppanás határán áll, vagy talán túl is jutott ezen a határon.

Többet ártott – önmagának és a tannak – a könyv második részével meg a *Nyílt levelek*-kel, mint amennyit az első résszel használt. Még a leglelkesebb hívek is visszahőköltek attól a nyers szókimondástól, amely szokatlan is volt, indokolatlan is, mindenképpen méltatlan. Lelkes híve amúgy is kevés volt, ellenfele annál több; ezek nem azt mondták, amit a jobb indulatú utókor („hiszen igaza volt”), inkább ezt: még amiben igaza van, abban se legyen igaza, ha ilyen öntelt és goromba.

Geburtshilfe zu Würzburg. Von Dr. J. Ph. Semmelweis, Professor der Geburtshilfe an der königl. ungar. Universität zu Pest. Ofen, aus der königl. ungar. Universitäts-Buchdruckerei, 1861. 40 p.;

Offener Brief an sämtliche Professoren der Geburtshilfe von Dr. Ignaz Philipp Semmelweis, o. ö. Professor der Geburtshilfe an der königl. ungar. Universität zu Pest. Ofen, aus der königl. ungar. Universitäts-Buchdruckerei. 1862. VIII, 92 p.

Kényes kérdések

Nézem a szobrot; egyetlen emlékműve Semmelweisnek, amely őszinte mert és tudott lenni hozzá. Minden festmény átfestette, minden írott megemlékezés átírta a valóságot, egyedül a szobor őrizte meg arcának riadt haragját, komor elszántságát. Stróbl nem az idealizált „anyák megmentőjét” mintázta meg, hanem a felháborodott emberbarátot, akinek jogos dühét riasztó méretűvé torzítja a kórosan elféktelenedett indulat. (Vagy csak véletlenül sikerült ilyen villámlóra a szeme? A szobor többi része ugyanis éppoly idealizált, mint a képek.)

A Semmelweis-rejtély sok apró és nagy titokból áll; ezeknek „fűrészete” – ahogyan Semmelweis idejében mondták – illetlenségnek számított egy évszázadon át. Az orvostörténet fátylat borít arra, miért hallgatott előbb Semmelweis, majd miért vált oly szokatlan módon támadóvá, miért tapadt meg a negyvenes évek eredményeinél, miért nem fejlesztette tanát a hatvanas évek színvonalára, miért tartózkodott a kísérletezéstől és a mikroszkóp használatától, miért nem tudott szabadulni a statisztikus módszer bűvöletétől, miért nem vette figyelembe a bakteriológia már mutatkozó jeleit, miért támadták életében, miért halt meg elmegyógyintézetben, miért hallgattak róla halála után, miként támasztották fel egy emberöltő múlva... Az életregények és serlegbeszédnek pártosa – amely áthatja történetírásunkat is – a kegyelet nevében eltiltotta hallgatóit és olvasóit, de még az írókat, szónokokat és kutatókat is a valóság megismerésétől és kimondásától. Furcsa dolog a kegyelet, amely hamisítással akarja fölmagasztalni nagyjait, s nem veszi észre, mennyire megalázza ezzel őket. Semmelweis a legigazibb magyar orvos volt az „igaz” szó nemes és egyben tragikus értelmében; ha a patetikus orvostörténet ennél többet akar mondani róla, csak kevesebbet mondhat.

Az életregények általában beérik a Semmelweis-titkok szimplifikáló megfejtésével. Például: a szülészek azért nem értették meg őt, mert gonosz és ostoba emberek voltak, és mert a zseninek az a

sorsa, hogy balga, maradi kortársai nem értik. De hogy mi mindent tett Semmelweis annak érdekében, nehogy helyesen értsék, erről hallgat a krónika, mint ahogy arról is, hogy nem mindegyik értetlen szülész volt gonosz, ostoba és maradi. Vagy: erőteljes, „buzogányos” szavakat használt Semmelweis, Nérónak nevezte és legyilkosozta Európa valamennyi szülészét – nagyon helyesen tette, hiszen neki volt igaza. De hogy a tudományos vitában nem az ellenfél sértegetése az adekvát érvelés – legalábbis nem a 19. század közepén –, továbbá hogy Semmelweisnek nem volt oly egyértelműen igaza, mint ő maga és elfogult méltatói hitték: nem a végső örök igazságot mondta ki (ilyen a tudományban nincs), hanem a tudományos megismerésnek soron következő lépését, amely nem megsemmisítője, hanem dialektikus ellentétpárja a korábbi lépéseknek és dialektikus kicsiholója a későbbieknek – ez ismét mind homályban maradt, helyét a dogmatikus kinyilatkoztatás apoteózisa foglalja el. (S mennyivel erőtlenebb ez a mesterkelt megdicsőítés a valóságnál!)

Vagy: a magyar nacionalista orvostörténet pitykés-dolmányos ’48-ast csinált Semmelweisből, lelkes forradalmárt és Kossuth-radjongót, ami mind nem volt; az osztrák nacionalista orvostörténet viszont a bécsi orvosi iskola alárendelt figurájává degradálta, ami szintén nem volt. Vagy: osztrák és magyar orvostörténészek egyforma lelkesedéssel közlik, hogy nemcsak ellenségei voltak Semmelweisnek, hanem „nagyszerű barátai” Bécsben is, Pesten is; Bécsben Rokitsansky, Škoda, Brücke, Hebra, akik „hóna alá nyúltak”, Pesten Markusovszky és a haladó orvosok, akik „tárt karokkal fogadták”. Féligazságok ezek, a hamisság talán több is bennük az igazságnál. Mert nyilván nem volt mindenki ellensége Semmelweisnek, miért is lett volna, de a „nagy barátok” közül egyes egyedül Markusovszky állt valóban mellette, és halála után ő sem karolta fel az eszméjét.

Kényes pontok ezek, és sok hasonló van Semmelweis életben-halálában. A nekrológ-szintű orvostörténeti visszaemlékezések glóriával, mártírkoszorúval, hősi pózzal, pitykés dolmánnyal

és rózsaszín fátyollal leplezik a valóságot, ami sokkal tragikusabb, emberibb és szebb a talmi bálványnál.

Legkényesebb téma természetesen az elmebetegsége és halála. Külföldi orvostörténészek ebben a kérdésben józanabbak a hazaiaknál: sajnálkozva megállapítják, hogy élete végén Semmelweis megháborodott – mint annyi más nagy ember –, s napirendre térnek felette. Nem is igen lehet mást tenni, hiszen így volt. Ám a romantikus magyar orvostörténészek nem érik be ennyivel, szerintük Semmelweis „beleőrült” a méltatlan üldözésbe. Ez az irodalmi ízű megfogalmazás jobban hangzik a paralízisnél, de tudományosan nem védhető. Minthogy Semmelweis elmegyógyintézetben halt ugyan meg, de halálának közvetlen oka nem elmebaj volt, hanem vérmérgezés, újabban fölmerült az a verzió, hogy elmebetegsége egyáltalán nem volt, hanem a vérmérgezés okozott átmeneti zavartságot, amelyből azért nem gyógyulhatott ki, mert szepszisben pár hét alatt meghalt.

A valóság az, hogy Semmelweis éveken át elmebeteg volt. Már könyvének és nyílt leveleinek írásakor mutatkoztak rajta a betegség jelei, utána hosszabb nyugalmi periódus következett, majd röviddel halála előtt testi és lelki tüneteivel kibontakozott a paralízis, úgyhogy elmegyógyintézetbe kellett szállítani. A paralízis a XIX. század leggyakoribb elmebaja, szülészek és nőgyógyászok közül csak az kerülhette el, akinek szerencséje volt. Semmelweisnek ebben sem volt szerencséje. De abban igen, hogy elmegyógyintézetbe szállítása előtt vagy után megsérült a kezén, elhanyagolt sebe fertőződött; pár hét alatt meghalt szepszisben, nem kellett végigszenvednie a paralitikusok lassú halódásának kínját.

A rejtélyek közé tartozik az is, miért kellett Bécsbe vinni. Elmegyógyintézet Pesten is volt, szakorvos is, és azt már körülbelül tudták az orvos-barátok, hogy Semmelweis betegsége gyógyíthatatlan. (A sebzésről, amely a vérmérgezést és a gyors halált okozta, nem tudtak: ha tudtak volna, nem Bécsbe szállítják, hanem sebészileg kezelik.) Az elszállítás egyetlen magyarázata: szégyellték és tussolni akarták az egyetem tanárának megőrülését (mint aho-

gyan szégyellik és tussolni akarják ma is). De érthetetlen ez a magyarázat is, hiszen ha szégyellik, miért viszik éppen Bécsbe, az ellenfelek közé? Hogy még inkább közhírré tegyék: lám elmebeteg volt, ezért sértegette az egész világot? Tudományos hitelének még kevesebbet használtak ezzel, mint emberi megbecsülésének.

A szégyenkezés most már tartóssá lett itthon, csak évtizedek múlva kezdett oldódni.

Aszepszis

Az a különös, hogy külföldi és itthoni becsülése folyvást keresztezte egymást. Három éves bécsi működése idején a pesti szülésszek nem vettek tudomást róla. Amikor hazajött, „tárt karokkal” fogadtuk ugyan, de mindössze fizetés nélküli főorvosi állás telt ki az országtól, s bár a Rókusban teljes volt a sikere, az ország többi szülészeten semmit sem vettek át módszeréből, a klinikán sem. Láttuk, hogy pesti professzori kinevezését is a bécsi minisztériumnak köszönhette, nem a pesti barátoknak. Később, ahogy viszonya elmérgesedett az egész világgal, úgy javult az itthoniakkal: egyetem, Orvosi Hetilap, Gyógyászat, Orvosegyesület, mindenki elismerte, még a helytartótanács is. A külföldi elismerés jóval előbb jelentkezett tényekben, mint szavakban — vagyis már világszerte alkalmazták Semmelweis elveit: kerülték a boncolást, fokozták a tisztaságot, dezinficiálták a kezet és műszereket, de Semmelweist még ócsárolták, vagy hallgattak róla. Akkor kezdték mind több elismeréssel emlegetni, amikor a *Nyílt levelek* megírása után nem írt többet erről a tárgyról; fordulópontot jelentett az 1864-es év, amikor az első ellenfél (Spaeth) vallotta meg nyíltan, hogy mégis Semmelweisnek van igaza. A gyermekágyas asszonyok egészségi állapota is mindenütt kedvezőbb volt, mint a Semmelweis előtti időben — csak Pesten nem, ahol hivatalosan elismerték tanítását, de a gyakorlatban egyedül ő alkalmazta, következésképp amint kihúzta lábát a Rókus-kórházból, és mihelyt halálával más kézbe került a klinika, mindkét helyen visszazuhant a gyermekágyi halálo-

zás a korábbi mértékre. Ez különösen azért meglepő, mert 1865-ben már nem az a reakciós professzori kollégium működött, amely tíz éve (a kinevezésekor) még kezében tartotta az irányítást; ellenkezőleg: Balassa és Markusovszky vezetésével most a leghaladóbb szellemű orvosok baráti köre töltötte be a professzori székeket, s maga Markusovszky miniszteriális kulcspozícióból igazgatta az orvosi kar – majd az egész egyetem ügyeit, mégis egyetlen szóval sem kelt a gyermekágyas anyák védelmére sem ő, sem az elhunyt Semmelweis többi tekintélyes barátja. Így mialatt német nyelvterületen az *aszepszis* gondolata Semmelweis jóvoltából gyökeret vert már Lister fellépése előtt, Magyarországon dermedt hallgatás burkolta nevét, életművének pedig oly kevés folytatója maradt, hogy egy kéz ujjain össze lehet számolni Fleischer József a Rókus-kórházban, Ambró János a pozsonyi bábaképzőben és Kovács József a sebészeti klinikán. (Viszont sehol a világon nem voltak olyan jól képzettek a bábák, mint Magyarországon: Semmelweis tanította őket.) És megesett az a szégyen, hogy amikor 1883-ban diadalútján Lister Budapestre látogatott, Semmelweis nevét senki sem ejtette ki előtte, egy prágai orvosi lapnak tűnt fel, hogy Magyarország teljesen megfélemezett nagy fiáról. Az első életrajzot is a német Alfred Hegar írta róla 1882-ben, ezen felbuzdulva íratta a Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat (amelynek Semmelweis is alapító tagja volt) az első magyar nyelvű életrajzot Bruck Jakabbal 1885-ben – húsz évvel Semmelweis halála után.⁴

Korántsem volt az aszepszis ekkoriban általánosan elfogadott tan, sőt, igen kezdetleges fokon állott. Maga Joseph Lister például még 1885-ben szalonkabátban operált, és műtét előtt nem mosott kezét. A köztudatban az ülepedett le, hogy Semmelweis fölfedezte ugyan az aszepszist, de a világ nem vett tudomást róla, utána ugyanezt fölfedezte Lister, pillanatok alatt meghódította a világot, lord lett belőle, a sebészetben és szülészetben pedig meghonoso-

⁴ Bruck Jakab: Semmelweis Ignác Fülöp. Tanulmány. Bp., 1885. MOKT. IV, 92 p., 1 t. (A Magyar Orvosi Könyvkiadó-Társulat könyvtára 45.)

dott a mai értelemben vett aszepszis és antiszepszis. Erről azonban szó sincs. Lister sokkal kevesebbet fedezett föl, mint Semmelweis, de jobb nyomon haladt – tudniillik nem Liebig, hanem Pasteur nyomán –, neki is elég nagy ellenállást kellett leküzdenie, de a korszellem átsegítette (és segítette az is, hogy nem hergelte maga ellen a fél világot, mint Semmelweis), módszere a gyakorlatban nem vált be annyira, mint Semmelweisé, viszont utat nyitott Semmelweis tanai számára. Paradoxonnak hangzik, de így van: Lister nem a saját elgondolását vitte diadalra, hanem Pasteur elméletét és Semmelweis gyakorlatát.

Ennek megértéséhez nem árt tudni a következőket:

A XIX. század negyvenes–ötvenes éveiben a vegytani szemlélet uralkodott a kórtanban: a betegségek lényege a kémiai bomlás, amely rothadás, erjedés, gennyedés, evesedés, üszkösödés formájában materializálódik. A vegyi bomlást végső oknak tekintették, eredetét nem kutatták. Ennek a szemléletnek legtekintélyesebb képviselője Justus von Liebig volt, kiváló német kémikus, akinek igen sokat köszönhet a szerves kémia is, az anyagcsere- és izomettan is, a fehérjék nagy élettani jelentőségére is ő hívta fel a figyelmet. A giesseni, majd müncheni egyetemen tanított, de Franciaországban ugyanolyan autoritásnak számított, mint német nyelvterületen. Semmelweis kórtani felfogása teljesen Liebig szellemét követte, a „bomlott szerves anyag” mint kórokozó, ebben a kémiai szemléletben kielégítő kóroktani megjelölés volt.

Csak hogy már Semmelweis föllépése idején mind több fölfedezés jelezte, hogy a kémiai kórokozótól függetlenül – vagy azon túl – számolni kell az élő kórokozók lehetőségével is. Kiderült például, hogy az alkoholos erjedés nem ok, hanem okozat: az erjesztő gombák – tehát élőlények – működésének következménye. Több bőrbetegség esetében is sikerült kimutatni az eleven parazitát, mint a betegség okát, és már a negyvenes években a kutatók valószínűséggel vadásztak a kórokozó mikroorganizmusokra. Még világon sem volt a mikrobiológia mint tudomány, amikor a nagy tekintélyű Jacob Henle német patológus feltűnést keltett a feltétele-

zésével (1840), hogy a fertőző betegségeket „láthatatlan kórokozók”, mikroszkopikus élőlények okozzák, sőt odáig ment, hogy precízen körülhatárolta a mikrobiológiai kutatás kritériumait.

Ezen a vonalon kapcsolódott a kutatásba Louis Pasteur, a francia vegyész, akinél többet senki nem tett az orvostudomány fejlesztéséért. Az ötvenes évek közepétől a mikroorganizmusok kutatására adta fejét, egyre káprázatosabb eredményeket érve el. A tejsavas erjedés mikrobáinak felfedezésével kezdte, az alkoholos erjedés kutatásával folytatta, majd áttért az ősnemzés cáfolására, meggyógyította a bor „betegségét”, felfedezte az anaerob (oxigén nélkül élő) baktériumokat, és felállította a „contagium vivum” elméletét, amely szerint minden bomlási és erjedési folyamatot élő kórokozó idéz elő. Vele párhuzamosan mások is eredményesen kutatták az élő kórokozókat, így Davaine – akitől a baktérium elnevezés származik – bebizonyította, hogy a lépfenét a vérben kimutatható bacillus okozza, Jules Lemaire kimutatta, hogy karbolsavval el lehet ölni az erjedés kórokozóit, Spencer Wells azt állította, hogy a levegőben levő csírák okozzák a sebfertőzést meg a gyermekágyi lázat, és kéndioxidos prevencióval elejét lehet venni a fellépésüknek, maga Pasteur pedig kidolgozta a „pasztörizáló” eljárást, vagyis kimutatta, hogy az élő kórokozót hővel el lehet pusztítani. Mindez világszerte igen nagy port vert fel, s különösen nagy horderejű volt az a szenvedélyes vita, amelyet Liebig és Pasteur folytattak egymással: Liebig tagadta a „contagium vivum” létezését, Pasteur viszont tagadta az eleven kórokozó nélküli bomlást és erjedést.

A vitában – tudjuk – Pasteur győzött, de Semmelweis erről nem vett tudomást. Amit fentebb elmondtam: ez mind Semmelweis életében történt. A hatvanas években a fertőző betegségek kóroktanát mindinkább a mikrobák felől közelítették meg, Semmelweis azonban ahogyan megtapadt a ’47-es bécsi élménynél, úgy megtapadt Liebig elavult kórtani szemléleténél. A „bomlott szerves anyag” kóroktani megjelöléssel nem a bakteriológia előfutára

volt, ellenkezőleg, a vegytani szemlélet utóvédje; a bakteriológiának éppen ezt a szemléletet kellett legyőznie.

Látszólag talán nem jelentős ez a szemléleti kérdés, hiszen bármilyen eredetűnek tartotta is a fertőzést, helyes prevenciót ajánlott ellene. Csakhogy a merev kémiai szemlélet elzárta a továbbfejlődés útját, Nem minden bomlott szerves anyag okoz gyermekágyi lázat, az erjedés és rothadás nem magyarázza a fertőző betegség terjedését, a dezinficiálásnak nem kielégítő kritériuma a szaglás, fertőzés bekövetkezik makroszkóposan észlelhető bomlás nélkül is – de mindez, és sok egyéb, már nem fér bele Semmelweis vegytani koncepciójába. Ez a magyarázata annak, hogy amikor gyakorlati igazsága mindinkább elfogadottá vált, elméleti okfejtése már idejét múlta. Nem így Listeré, aki távolról sem volt olyan eredeti, mint Semmelweis, módszerében sem volt oly alapos, de minthogy Pasteure és a bakteriológiai szemléletre alapozott, az aszepszis-antiszepszis elméleti megteremtőjeként maradt fenn akkor is, amikor a gyakorlatban már rég visszatértek Semmelweis módszeréhez.

Semmelweis halála évében, 1865-ben kezdte meg Lister a sebgennyedés elleni küzdelmet. Neves sebész volt már, glasgow-i egyetemi tanár, de a szakirodalomban csak mérsékelten tájékozott: nemcsak Semmelweis művét nem ismerte, Jules Lemaire munkásságát sem, aki pedig az övéhez nagyon hasonló módszerrel kísérletezett. Pasteur egy tanulmányát ellenben olvasta, ebből merítette azt az ötletet, hogy a műteti sebgennyesedést valószínűleg a levegőben lebegő kórokozó csírák okozták, ezeknek elpusztításával tehát védekezni lehet a gennyesedés ellen (ami ebben az időben a sebészeti osztályokon katasztrofális méreteket öltött: sikeres amputációinak 45%-a pusztult el műtét utáni gennyesedésben, de helyenként ennél is kedvezőtlenebb volt az arány: 75%-os veszteség, háborús sérüléseknél 90%-os). Fertőtlenítésre karbolsavat használt, előbb okkluzív kötés formájában (a fertőtlenített sebet szoros kötéssel elzárta a külvilágtól), majd egy porlasztó szerkezet segítségével a műtét ideje alatt karbollal árasztotta el a műteti területet.

Módszerei nem voltak nagyon szerencsések, minthogy a karbol roncsolja a szöveteket, és a *spray* nem nyújt biztos védelmet (annál is kevésbé, mert a *non-infectio* egyéb követelményeire, a sebészeti tisztaságra és sterilitásra Lister nem fordított gondot), ezért nem is mentek át könnyen a gyakorlatba. Különösen saját hazájában és Pasteur hazájában nem, noha Pasteur hamar segítségére sietett, és már 1875-ben javaslatot nyújtott be a párizsi akadémián a műszerek, kötszerek és sebészi kéz sterilizálása ügyében; Németországban kedvezőbb volt a fogadtatás, egyrészt, mert a Semmelweis körüli viták jól előkészítették a talajt, másrészt mert hatalmas támogatóra talált Ernst von Bergmann berlini sebész személyében, aki kidolgozta az aszepszis gyakorlatának mindazokat a részleteit amelyekről Lister megfélekezett. Magyarországon viszont határozott ellenállással találkozott a Lister-féle spray: a klinikai sebészet és szülészeti professzorai (Kovács József, Dollinger Gyula, Kézmárszky Tivadar, Tauffer Vilmos) ekkor már Semmelweis szellemében működtek, igen szép eredménnyel, feleslegesnek tartották a szövetek karbolos roncsolását.

A század utolsó két évtizede a bakteriológia fénykora volt. Sorra felfedezték a fertőző betegségek kórokozóit, így a gyermekágyi lázét is. Igazolódott Semmelweisnek az a felfogása, hogy a gyermekágyi láz nem önálló megbetegedés, hanem a gennyvérűség egy fajtája. Kórokozója bármely gennykeltő baktérium, legtöbbször a *Streptococcus haemolyticus*. A századforduló idején az aszepszis – a fertőzés elleni megelőző védekezés – világszerte elterjedt, és a gyermekágyi halandóságot jelentéktelenre szállította.

Ekkor már kezdtek mindenfelé újra emlékezni Semmelweisre, és végre Budapesten felállították a szobrát.

Szoborleleplezés

Lassan készült a szobor. Illetve még meg sem rendelték; kereken tíz évbe telt, amíg – 1901-re – összegyűlt 32 ezer korona, ezzel már el lehetett indulni. A Közmunkatanács kijelölte a leendő szo-

bor helyét a II. számú szülészeti klinika előtt (a Ludoviceum utcában, amely ma Korányi Sándor nevét viseli), de az Emlékmű-bizottság tiltakozott a félreeső hely ellen. Akkor a Baross utcába szánták, a Fővárosi Könyvtár előtti kis térre, itt szűknek bizonyult a hely. Végre sikerült kiharcolni az Erzsébet tér sarkát, a Deák tér felé esőt. A szobor készítésével Fadrusz Jánost bízták meg, de meghalt mielőtt hozzákezdhetett volna – meghaltak sorra a Bizottság „nagy öregjei” is, akik még személyesen emlékeztek Semmelweisre, előbb Markusovszky, aztán Kézmárszky; a nagy kortársak közül már csak Korányi Frigyes élt. 1903-ban megbízták Stróbl Alajost a szobor elkészítésével és Győry Tibort Semmelweis összes műveinek sajtó alá rendezésével német és magyar nyelven. Ezek meg is jelentek 1905-ben és 1906-ban, egyidejűleg Schürer von Waldheim német nyelvű Semmelweis-életrajza is, mai napig a legalaposabb munka valamennyi hasonló közt. Az Újvilág utcát – ahol annak idején a szülészeti klinika állt – átkeresztelték Semmelweis utcára, és végre 1906-ra kitűzték a szobor felavatási ünnepségét.

Stróbl még Carrarában faragta a szobrot, de ígérte, hogy szeptemberre készen lesz. Szétküldték a meghívókat a világ minden tájára, a külföld valamennyi nevezetes szülészét meginvitálták a díszünnepségre. Nem nagyon erőltették meg magukat a külföldiek, Bécsből jött egy pár szülész meg Olaszországból, a legtöbbben udvarias levélben kimentették magukat. Annál nagyobb pompával képviselte magát Magyarország minden valamire való testülete.

Szeptember 30. volt a kitűzött nap, ám a szobornak a hó közepén még se híre, se hamva. Az utolsó percben a Déli vasút igazgatósága különvonatot adott, megérkezett a szobor – darabokban. Összeállítását a váratlan őszi esőzés és kőműves-sztrájk hátráltatta, úgyhogy az ünnepséget megelőző napon még nem lehetett tudni, mi lesz – de aztán egész éjszaka dolgoztak, reggelre talpán állt a szobor.

Hatalmas ünnepség volt. Az egyetem aulájában kezdődött a rektor beszédével, folytatódott a honi és külföldi előkelőségek

szónoklataival és a távol maradottak ünnepi leveleinek felolvasásával. Jelen volt a kultuszminisztertől és főpolgármestertől lefelé minden notabilitás, egyetemi tanárok, pesti és vidéki intézmények küldöttségei, természetesen a családtagok közül is aki még élt: az özvegy, Semmelweis 91 éves testvérnénje, két leánya és unokái.

Szónoklat szónoklatot követett; népünk nagy szónokai kitettek magukért, és túltettek egymáson. Mikor már mindenki azt hitte, a dicsnek és pompának fölségét tovább fokozni nem lehet, újabb szónok újabb képekkel kápráztatta el ámuló hallgatóságát, például így: „Homályborította szelleme az emberi élet fogyatkozásaiból kivetkezve, az örök igazság fénytengerében gyönyörködjék mindenkor...” A bécsi szónokok nem mulasztották el beszédjükbe beleszőni Bécs dicshimnuszát, ahol Semmelweis „meggyújtotta a fáklyát, amely belevilágított a szomorú éjszakába”, de Schauta professzor – Klein és Braun tanszékének utóda – elismerte, hogy „Semmelweis felfedezése nem találkozott kortársai körében azzal az általános elismeréssel, amely megillette volna”, és hogy „ma már senki sem kételkedik felfedezésének helyességében”, továbbá elmondotta, hogy Semmelweis hajdani klinikáján, ahol Semmelweis működése előtt 10 szülőanyára esett 1 gyermekágyi halálozás, most 10 ezer szülésre esik 4 – olyan eredmény ez, amilyent Semmelweis legszebb álmaiban sem remélt.

A szónoklatok után Győry Tibor előadása következett; ebből végre a jelenlevő politikusok és más laikus-meghívottak is megértették, miért a nagy ünneplés. (Szemerényi Mária is végre fel fogta, kinek volt a felesége.) Aztán az ünneplő közönség átvonult az Erzsébet térre, ahol 12 órára volt kitűzve a szobor leleplezése. Itt még egy utolsó akadályt kellett legyőzni: a kíváncsi tömeg annyira ellepte a teret, hogy a meghívott előkelőségek sehogy sem tudtak a szobor közelébe férkőzni. Főleg nők és gyermekek özönlöttek el a teret; így – habár hívatlanul és illetéktelenül végül azok vették körül szobrát, akikért Semmelweis élt és dolgozott. Tauffer Vilmos szülészprofesszor – udvari tanácsos, a végrehajtó bizottság elnöke – valahogy átfurakodott a tömegen, felkapaszkodott a szo-

bor talapzatára, elmondta az alkalmi szónoklatot, a dalárda elénekelte a Szózatot, a teret betöltő tömeg átvette a dallamot, miközben a szoborról lehullt a lepel. Ott magaslott Semmelweis a kisdédét tartó anya fölött, körülötte a mélyben rendjeles-köcsöggalapos eminenciás urak, kül- és belföldi előkelőségek meg névtelen magyar anyák – akik tudták is, nem is, kit s miért ünnepelnek. Kőarcából villámló tekintete gyanakvón fürkészte a kavargó tömeget: vajon nem hazudnak-e most is? De nem, ez volt az egyetlen pillanat, amikor nem hazudtak; ez volt az a pillanat, amelyben Semmelweis szelleme jelen volt, és győzött, egy tiszta ember és egy alapvető igazság diadalmaskodott.⁵

⁵ A nemzetközi Semmelweis-émlék Budapesten. A végrehajtó bizottság megbízásából szerk.: Dirner Gusztáv. Bp., 1909. Semmelweis-émlék Végrehajtó Biz. 292 p., 1 t.

O. W. Holmes és a gyermekági láz

Íródott 1966-ban

A Semmelweis-centenárium újra felszínre dobta Holmes nevét: fél évszázaddal ezelőtt heves irodalmi polémia folyt kettejük prioritásáról a gyermekági láz kóroktanának felderítésében. Holmes kilenc évvel idősebb volt Semmelweissnél, harminc évvel túlélte, de a prioritási vitát ő sem érte meg; kényre-kegyre ki voltak szolgáltatva mind a ketten az epigonok lelkesedésének vagy dühének. Az elsőbbségi vita rendszerint oktalan, mert elsőbbség nincs: minden gondolat már korábban is eszébe jutott valakinek, a kezdet belevész az ősködbe. A gyermekági lázzal mindenesetre így volt. Valamit már Hippokratész is gondolt róla, Galénosz is, később Willisius; a manchesteri William White – kiváló sebész és szülész a maga korában – 1773-ban furcsállotta, hogy két egymás mellett dolgozó szülész közül az egyiknek a páciensei sorra belázasodnak, az aberdeeni Gordon doktor pedig 1795-ben kereken kimondotta, hogy nyilvánvaló bizonyítékai vannak a gyermekági láz fertőző jellegéről. 77 esetben nyomon követte a fertőzést, a végén olyan gyakorlatra tett szert, hogy meg tudta jósolni, melyik bábának a páciensei fognak belázasodni. „Kínos beismerést kell tennem – írta –: sokszor én magam közvetítettem a fertőzést az asszonyok között.” Kérdemelte ezzel azt a dicsőséget, hogy elsőként *fogalmazta meg* a gyermekági szepszis fertőző jellegét, abban az időben, amikor e tragikus kór eredetéről általában balgaságokat gondoltak, vagy egyáltalán semmit. Az aberdeeni egyetem szülészeti tanszékén tölgyfatábla hirdeti emlékét: „Alexander Gordon M. D. elsőként mutatta ki a gyermekági láz fertőző természetét.”

Holmes és Semmelweis prioritási vitája ezzel voltaképpen el-

dőlt, hiszen Gordon mindkettejüket megelőzte. S rajta kívül még hányan! Holmes maga húsznál több előfutárt sorol fel; nyilván volt még kétszáz vagy kétezer, akiről nem tudott. Mert miről van szó? Arról a gyötrő tapasztalásról, amiben oly sok gyakorló szülésznek volt része: hogy a szeptikus lázak sorozatban követik egymást, de szorosan ragaszkodva egy-egy olyan orvos vagy bába közreműködéséhez, aki – látszólag vagy valóban – maga viszi át a betegséget egyik pácienséről a másikra. Az orvos, aki szepszises vagy orbáncos vajúdot vizsgál, vagy gyermekági lázban elhunyt tetemet boncol, másnap új szüléshez megy ki, pár nap múlva megdöbbenve észleli az új szülőnő halálát, aztán még egyet és még egyet, néha hatot-nyolcat egymás után, noha egyébként nála vagy a környéken csak elvétve szokott előfordulni e súlyos baj. Mire gondolhat? Véletlenre, szerencsétlenségre, természeti csapásra, ok-talan koincidenciára – vagy pedig arra, hogy a koincidenciának oka van, éspedig ő maga ez az ok, ő terjeszti a ragályt. Az orvosok többsége beérte az előbbi magyarázattal, vállat vont, és azt mondta: a Gondviselés útjai kifürkészhetetlenek. Gordon, Holmes, Semmelweis, Pasteur és mások elévülhetetlen érdeme – emberi nagysága – az, hogy nem nyugodtak bele a kifürkészhetetlenségbe. Ellenkezőleg, mindenáron ki akarták fürkészni a szerencsétlenség okát, és ki is fürkésztek.

Holmes

Oliver Wendell Holmes nemcsak orvos volt, anatómus és fiziológus, hanem költő is és esszé-író, a fejlődő Amerika szellemi életének egyik büszkesége. 1809-ben született a Massachusetts állambeli Cambridge-ben, előkelő családból: apja lelkész, anyja Sarah Wendell, egy történelmi érdemekben gazdag kormányzó leszármazottja. A cambridge-i Harvard egyetemen tanult, majd Párizsban a hírneves Louis mellett, 29 éves korában egy kisebb kollégium tanára lett. Néhány közleménye jelent meg az orvosi lapokban, és egy feltűnést keltő tanulmánya „a homeopátiáról és hasonló tévhitekről”, majd

részt vett a bostoni Orvosegyesület egyik ülésén, ahol valamelyik előadó megrázó esetről számolt be: gyermekági lázban elhalt asszony tetemét boncolta egy orvos, megsértette a kezét, néhány vajúdo asszonyt még megvizsgált, majd egy hét múlva meghalt, az általa vizsgált asszonyok valamennyien szepszist kaptak. Holmes megérezte, hogy ez nem lehet „fatális véletlen”. Felkutatta, amit a szakirodalomban a gyermekági láz terjedéséről talált, személyes érintkezésbe lépett néhány szülesszel, eredményeiről előadást tartott az Orvosegyesületben. Ez 1843-ban történt – tehát 4 évvel Semmelweis klórvizes kézmosásának bevezetése előtt –, az előadás még abban az évben megjelent egy bostoni orvosi folyóiratban, a *New England Quarterly Journal of Medicine and Surgery*-ben „The Contagiousness of Puerperal Fever” – *A gyermekági láz ragályossága* címen. Holmes ekkor 34 éves volt.

A gyermekági láz ragályossága

A nevezetes értekezésnek már a címénél meg kell állni egy pillanatra. Holmes – miként általában az angol és amerikai orvosok – *ragályról* (contagion) beszél, bár ezzel egyértelműen használja a fertőzés (infection) szót is. Később visszatérek még erre, mert a Holmes kontra Semmelweis (vagy fordítva) prioritási vitában döntő szerepet játszott az, vajon ragályos-e a gyermekági láz, avagy fertőző, sőt maga Semmelweis is élesen hangsúlyozta szembenállását az angolok *contagionista* felfogásával; mindazonáltal itt le kell szögezni: Holmes nem tulajdonított jelentőséget annak, ragályos-e a fertőzés, vagy sem, egyszerűen azt a tényt bizonyította, hogy az orvos maga közvetítheti a fertőzést a gyermekágiasok között. „Első dolgom az volt – írta később –, hogy minden vitát mellőzzek a *contagion* szóval kapcsolatban, ezért gondosan megfogalmaztam álláspontomat a vitatott tárgyban. Nem az volt a dolgom, hogy egy szónak az etimológiáját vagy definícióját tisztázzam, hanem hogy kimutassam: asszonyok gyakran meghalnak a gyermekágiában, és pedig valamilyen módon az orvosi közreműködés által megmérgez-

ve...” Ezért amikor Holmes – és a többi angol orvos – contagionról beszél, ne a mai értelemben vett ragályt értsünk ezen, hanem olyan fertőzést, amely többnyire *egy másik* gyermekágyi lázastól ered, néha orbáncostól (valószínű, hogy e két betegséget nem tudták mindig pontosan elkülöníteni egymástól), és terjesztésében *egy harmadik* személynek – orvosnak, bábának, ápolónak – jelentős szerepe van. A betegség okával (s pláne kórokozójával) Holmes nem foglalkozott, beírta a terjesztés tényének regisztrálásával.

„A gyermekágyi láznak nevezett betegség ragályos, amennyiben gyakran terjed páciensről páciensre az orvos vagy ápolónő közvetítésével.” Ez a bizonyítandó tétel. A történeti anyag, amit Holmes összeszedett, megrendítő. Íme néhány példa belőle:

Facts and observations relative to the fever commonly called puerperal (London, 1814, 1819) című munkájában J. Armstrong doktor utal arra, hogy egyes gyakorló orvosok környezetében olykor meglepően szaporodik a gyermekágyi láz, például Sunderlandban 8 hónap alatt 40 eset fordult elő Mr. Gregson körzetében. Maga Gregson nyilatkozik e „járványról”: „...nem habozhatok kijelenteni, hogy a betegség nagy mértékben fertőző (contagious) és átvihető egyik gyermekágyas asszonyról a másikra”. Sőt: „őszintén meg kell mondanom, hogy a fertőzést minden valószínűséggel némelykor én magam közvetítettem”.

1825-ben a philadelphiai *Medical Journal* közöl 12 ragályos esetet, majd dr. Gooch ad hírt egy szülészről, aki gyermekágyi lázban elhunyt hulla boncolása után három szülönőt veszített el ugyanabban a betegségben, és arra a belátásra jutott, hogy ruhájával terjesztette a fertőzést. 1824-ben egy gyakorló orvos szülönői egymás után pusztultak el, ezért egy hónapra felhagyott a praxissal; ezalatt csakugyan szünetelt a láz, de gyakorlatának megkezdése után nyomban újra fellépett, ami teljesen kétségbe ejtette az orvost. Manchesterben 1830-ban egy bába szülést vezetett le egy asszonynál, aki röviddel ezután gyermekágyi lázban meghalt; a következő hónapokban a bába 30 szülése közül 16 halálos kimenetelű volt, noha egyébként ezen a környéken a gyermekágyi láz szinte ismer-

retlen volt. Woolwichban egy szülész 16 páciensét veszítette el egy év alatt, gyakorlatát ezért hosszabb időre felfüggesztette, mire a járvány megszűnt. 1827-ben dr. Lee 5 fatális esetet észlelt egyetlen bába kezétől, míg a többi bába ugyanazon a vidéken zavartalanul vezette le születeit.

Ez a sok egymástól független eset – mondja Holmes – mindenkit meggyőzhet arról, hogy többről van szó, mint egyszerű koincidenciáról. „Hihetetlennek látszik, hogy bárki is képes legyen előítélettel vagy nemtörődomséggel fogadni a nyilvánvaló igazságot, amit a lélekharang gyászos hangja zeng fülébe az óceán mindkét partján – azt a nyilvánvaló következtetést, hogy a betegség és az orvos kéz a kézben lépnek be a mit sem sejtő páciens szobájának ajtaján.”

Igen tanulságosak azok az esetek is, amelyeket maga gyűjtött össze. C. doktor egy üszkösödésben elpusztult férfi tetemét boncolta, közben megsértette a kezét. Másnap – fájó kézzel – szülést vezetett le, majd további hatot 6 hét alatt; a hét asszony közül 5 elpusztult, 2 megúszta enyhe lefolyású lázzal. Ugyanekkor meghalt két bába is, akik egy-egy elhunyt gyermekágyasnak a tetemét terítették ki.

Egy másik orvos elmondta, hogy 1830 februárjától két hónapon át minden szülőasszony megbetegedett a keze alatt, nagy részük meghalt. Ekkor hosszabb időre abbahagyta gyakorlatát, alapos „megtisztulás” után kezdte újra, s ettől fogva gondosan váltogatta ruháit, és a gyermekágyasok vizsgálata után mindig klórmészoldattal mosta a kezét. Így sikerült 1835-ben elejét vennie egy kezdődő járvány kibontakozásának: néhány halálos eset után a teljes átöltözködés és a klórmoszes kézmosás gondos végrehajtásával 7 szülést fertőzés nélkül vezetett le. „1830-ig – írja levelében az orvos – egyáltalán nem gondoltam arra, hogy ezt a betegséget a bába vagy az ápolónő terjesztheti egyik páciensről a másikra, de az említett tények határozottan alátámasztják ezt a nézetet.”

A harmadik levél arról számol be, hogy egy súlyos orbáncos kezelés után néhány héttel 4 vajúdó asszonyt veszített el a vizsgáló orvos.

Holmes általában a vidéki gyakorló orvosok szülészeti műkö-

désével foglalkozik, de néhány statisztikai adattal rávilágít az intézeti állapotokra. Angliában, Walesben és Írországból meglepően jó a gyermekágyi láz statisztikája: 3–6 ezrelék. Nagy praxisú szülések sokszor évekig nem látnak egyetlen esetet sem, annál meglepőbb, ha aztán egy-egy halálos sorozat fordul elő. Az edinburghi dr. Campbell például 1821-ben boncoláson vett részt, a gyermekágyas hulla zsigereiből néhány szervet hazavitt magával – utána 5 páciense halt meg.

Hasonló esetek egész sorát közli még Holmes, a refrén mindig az, hogy a gyermekágyi lázas vizsgálata vagy boncolása után tömegesen lép fel a fertőzés. Feltűnően gyakori az orbánc mint kiindulópont: két ízben 7 halálos fertőzés követett egy-egy orbáncot. Holmes felhívja a figyelmet arra, hogy a puerperalis sepsis boncolásakor szerzett sérülés különösen veszedelmes. Mintegy 50 bizonysító esetet gyűjtött össze, ezek közt más eredetű hashártyagyulladás is szerepel, és néhány más kórkép, de leggyakoribb és legveszélyesebb fertőzési góc a gyermekágyas hulla.

A tekintélyes dr. Rigby szerint a szülőotthonok bőségesen bizonyítják a gyermekágyi láz ragályos voltát. Közös szivacs használata is terjesztheti a betegséget, fekélyes és gyorsan terjedő gyulladások formájában, nem terhes nőkre is. Egy-egy szülőotthon falait annyira átitatja a „miazma”, hogy pestisként terjed a láz, mint egy londoni magánkórházban vagy a párizsi Maternitében történt, úgyhogy dr. Lee szerint ezek az intézmények teljesen meghazudtolják hivatásukat.

Vannak a ragály-elméletnek ellenfelei – mint például a neves párizsi Baudelocque –, de érvelésük kimerül abban a negatívumban, hogy ők még nem észlelték a gyermekágyi láz halmozódását, vagy ha észlelték, pusztán véletlennek tartották. Ámde mit ér ez a negatívum a tények sorozatosan mutatkozó pozitívumával szemben?

Holmes ezután pontokba foglalva felsorolja a tennivalókat, amelyeknek végrehajtásával elejét lehet venni a ragály terjedésének:

1. Szüléssel foglalkozó orvos sohase vegyen részt gyermekági lázban elhalt tetem boncolásán.
2. Ha mégis részt vesz, utána alaposan tisztálkodjék meg, tetőtől talpig öltözzék át, és legalább 24 óra hosszáig ne nyúljon vajúdó nőhöz.
3. Hasonló óvatossági rendszabály követendő orbánc boncolása vagy sebészi kezelése után, ha az orvos kénytelen összeegyeztetni ezeket a teendőket a szülési hivatással, ami azonban a legnagyobb mértékben célszerűtlen.
4. Ha az orvos gyakorlatában egyetlen gyermekági láz ütötte fel a fejét, néhány héten át úgy kell tekintenie az általa vizsgált terheseket, mint akik abban a veszélyben vannak, hogy ő fertőzte meg őket, és kötelessége megtenni minden óvintézkedést a betegség vagy a halál veszélyének csökkentésére.
5. Ha az orvos gyakorlatában röviddel egymás után két gyermekági láz követi egymást (feltéve, hogy a környéken nem jelentkezett a betegség), okosan teszi, ha gyakorlatát legalább egy hónapra beszünteti, és igyekszik minden módon megszabadítani magát minden mérgező hatástól, amit maga körül terjeszthetne.
6. Három vagy több egymáshoz kapcsolódó eset – ha más kiváltó tényező nem mutatkozik – első tekintetre nyilvánvalóvá teszi, hogy ő volt a fertőzés terjesztője.
7. Az orvos kötelessége minden óvatossági rendszabály végrehajtása, hogy ápolónők vagy más asszisztensek ne terjesszék a betegséget, és alkalmilag felhívni a figyelmet a veszély minden gyanúsítható forrására.
8. Bármennyi elnézést tanúsítunk is azok iránt, akik mind ez ideig öntudatlan okai voltak e sok nyomorúságnak, eljött az idő, amikor az orvos körzetében mutatkozó „magán-dögvesz” (*private pestilence*) nem szerencsétlenségnek tekinthető immár, hanem bűnnek; és az ilyen eshetőségek ismeretében a gyakorló orvos hivatásbeli kötelessége engedni a mindennek felett álló társadalmi kötelezettségnek.

Holmes további működése

Az értekezés írásakor Holmes még ismeretlen és tekintély nélküli orvos volt. Állása sem volt (a kollégiumot ott hagyta); megnősült, és három gyermeke született. Néhány tanulmánya jelent meg Bostonban, ahol ekkor igen nagy lendületet vett a tudományos élet. A Massachusetts General Hospitalban operált a kitűnő Warren professzor és Bigelow, mindkettő ifjabb e néven, mert már apjuk is kiváló koponya volt; hírnevüket a sebészi narkózis öregbítette és tartotta fenn, a tragikus sorsú Wells–Morton–Jackson trió első altatásos kísérleteit ugyanis Warren műtőjében végezték 1846-ban. Holmes is lelkesen asszisztált a narkózis fölfedezésénél, tőle származik az „anaesthesia” elnevezés.

1847-ben kinevezték az anatómia és a fiziológia professzorává a szülővárosában (Cambridge) működő Harvard egyetem Parkmanról elnevezett tanszékére. Bár a Harvard Medical School Amerika legrégibb egyeteme (1636-ban alapította John Harvard), akkor még nem volt olyan fejlett, amilyenné éppen Holmes nemzedéke tette. Nagy megbecsülésben tartották itt, hamarosan dékán lett, pedig még csak ezután szerezte országos hírnevét: 1857-ben, amikor elkezdte kiadni irodalmi tanulmányait *The Autocrat of the Breakfast-Table* címen.

Időközben megjelent néhány orvosi és didaktikai értekezése, 1855-ben pedig újra kiadta a gyermekágyi lázról szóló tanulmányt, előszóval és függelékkal, *Puerperal Fever, as a Private Pestilence* címen Bostonban. Az új kiadást – mint az előszóban írja – az tette szükségessé, hogy az ötvenes évek elején több támadás érte a philadelphiai szülészek részéről, eredeti dolgozata pedig már rég nem található sehol, amellet választában új adatokkal támasztja alá tételét.

„A private pestilence”

1852-ben Hugh L. Hodge, a Pennsylvania University szülészprofesszora közzétette előadását a gyermekági láz nem-ragályos voltáról (*On the Non-Contagious Character of Puerperal Fever*), amellyel az volt a célja, hogy megszüntesse a terhes anyák félelmét a szülészektől és bábáktól: nem kell aggódniuk, a gyermekági láz nem fertőz, tehát nem is terjeszthető mesterségesen. Két évvel később, 1854-ben, Charles O. Meigs, a philadelphiai Jefferson Medical College szülésztanára adott ki egy könyvet az orvosnövendékek számára *On the Nature, Signs and Treatment of Childbed Fevers* (A gyermekági láz természete, tünetei és kezelése) címen, amelynek VI. fejezetében igen határozottan állást foglal a fertőzés lehetősége ellen. „Inkább tulajdonítom (e betegséget) a véletlennek vagy a Gondviselésnek, amiről fogalmat tudok alkotni, mint valamiféle ragálynak, amelyről e sajátos betegség kapcsán semmiféle tiszta képem nincs” – írja többek közt.

Válaszában Holmes sokkal emelkedettebben száll síkra eszméjéért, mint az első értekezésben tette: ez már a kiforrott író és köztisztletben álló professzor műve. (Az első értekezés mindössze 30 oldal volt, zömmel tárgyilagos esetsorolás; ezt most egyetlen szóváltoztatás nélkül közli, de 20 oldalas új bevezetéssel.) Hangjában nyoma sincs annak a jogos kétségbeesésnek, ami az agyonhallgatott vagy félreállított Semmelweisét jellemzi; ellenkezőleg: az a biztonság csendül ki belőle, hogy olyan ügyért száll síkra, amely lényegében már győzelmet is aratott, csak néhány okvetetlenkedőnek az ellenállását kell még leküzdeni. Mi teszi jogossá ezt az optimizmust? Copland Orvosi Lexikonából idézi Dr. Leenek azokat a szavait, amelyeket 1852-ben fűzött a gyermekági lázról szóló cikkhez: „Szükségtelen, hogy e betegség fertőző természetének bizonyítására a részletekbe merüljünk, minthogy az amerikai gyakorló orvosok közt kevesen vannak, ha vannak egyáltalán, akik nem hisznek ebben a tételben.” Így állt hát a helyzet Amerikában ugyanakkor, amikor Európa vezető szülései még

frontot alkottak a fertőzés-hipotézis ellen. Holmes személyes tapasztalatai is kedvezőek voltak. Igaz, hogy értekezése egy kevésbé ismert bostoni orvosi újságban jelent meg (amely rövidesen meg is szűnt) és különlenyomatai rég elfogytak, tartalma mégsem enyészett el nyomtalanul: sok orvos máris sokkal óvatosabban jár el a kezére bízott vajúdókkal. Olyan tényeket tárt fel, amelyek maguktól beszélnek, és nem is emelné fel szavát újból, ha Hodge és Meigs könyvei nem az új nemzedéknek, a jövő orvosainak tanítását szolgálnák. Itt vagy ott mindig lesznek olyanok, akik behunyják szemüket a tények előtt; olyanok ezek, mint a színvakok, nem érdemes vitába szállni velük. Ám az már nem közömbös, hogy katedrájukról és könyveikben a tanárok mire oktatják a jövő orvosait. Holmes ezért elsősorban az orvostanulóknak fordul, akiknek még nem lehet önálló tapasztalatuk és így helyes ítéletük sem, ha a való tényeket nem tárják fel előttük. Ő tehát feltárja. Nem állítja, hogy a gyermekági láz minden esetben fertőzés következménye, de állítja, hogy sok esetben a közreműködő személyek közvetítik a betegséget. Nem bocsátkozik etimológiai vitába a „contagium” szó definíciójáról: mindegy, hogy minek nevezzük, tény, hogy a betegség átragadhat egyik emberről a másikra. Nem foglalkozik azzal a kérdéssel, mi a gyermekági láz oka és kórtana, egyszerűen leszögezi a fertőzés veszélyét és a védekezés módját. Pontokba foglalja még egyszer az értekezés legfőbb eredményeit, majd így fejezi be a Bevezetést:

„Ilyen kérdésben a *személyek* mit sem számítanak; jobb elhallgattatni húsz pamflet-írókat vagy kidobni néhány professzort, mint veszélyeztetni egyetlen anya életét. Nem egyes emberek közti csatározásról van itt szó, hanem tudományos nézetek végzetes összeférhetetlenségéről és irtóháborújáról. A véletlenek játéka (*coincidences*), vagyis semmi, noha egy-egy embernek hetekre-hónapokra monopóliuma van e betegséghez; vagy ok és okozat (*cause and effect*), és az ok valamilyen módon kapcsolatban van a személlyel; ez itt a kérdés. Ha nincs igazam, bánjanak el velem alaposabban, mint bármely meggondolatlan szónokkal

valaha is tették, amióta csak közlemény létezik az amerikai orvosi hivatásban; ám ha igazam van, két nagy intézményünk katedrájáról ne engedjenek többé olyan tanokat hirdetni, amelyek hivatásos emberöléshez vezetnek...”

Hat évvel később Semmelweis mennydörgött így, amikor Európa vezető szülészait gyilkosoknak nevezte.

A függelék tanulsága

Ismerős nevekkal találkozunk az értekezésben: a fertőzés-doktrína ellenfelei közt sorra felvonulnak Semmelweis legfőbb ellenségei, a würzburgi Scanzoni, a prágai Kiwisch, az edinburghi Simpson, a párizsi Dubois. Hanem ezeknél meglepőbb ismerősökre is bukkanunk a függelékben, ahol Holmes újabb adatokkal egészíti ki anyagát. Először megtaláljuk Robert Storrs cikkeinek felsorolását, amelyekkel Semmelweis is foglalkozott. Azután Routh cikke következik 1849-ből és 1850-ből, minden megjegyzés nélkül; csak-hogy Semmelweis könyvéből tudjuk, hogy Routh Bécsben volt, amikor ő nagy horderejű fölfedezését tette, Londonba visszatérve erről számolt be cikkeiben – következésképp Holmes tudomást szerzett Semmelweis működéséről. A következő adat: Škoda cikke a gyermekági lázzal kapcsolatos átoltásos nyúl-kísérletekről (1850) egy amerikai orvosi lapban; ez nyilván Semmelweis és Brücke kísérleteiről számol be. De a legmeglepőbb adat: Arneth cikke az Annales d’Hygiène-ből, amelyhez Holmes szó szerint a következőket fűzi: „A Semmelweis úr által ajánlott fertőtlenítés eszközei. Klórmészoldat és körömkefe használata a szülészobába lépés előtt. Hivatkozás a gyermekági láz hirtelen és nagyfokú növekedésére. A betegség oka a hullaanyagok inokulálásának tulajdonítva. Lásd Routh fent említett cikkét is.”

Amiből világosan kiderül, hogy *Flolines tudott Semmelweisről*, de az is nyilvánvaló, hogy számára Semmelweis neve csak egy adat volt a sok közül: egy távoli orvos, aki – mint annyi más észlelte a gyermekági láz mesterséges terjesztését, és higiénikus vé-

dekezést ajánlott ellene. Semmelweis művét Holmes nem olvasta, jelentőségét nem ismerte fel, nevét azon nyomban el is felejtette, és soha többé nem jutott eszébe – amint ez öregkori levelezéséből kiderül, amelyben sohasem említi Semmelweist.

Kissé részletesebben írtam le ezt az alapjában jelentéktelen feljegyzést, minthogy tudomásom szerint eddig nem értékelték helyesen; így terjedhetett el egyrészt az a tévedés, hogy Holmes hírért sem hallotta Semmelweisnek, másrészt az, hogy lelkes híve volt. Egyik sem igaz; hallott ugyan róla, de nem vette figyelembe. Még a nevét is hibásan jegyezte fel.

További érdekes adat a függelékben, amit Holmes Simpsonról közöl. Sidey-nek öt vagy hat gyermekágyi halálesete volt gyors egymásutánban, ezek közül kettőnek a boncolásánál Simpson jelen volt, és a szerveket óvatlanul összefogdosta; négy szülőnője közvetlenül ezután belázasodott, amin Simpson elcsodálkozott, mert állítólag első ízben látott ilyet. Az olvasó is elcsodálkozik, ha ismeri Semmelweis és Simpson korábbi levélváltását. Holmes így folytatja az ismertetést: „Ha dr. Simpson egy »eminent gentleman« (miként Meigs dr. írja róla), és ha »egy gentlemannek tiszta a keze« (miként ugyancsak Meigs dr. írja), ebből következik, hogy a gentlemannek tiszta kézzel terjesztik a betegséget”.

A gyermekágyi láz oka

1855-ben jelent meg először ez a kiegészített értekezés, utána 1861-ben újra a „*Currents and Counter Currents in Medical Science*” tanulmánykötetben, majd 1892-ben a „*Medical Essays*” kötetben, utána két orvosi lap közölte 1893-ban és 1909-ben, a „*Harvard Classics*” sorozat 1920-ban és a „*Medical Classics*” 1937-ben. Ennek a – tudtommal utolsó – kiadásnak a szerkesztője rövid történeti összefoglalást ad a gyermekágyi lázról, nagy elismeréssel emlékezik meg Semmelweisről és művéről:

„...neve ismertté lett az egész világon. Magyarország nyilvánosan megtisztelte azzal, hogy hamvait ünnepélyesen hazaszállította Bécsből, és Budapesten temette el, emléktáblát helyezett szülőházára, és Budapest egyik közterén szép szobrot emelt számára, amelyet a szülészek nagy nemzetközi összefogásával lepleztek le. Mily sajnálatos, hogy Amerika nem becsüli meg Holmest úgy, amint megérdemli!”

Miközben tehát mi Semmelweis méltatlanul háttérbe szorított nemzetközi tekintélyét féltjük, Amerikában ő lett a „bezzeg”, akihez képest Holmes emlékét belepi a feledés pora...

Valójában persze nem fedte be egyikét sem, csak a gyermekágyi lázat lepte be, amikor az *aszepszis* gondos alkalmazása gyakorlatilag megszüntette ezt a betegséget. De vajon csakugyan megszüntette? Civilizált országokban az aszepszis elve és az antibiotikumok használata az utolsó évtizedekben jelentéktelenre szorította a gyermekágyi lázban elhaltak számát, de hajlamosak vagyunk könnyelműen megelégedni arról, hogy földgömbünknek aránylag csekély része dicsekedhetik civilizált állapotokkal. És arról is, hogy Holmes és Semmelweis elveit ma is tiszteletben kell tartani még a civilizált államokban is, máskülönben az antibiotikumok sem bírnak a gyermekágyi lázzal. Nem igaz az, hogy Holmes és Semmelweis gyakorlata elavult. Elméletükben vannak túlhaladott részek, de gyakorlati tanításuk elevenen él ma is. És nem is olyan régen még a civilizált országok is egészen megdöbbentő statisztikával szolgáltak a kíváncsi kutatónak. Az 1847-től – tehát Semmelweis fellépésétől – 1903-ig eltelt 57 év alatt Angliában és Walesben nem kevesebb, mint 93.243 anya pusztult el gyermekágyi lázban. Ez az iszonyatos szám mutatja, hány emberéletet lehetett volna megmenteni, ha az átlagos orvosi gondolkodás valamivel gyorsabban követi a lángész szellemi röptét. És a legmeglepőbb Charles J. Cullingworth-nek – akitől ez az adat származik – az a szomorú megállapítása, hogy az évi átlagos halandóság – az 1900 körüli években! – nemhogy csökkenne, inkább

emelkedést mutat, „a gyermekági láz csakúgy tovább uralkodik, mintha Pasteur és Lister sohase éltek volna”.

Pedig éltek már, Pasteur is (sőt eddigre meg is halt), Lister is, Koch is, és minden oly egyszerűnek látszott, Pasteur 1857-ben felfedezte a tejsavas erjedés mikrobáit, és meghirdette a bakteriológia nagy harcát, 1864-ben közzétette a baktériumok elpusztítására alkalmas sterilizálási módszert, ezen felbuzdulva 1865-ben Lister bevezeti a karbolsavas sterilizálást műtéteknél, 1873-ban Pasteur sík-raszáll a műtéti szövödmények antiszeptikus leküzdéséért, 1877-ben felfedezi a vérmérgezés kórokozóját (valójában a gázödéma bacilusát), 1878-ban Koch a sebfertőzés kórokozóját, sőt ugyanekkor annak is híre járt, hogy Pasteur felfedezte a gyermekági láz kórokozóját... Mindez olyan szép, mint egy álom, csakhogy az álmok sokszor ferdtítenek valamelyest az igazságon. A vérmérgezésnek, sebfertőzésnek, gennyvérűségnek és gyermekági láznak nem egy-egy saját kórokozója van: az a baktérium okozza a fertőzést, amelyik éppen kéznél van. A „bomló szerves anyag” – ahogyan Semmelweis nevezte – azért bomlik, mert patogén csíra került belé, *contagium vivum*, élő fertőző állatka, amely a betegség továbbadására képes, és ez a *contagium vivum* származhatik hullából – akár gyermekági lázban pusztult el, akár másban –, származhatik orbáncos vagy bármely eredetű fekélyből, gyulladásból, flegmonéból, gangrénából, üszkös vagy eves rothadásból, egyszerű kelésből vagy gennyes pattanásból, elfertőzött sebből.

Az orvostudományban egy évszázada az *aetiologiai*, vagyis *kóroktani* gondolkodás uralkodik: ha ismerjük a betegség okát, könnyebben tudunk ellene védekezni. Ez a kissé lazán megfogalmazott doktrína adós marad az „ok” fogalmának tisztázásával, mégis sokat lendített az orvoslás elméleti és gyakorlati fejlődésén. A gyermekági láz igen alkalmas arra, hogy lemérjük rajta az aetiologiai gondolkodás korszerű változását. Holmes még nem helyezett súlyt az aetiológiára, nem vizsgálta a gyermekági láz tulajdonképpeni okát, beírta annak a megállapításával, hogy a betegség időnként átvihető egyik emberről a másikra – mégis a közvetítő személyében egy

aetiologiai faktorra hívta fel a figyelmet, hiszen adott esetben az volt a megbetegedés „oka”, hogy az orvos vagy a bába keze, ruhája átvitte a „ragályt”. Semmelweis már határozottan azzal az igénnyel lépett fel, hogy a gyermekági láz aetiológiáját megfejtse, még könyvének címében is első helyen szerepel a kóroktan szó (*Die Aetiologie, der Begriff und die Prophylaxis des Kindbettfiebers*, 1861). Első gondolata az volt, hogy a gyermekági lázat a „hulla-anyag” okozza, de nyomban rájött arra, hogy nemcsak hullában, hanem élő beteg szervezetben is lehet olyan „bomló szerves anyag”, amely fertőz, ettől fogva haláláig kitartott amellett, hogy maga a „bomló szerves anyag” – bármilyen eredetű legyen is – a gyermekági láz oka. Ez a megállapítás ma is helytálló, a bakteriológiai éra óta mégis elavult, azóta ugyanis egy lépcsővel mélyebbre akarunk hatolni: aetiologiai magyarázatnak csak azt fogadjuk el, amely felderíti a szerves anyag bomlásának okát, vagyis megjelöli a *kórokozót*, a fertőző baktériumot. Ma itt megáll a tudomány. De nagyon nyilvánvaló, hogy holnap már nem érheti be ennyivel: arra is kíváncsi lesz, miért okoz az egyik baktérium éppen ilyen tüneteket, a másik amolyanokat? Ha majd eljutunk erre a fokra, akkor a mai aetiologiai szemléletet éppoly elavultnak fogjuk érezni, mint ma Holmes ragály-doktrínáját és Semmelweis „bomló szerves anyagát” – de nincs okunk azt hinni, hogy Holmes vagy Semmelweis gyakorlati tanítása ekkor (vagy bármikor) veszíteni fog időszerűségéből. A legmélyebbre hatoló biokémiai ismeretek birtokában is döntő tényezője marad a gyermekági láz kóroktanának az a tény, hogy a kórokozót valamilyen módon valaki bevitte a vajúdo asszony szervezetébe. Ennek meggátlását szolgálja egyértelműen Holmes és Semmelweis doktrínája.

Fertőzés – ragály – járvány

Egyértelműnek mondtam Holmes és Semmelweis doktrínáját, mégis bizonyos kétértelműség lopakodott a tanításuk megítélésébe. Megkezdődött ez már akkor, amikor Holmes neve Európában

még ismeretlen volt, folytatódott a prioritási vita idején. 1847-ben, amikor Semmelweis rájött a gyermekági láz tömeges terjedésének okára és megelőzési módjára, levélben tájékoztatta erről Európá vezető szülészeit, többek között az edinburghi James Y. Simpson. Simpson nagyszerű sebész és szülész volt, ragyogó koponya és nagy tekintély, de összeférhetetlen természet, nyakas mindent-jobban-tudó. Az ismeretlen Semmelweist egy pökhendi levélben rázta le magáról: Angliában már régóta tudják, hogy a gyermekági láz ragályos, be is vezették a klórvizes kézmosást, úgyhogy náluk nem is fordul elő tömegesen a fertőzés, mint a piszkos német intézetekben. (Cullingworth későbbi adataiból, amelyeket az edinburghi Milne Murray is megerősített – tudjuk, mennyire indokolatlan volt ez a pökhendiség: az általános helyzet semmivel sem volt jobb Angliában, mint másutt. S ha egy-egy intézetnek jobb volt a statisztikája, ez csak onnan eredt, hogy az angolok nem boncoltak oly lelkiismeretesen, mint Rokitansky idejében a bécsiek és Virchow idejében a berliniek. De Simpson nemcsak Semmelweist támadta, hanem két évtized múlva Lister is: nem tudta elviselni, hogy másnak legyen igaza.) Semmelweist nagyon mélyen érintette Simpson válasza. Gondos tanulmány tárgyává tette az angol orvosok vélekedését és védekezési módját, hamarosan rájött a felfogásuk közti különbségre, többször ki is fejtette. A véleménykülönbség röviden így foglalható össze: az angolok *contagionisták*, vagyis a gyermekági lázat *ragálynak* tartják, és a boncolás és sebkezelés *után* végeznek dezinficiáló tisztálkodást (a kelletténél hígabb dezinficienssel), ő viszont *infectionista*, tehát a gyermekági lázat nem ragályos betegségnek tartja, hanem *fertőzésnek*, és a szülés *előtt* végezteti a dezinficiálást.

Semmelweisnek ebben kétségtelenül igaza van. A gyermekági láz nem ragályos betegség, hanem fertőző. Ragályos betegség a himlő, a kanyaró, a skarlát, a diftéria stb. Himlőt csak himlős betegről lehet elkapni, és himlős beteg csak himlővel fertőzheti a környezetét – ezért és ennyiben ragályos a himlő. Gyermekági lázat ellenben bármiféle gyulladásos-gennyesedéssel betegségben

szenvedőtől lehet kapni, és maga a gyermekági lázas beteg továbbadhatja fertőzését férfiaknak vagy nem-terhes nőknek is, akiknél helyi gyulladás (pl. sebfertőzés) vagy általános gennyedés, vérmérgezés, szepszis fejlődik ki, gyermekági nélkül. Eszerint a gyermekági láz nem is önálló betegség, hanem a gennyvérűségnek (pyaemia) az a formája, amely történetesen vajúdo vagy éppen szült nőnél lép fel, és pedig azért, mert a méh tátongó sebe bőséges lehetőséget ad a fertőzésre. Semmelweis és Holmes nagy felfedezése az, hogy ezzel a bőséges lehetőséggel éppen az orvosok és bábák élnek: ők viszik be a sebbe a fertőző csírákat.

Holmes még életében támadás érte a ragály szó használata miatt. Könnyedén verte vissza a támadást: nem az elnevezés etimológiája érdekli, hanem a vész, amely az anyákat fenyegeti. „Senki se vitázzék velem az ágytakarón, amely az anyát és emlőjén a csecsemőt óvja.” Valóban lényeges kérdés volna, hogy fertőzésnek, ragálynak, avagy járványnak nevezzük az emberről emberre terjedő gyermekági lázat? Holmesnak igaza van, amikor egy legyintéssel lép tova: nem ez a lényeg. Leggyakrabban – közvetett vagy közvetlen úton – egyik gyermekágiyas fertőzi a másikat, ezért válik helyenként járványossá (endémiássá) a gyermekági láz, de maga Holmes több helyen utal arra, hogy orbánc vagy más gyulladásos betegség is lehet a fertőzés kiindulópontja. Az igazság az, hogy fertőzés és ragály, ragály és járvány közt nem lehet éles határt vonni ma sem, amikor pedig ismerjük a kórokozókat. A *contagium* szó egyformán jelenti a fertőzés és a ragály kórokozó csíráját. A ragály a fertőzésnek egy pontosan körül nem határolható formája, amely egyes esetekben – mint a skarlát, diftéria, kanyaró – könnyen megállapítható, más esetekben vitatható. De az egész fertőzés-ragály-járvány vita: játék a szavakkal.

Semmelweis mindenesetre precízebben járt el, amikor a gyermekági lázat kiszűrte a ragályos betegségek közül, mégis az 1900-as évek prioritási vitájában túlzott hangsúlyt kapott a *contagium*-kérdés. Simon Baruch 1903-ban Holmesnak vindikálta az elsőbbséget, Győry Tibor megvédte Semmelweist; Semmelweis

nagy tisztelője, az angol C. J. Cullingworth 1905-ben ismét felhívta a figyelmet Holmes korábbi munkásságára, Győry Tibor újból felsorolta érvelt: a ragály-elmélet téves voltát.⁶ De az egész prioritási vita rossz nyomon járt. Ha valakit, akkor Alexander Gordont illeti az elsőbbség, aki 1795-ben világosan megírta, hogy „a gyermekági láz oka speciális ragály vagy fertőzés (*contagion or infection*), függetlenül az atmoszféra ártalmaitól”, és igen pontosan megjelölte az orvosok-bábák közvetítő szerepét is. Holmes még további húsz előfutárt sorol fel, ezek után következik az ő tanulmánya, amelyben tulajdonképpen nem mond semmi eredetit, csupán összegezi a korábbi tapasztalatokat, és kijelöli a követendő utat. Műve nem mint tudományos felismerés, hanem mint *harci tett*, nagy jelentőségű. Négy év múlva tőle és a többi előfutártól függetlenül jut Semmelweis a maga – tudományosan fejlettebb – eredményeihez és célszerűbb javaslataihoz. Ez a történeti sorrend. Ha valamit e két nagy ember szemére lehet vetni, csupán ennyi: miért nem ismerték egymás munkásságát? Mójuk lett volna rá, és ketten együtt talán eredményesebben döntenék a közöny és ellenállás vasfalát. De prioritási vitának kettejük közt helye nincs. Semmelweis nem azt fedezte fel, hogy a szülő nő vizsgálata előtt kezét kell mosni (ezt már előttük mások is tudták, noha kevesen hajtották végre), hanem azt, hogy a gyermekági láz a gennyvérűség egy formája, oka a „bomló szerves anyag”; Holmes ezzel az aetiológiai kérdéssel egyáltalán nem foglalkozott.

⁶ Semmelweis és Holmes. Két közlemény. Írták: Charles J. Cullingworth és Győry Tibor. Bev.: Dirner Gusztáv. Bp., 1906. Pesti Lloyd-Társulat Könyvnyomdája. 38 p.

Miért kering oly sok téves adat Simmelweiseről?

Íródott 1968-ban

Néha elcsodálkozik az ember: mennyi hamis adat kerül bele a tudósokról tankönyvekbe és szakkönyvekbe, orvosi és laikus köztudatba. Egyrészt belekerül és rögzül, másrészt színeződik és kering. A leírt szónak roppant ereje van, közvetlen hatásán túl távoli hatása is. Az olvasónak többnyire nincs módja arra, hogy ellenőrizze az adatokat, jóhiszeműen elraktározza magában amit hallott vagy olvasott, később esetleg megtoldva adja tovább. Helyes és hamis adatok kritikátlan átvételéből alakul ki a köztudat, tévedéseiért még csak nem is hibáztatható, hiszen az átlagos olvasó nem rendelkezik azzal az apparátussal, amely lehetővé tenné az adatok megszürését. Író és olvasó egyenlőtlen fegyverzetben állnak egymással szemben, és ez nem is lehet másként.

Lamarckról szóló monográfiám írásakor kerültem szembe első ízben ezzel a problémával. A szakirodalom tanulmányozásakor ugyanis az derült ki, hogy az iskolakönyvekben unos-untig ismételt ítéletek – például Buffon, Cuvier, Geoffroy Saint-Hilaire, Lamarck vagy Oken, Goethe, Kant, Erasmus Darwin evolúciós felfogásáról – egyáltalán nem állják meg helyüket. De ez csak akkor derül ki, ha az ember eredetiben elolvassa ezeknek a szerzőknek a műveit. Ilyen ellenőrzés általában az olvasótól még akkor sem kívánható, ha a tudomány e területének egyébként szakembere, hát még a laikus érdeklődőtől! Az olvasó ki van szolgáltatva az író megbízhatóságának vagy megbízhatatlanságának. Igaz: alapos tudós rendszerint megadja lábjegyzetben az adatok lelőhelyét, ám ezzel csupán a bennfentes olvasónak – hogy ne mondjam: vetély-

társnak – könnyíti meg az ellenőrzés munkáját, a laikus olvasóban legfeljebb megerősíti a hitelesség látszatát.

Hazai viszonylatban Semmelweis élete és működése adott alkalmat arra, hogy sok téves nézet (sőt: adat) kerüljön a köztudatba. Ezt részben érthetővé teszi az, hogy életében csakugyan sok a homályos pont, ami mindig alkalmat ad az életrajzíró képzeletének burjánzására, és mindenestre arra, hogy feltevésekkel éljen, az olvasó pedig hajlamos arra, hogy a feltevést ténynek, adatnak tekintse. Továbbá működése szenvedélyes viták kereszttüzében állt, és az ilyen viták könnyen vezetnek túlzáshoz, ferdítéshez.

Az alábbiakban három példa elemzésén mutatom be, miképpen válhatik a film, a szépirodalom és a szakirodalom a köztudat torzítójává. Mind a három elemzett mű Semmelweisről szól. Egyik sem ellenséges beállítottságú vele szemben, tehát nem azért torzít, hogy ártson, inkább azért, hogy szépítsen. De az életrajzban és tudományos értékelésben nem az a szép, ami hamis, hanem ami igaz.

I.

A nagyközönség szempontjából a szépirodalomnál is szélesebb hatósugara van a filmnek. Semmelweis küzdelmes élete és tragikus halála csábító filmtéma: érthető, hogy három film is készült róla. Egyik rosszabb, mint a másik, de itt nem a filmek kritikájával foglalkozom, hanem a film segítségével a köztudatba átvitt tévedésekkel. A film nézője saját szemével látja, hogy Semmelweis ezt meg ezt tette, saját fülével hallja, hogy ezt meg ezt mondta; ennek az élménynek majdnem valóságértéke van, és hatása sokkal maradandóbb, mint a leírt szóé. A filmek írói és rendezői általában nem történelmi hitelességre törekszenek, hanem tömeghatásra; ez határozza meg munkamódszerüket. Innen adódik a játék-film és dokumentum-film közti különbség. Csakhogy a közönség a játék-filmet is dokumentumként érzékeli, és nem egészen alaptalanul, hisz a játék-film is történeti dokumentumok alapján készül.

Nemcsak a tényekkel tud a film torzítani, hanem a hangulattal

is. A korszellem hangulatával, és a szereplő személyek egyéniségének hangulatával. Nem mindegy, hogy Semmelweis dulakodó eszem-iszom fráternek vagy patetikus nemzeti hősnak, kedélyes bécsi cimborának vagy összeférhetetlen krakélernek, tudatos materialista természettudósnak vagy ihletett emberbarátnak állítja-e be. Annál is kevésbé, mert Semmelweis egyéniségében mindebből volt valami, és ha a film pars pro toto ábrázolja a valamit, akkor a kis igazság nagy hazugsággá torzul.

A szó elrepül, a kép is elrepül, de az írás megmarad. Kezemben van az egyik Semmelweis-film forgatókönyve, így nem távoli emlékképek alapján, hanem a leírt szövegből tudom rekonstruálni a torzításokat. A forgatókönyv 1952-ben készült a Magyar Filmgyártó Vállalatnál, szerzője Dallos Sándor, rendezője Bán Frigyes.

Nem szólok a film giccsesen szentimentális hangulatáról, anakronisztikus ideológiájáról (amit talán az 1952-es születési év tesz némiképp érthetővé), erőszakolt történetiségéről és Semmelweis félresikerült jellemrajzáról sem, bár ezeknek talán még nagyobb szerep jut a közvélemény félrevezetésében, mint a hibás adatoknak. Itt csak azokra a ténybeli ferdtésekre utalok, amelyek nemcsak a köztudatba tévesen rögzült beidegzést magyarázzák, hanem megmutatják azt is, hogy ha hatáskeltsről van szó, a filmesek nem ismernek határt.

1847-ben fedezte fel Semmelweis a gyermekági láz okát és ellenszerét. Az 1848-as pesti és bécsi forradalmak idején Bécsben volt, minden igyekezetét a felfedezés igazolására, a gyermekágysok megmentésére fordította. Van egy bizonytalan hitelű adat arról, hogy ebben az időben az Akadémiai Légio egyenruháját viselte. Ez elegendő volt ahhoz, hogy a regényes életrajzírók nemzeti hőst, forradalmárt, Kossuth-katonát csináljanak belőle. Szó sem igaz ebből. Semmelweis nem vett részt a forradalomban. A Légio eredetileg császári rendfenntartó alakulat volt, azonban tagjai közül később sokan aktívan rokonszenveztek a forradalmi eseményekkel. Egyébként nincs hiteltérdemlő bizonyíték Semmelweis legionista mivolta mellett. A filmen azonban tüzesen szónokol:

„...vegyük birtokba Bécset, egyesüljünk a magyar seregekkel!” És hősiesen harcol a barikádokon.

1850-ben – a film szerint – Semmelweis nemzetközi kongresszuson adja elő tanítását. A maradi tanárok részéről vad támadás éri, a fiatalság ellenben lelkesen mellette áll. A támadók közt legszenvedélyesebb Scanzoni, akivel kölcsönösen lebitangozzák egymást. Így a film. Valójában nemzetközi kongresszus nem volt, Scanzoni sohasem találkozott Semmelweisszel, vitájuk egy évtizeddel későbbi, irodalmi vita.

A veszekedés után Semmelweis megundorodik Béctől, hazajön Pestre. A film itt tíz évet átugrik, egyszerre 1860-ban vagyunk, Semmelweis már professzor a pesti egyetemen, ahová eljön látogatóba Michaelis kiel professzor – az a Michaelis, aki valójában 12 éve halott, és éppen azért lett akkor öngyilkos, mert megértette a nagy magyar orvos tanításából, hogy a gyermekágyas anyák halálát ő maga okozta. A filmeseket ez nem zavarja, Michaelis itt van 1860-ban és közli Semmelweisszel, hogy csak három hónapja halott a módszeréről... Mit gondolhat a közönség? Semmelweis 13 éve felfedezte a gyermekágyi láz okát, Európa szülészprofesszorai pedig hírét sem hallották. A valóságban Európa 10 éve zeng azoktól a vitáktól, amelyeket Semmelweis felfedezése kavart.

Ugyancsak 1860-ban történik – a film szerint –, hogy Protmann rendőrfőnök figyeltetni kezdi a „gyanús” Semmelweist, 1861-ben pedig ugyanez a Protmann húzza ki az Akadémia jelölő bizottságának névsorából a nevét. Mi igaz ebből? Semmi. Semmelweis nem volt „gyanús” az osztrák rendőrség szemében, Protmann nem figyeltette, az Akadémia nem terjesztette fel tagságra, Protmann nem húzta ki. Ellenkezőleg: az osztrák kormány nevezte ki Semmelweist professzorrá a pesti tanszékre, méghozzá a pesti tantestület által javasolt osztrák Braun ellenében.

Megható jelenet: Moleschott, zürichi professzor személyesen jön el Semmelweishez, hogy meghívja a zürichi egyetem szülészeti katedrájára, a magyar orvos azonban patetikusan elhárítja a megtisztelő meghívást: itthon a helyünk... De Moleschott sohasem

járt Pesten. Ebben az időben már római professzor volt, a zürichi tanszéket pedig rég betöltötték. Annyi igaz, hogy 1857-ben elterjedt az a hír (két pesti lap közölte), hogy meghívást kapott Zürichből, de nem fogadta el.

Ez a kicsiség. Hanem az már nem kicsiség, hogy 1863 márciusában megint a barikádokon találjuk Semmelweist: a diákok élén tüntet az osztrák hatalom ellen, és börtönbe vetik. Hogy mennyi időt töltött a börtönben, arról a film tapintatosan hallgat (és még valamiről hallgat: a gyermekágyas anyákról, mert már rég csak az állítólagos politikai küzdelmekről van szó, az anyák megmentőjéből lassacskán rebellis utcai tüntető lett), ellenben az utolsó jelenetekben megtudjuk, hogy Semmelweis idegeit a börtön viselte meg.

Semmelweis nem szerepelt utcai tüntetésen, és sohasem volt börtönben. Hogy mi viselte meg az idegeit, arról több hipotézist lehet felállítani, de hogy semmiféle politikai üldözés nem szerepel a lehetőségek között, azt bizonyosan tudjuk.

Az érzelmes hamisításokra ráteszi a koronát az utolsó jelenet: a haldokló Semmelweis sürgőnyt kap Párizsból, személyesen Pasteurtól:

„Monsieur Professeur, önnek van igaza! A bomlott szerves anyagok fertőző hatását a coccusok okozzák! Bebizonyítottam!”

Így Pasteur, 1865-ben. Csakhogy Pasteur 1865-ben nemcsak Semmelweistről nem hallott (és talán később sem), hanem a coccusokról sem.

Lehet, hogy ezek az apróságok a történeti távlat – és különösen a film-etika – szempontjából közömbösek. Végére is, egy-két évtized ide vagy oda, nem számít. De ha summázzuk, mit jegyezhet meg ebből a filmből a nagyközönség, nagyjában erre az eredményre jutunk: Semmelweis felfedezte a gyermekágyi láz okát, de mert mindig a politikába avatkozott, nem tudta felfedezését elfogadtatni.

II.

A regényes életrajz mindig veszélyes vállalkozás. Az író beleéli magát hőseinek korába és szerepeibe, beszél és cselekszik helyettük. Ha a műfaj létjogosultságát elfogadjuk, nem tagadhatjuk meg az írótól azt a jogot, hogy hősei nevében gondolkodjék. A történelem megőriz egy-egy jelenetet, párbeszédet, vitát, megőriz adatokat és eseményeket, megőriz műveket, de gondolatokat nem tárol, és a jelenetek közt hézagokat hagy. Az író dolga, hogy a hézagokat kitöltse. Ha tehetsége is van, történeti és pszichológiai érzéke is, továbbá ha gondosan megtanulja mindazt, ami megtanulható, és ha nem csal, akkor nagy bajt nem csinál – csak persze ilyenkor is tudatában kell lennünk annak, hogy a dialógusokat ő találja ki, és hogy a regény hősei gondolhattak ugyan hasonlókat, de ez egyáltalán nem bizonyos.

Az ilyen természetű szépirodalmi munkától eszmei hitelességet lehet várni, szó szerinti hitelességet nem. Az ellenben okvetlenül megkövetelendő, hogy a közölt tények történetileg helytállók legyenek.

Semmelweis élete annyira regényes, hogy dialogizált regényesítésre nem szorul. Van ilyen természetű életregénye is, például Morton Thomsontól a „The Cry and the Covenant”,⁷ de olyan gyenge alkotás, hogy sem az irodalom, sem a történelem mércéjével nem mérhető. Jószándékú „pótkrimi”, amely szorgalmasan elismétli a közismert tényeket a közismert tévedésekkel együtt, pergő dialógusaival azonban annyira valószínűtlenül hat, hogy értelmes olvasónak – ha ugyan le nem teszi a tizedik oldal után – aligha jut eszébe történeti hitelességet várni tőle. Legfeljebb bosszankodik a felületességén, lazaságán, szembeötlő naivságain. És elgondolkodik azoknak a távoli országoknak a történetén, amelyeket mi ilyen felületes regényekből ismerünk meg: vajon milyen lehet a valóságban?

⁷ Amerikában készült 1949-ben, számos kiadást és fordítást ért meg.

A Semmelweis-regények többsége azonban nem ilyen „dialogizált” típusú. Éppen mert Semmelweis élete önmagában is oly drámai, az életrajzírók beérték az adatok stiláris színezésével. Ennek a műfajnak legsikeresebb példája Frank G. Glaugther könyve, az „Immortel Magyar”,⁸ legszálnalmasabb pedig Louis-Ferdinand Céline „Simmelweis”-e.⁹ Az előbbi főként Sinclair kitűnő monográfiájából veszi adatait, ezért viszonylag pontos, míg az utóbbi főként a maga fantáziájából táplálkozik, ezért mérhetetlenül pontatlan.

Erről akarok szólni, előljáróban pár szót az íróról.

Louis-Ferdinand Céline (eredeti nevén Destouches) 1894-ben született. Hírnevét az első világháborúban egy hőstettel szerezte, majd orvos lett, aztán író. „Voyage au bout de la Nuit” (Utazás az éjszaka mélyére, 1932) című regénye világhírűvé tette. Szenvedélyes és vad írás, sok durvasággal és ízléstelenséggel – e tekintetben úttörő a modern francia regények közt. A második világháború idején Céline nyíltan kollaboráns lett, antiszemita írásokat közölt, a megszálló németek pártfogását élvezte, majd mint Pétain marsall orvosa menekült a felszabadult Franciaországból. Dániában lappangott, a franciák felfedezték, kikérték, de a dánok nem adták ki, ők maguk csukták másfél évre börtönbe. Fél oldalára bénultan, lelkileg megkeseredve szabadult ki, utóbb visszatérhetett Franciaországba: tehetségét és tekintélyét nem nyerte többé vissza.

Semmelweistről szóló könyve régi keletű, 1924-ben jelent meg először „La viet et l’oeuvre de Philippe Ignace Semmelweis” címen (Semmelweis élete és műve), talán Céline első irodalmi próbálkozása volt. Mindenesetre nyoma sincs benne a későbbi dühödt és modern tehetségnek. Orvosi tájékozottsága is meglepően csekély, pedig épp ekkor doktorált. Így előljáróban azt tudjuk meg tőle, hogy Pasteur előtt a sebészi beavatkozás 90%-os veszéllyel járt, és Klein klinikáján 96%-ig emelkedett a gyermekágyi halandóság.

⁸ New York, 1950.

⁹ Gallimard, 8. kiad. 1952.

Semmelweisnek ez szemet szúr, valamint az is, hogy a bábaklinikán kevesebben halnak meg, felcseréli tehát a bábákat a diákokkal, mire nyomban megfordul a halandóság. Ekkor az jut eszébe, hogy kezet kellene mosni belső vizsgálat előtt, ezen összevész Klein professzorral, aki brutálisan kidobja 1846. október 20-án, a halálozás nyomban 40%-ra emelkedik. Škoda rábeszélésére a bábaklinika professzora alkalmazta Semmelweist, a halálozás 27%-ról 0,23%-ra csökkent, ettől mindenki meggyűlöli Semmelweist, úgyhogy a miniszter kénytelen ismét felmenteni állásából, majd 1849. március 21-én azonnali hatállyal kiutasítja Bécsből.

Tán nem is kell mondanom: ebből egy szó sem igaz. S a továbbiakból? Az 1849 tavaszán kiutasított Semmelweist 1848. december 2-án Pesten találjuk, ahol éppen forradalom van, de Semmelweis kitűnően szórakozik: lovagol, bálozik, jeges Dunában úszik és neves arisztokratákat gyógyít. Majd kitör a háború, Budát megszállják a horvátok, az osztrákok azonban az oroszok segítségével kiűzik a horvátokat, Villajosnál (– sic! –) szétzúzzák Magyarországot, száműzik az értelmiséget. Semmelweis megöregedve és depresszióban éldegél, míg hírért nem veszi Michaelis öngyilkosságának, ekkor felkeresi a Rókus Kórház igazgatóját, Birlyt, aki maga mellé veszi azzal a feltétellel, hogy felhagy a kézmosás babonájával. Semmelweis beleegyezik, de titokban írni kezdi könyvét a gyermekági láz aetiológiájáról. Négy év alatt elkészül könyvével, további hat év múltán – minthogy semmi visszhangja nem volt – újabb írással fordul Seyferthez, Virchowhoz és a francia akadémiához, eredménytelenül. Közben Birly halála után a Szent Rókus Szülészeti élére kerül, de saját osztályán szándékosan fertőzik a gyermekágyasokat, úgyhogy a halálozás 12%-ra emelkedik. A kudarcok felőrlik idegeit, depresszióba esik, hallucinál, majd elképzelt ellenfeleitől űzve az egyetemre rohan, szikével egy holttest gennyes szövetei közé vág, aztán a saját kezébe, és egy kiáltással összeesik... Škoda azonnal Pestre utazik érte, delizsáncon szállítja Bécsbe, egyenesen az elmegyógyintézetbe, ahol szobája ma is látható; három hétig türelmesen ül az agonizáló Semmel-

weis ágya mellett, akinek igazát csak ötven év múlva bizonyította be Pasteur.

Így Céline.

Ha az ember túljut a bosszankodáson, mulathat azon, hogy a tudós utókor értékelésében Pasteur se jár jobban Semmelweisnél. Amit a film 1865-re időzített, azt Céline eltolja 1915-re, holott ekkor Pasteur már húsz éve halott.

III.

Végezetül egy egészen másfajta könyvről akarok szólni. Egy szakkönyvről, amely alapos kutatás értékes eredményeiről számol be. Erna Lesky, bécsi orvostörténész professzor munkájáról van szó: „Ignaz Philipp Semmelweis und die Wiener Medizinische Schule”. 1964-ben jelent meg, a bécsi Tudományos Akadémia kiadásában.¹⁰

Erna Lesky korunk egyik legkitűnőbb orvostörténésze. Legfőbb kutatási területe az úgynevezett bécsi orvosi iskola, amelynek két nagy korszaka volt, a második éppen Semmelweis bécsi tartózkodásakor indult fejlődésnek, Rokitansky és Škoda szellemi vezetésével. Senki sincs orvostörténészeink közt, aki oly alaposan ismerné ezt a korszakot, mint Lesky. Kisebb munkáiról nem szólva, „Die Wiener Medizinische Schule im 19. Jahrhundert” című vaskos kötete 1965 óta nélkülözhetetlen kézikönyve annak, aki e korszakkal foglalkozik.¹¹

Abban a kis könyvében, amelyet Lesky Semmelweis bécsi munkálkodásának szentel, egész csomó fontos új dokumentumot tár fel, és új megvilágításba helyezi az egyetem és a minisztérium közti harcot, amelynek Semmelweis végül áldozatul esett. Nem térek ki ezeknek részleteire, csak alapvető fontosságukat hangsúlyozom.

¹⁰ Lesky, Erna: Ignaz Philipp Semmelweis und die Wiener medizinische Schule. Wien, 1964. Böhlau. 93 p., 4 t.

¹¹ Lesky, Erna: Die Wiener medizinische Schule im 19. Jahrhundert. Graz – Köln, 1965. Böhlau. 660 p., [27] t.

Kétségtelen, hogy Schürer von Waldheim óta senkinek nem köszönhet annyit a Semmelweis-kutatás, mint Erna Leskynek.

Csak egy ponton nehéz vele egyetérteni. Osztrák szerzők – tudjuk – szívesen feledkeznek meg Semmelweis magyarságáról, szívesen nevezik őt egyszerűen bécsi, vagy még egyszerűbben osztrák születésnek. Lesky nem követi ezt a receptet. Nem Semmelweis magyarságát vitatja, hanem Semmelweis eredetiségét. A gyermekági láz aetiológiájának felfedezése – Lesky szerint – nem Semmelweis egyéni műve, hanem a Škoda–Rokitansky-iskola közös terméke; Semmelweis mintegy a Škoda–Rokitansky-iskola hűséges tanítványa és egyben e munkaközösség tagja, közvetlenül Rokitansky és Škoda útmutatása alapján dolgozta ki elméletét.

Ha így volna, abban sem volna semmi megbélyegző, hiszen az iskolák és munkaközösségek együttes munkája épp oly értékes, mint az egyéni teljesítmény. Mégis tiltakozni kell e beállítás ellen, egyszerűen azért, mert teljesen valószerűtlen, és mert semmi sem igazolja, sőt: nagyon határozott érveink vannak ellene.

Az persze nem vitatható, hogy Semmelweis ennek az iskolának tanítványa, mégpedig kitűnő tanítványa volt. Magába szívt a Rokitanskytól a kórbonctani szemléletet, megtanulta Škodától a kizárásos (per exclusionem) metodikát. Hogy rájött volna-e ezek nélkül is a gyermekági láz aetiológiájára vagy sem, ezt a kérdést hiába való feltenni, nem lehet rá válaszolni. De arra már könnyű válaszolni, hogy a Rokitansky–Škoda-iskola tömérdek tanítványa közül egyesegyedül Semmelweis érdeklődött a gyermekági láz kórta iránt, egyesegyedül ő fejtette meg, egyesegyedül ő tartott ki mellette. Škoda és Rokitansky eleinte támogatták, igaz. De éppen Erna Lesky bizonyította be, hogy amikor Škoda kiállt Semmelweis mellett, nem a gyermekági anyákért harcolt, hanem az egyetem autonómiájáért; ennek a harcnak egyik fegyvere volt Semmelweis, és amikor a fegyver kettétört, Škoda elhajította, nem törődött többé vele. Semmelweis tragikus sorsához tartozik, hogy senki nem ártott neki annyit, mint Škoda, amikor támogatta. Az egész

katasztrófát – vagyis azt, hogy Semmelweis megbukott Bécsben – az egyébként jószándékú Škoda okozta.

Ha a gyermekági láz elleni védekezés felfedezése valóban a bécsi iskola közös szellemi terméke lett volna – miként Lesky állítja –, akkor Škoda és Rokitansky tovább harcolt volna a gyermekági anyákért Semmelweis távozása után. De soha többé nem érdekelte őket a gyermekágiak halálozása. Az „iskolának” egyetlen tagja sem törődött azzal, hogy ismét magasba szökött a halálozási arány. Rokitansky rövidesen rektor lett, Škoda az egyetem legnagyobb tekintélye; egyikük sem tett egy lépést sem azért, hogy Semmelweist visszahívják, rehabilitálják. 1856-ban – Klein halálakor – a sebész Dumreicher magánjavaslatot (Separatvotum) nyújtott be, amelyben Semmelweist javasolta a bécsi szülészeti klinika élére, ezt pártfogólag aláírta Škoda és Rokitansky is, de semmit nem tettek annak érdekében, hogy a magánjavaslat érvényesüljön, holott ekkor már hatalmuk teljében voltak. (Ezt az értékes adatot is Erna Lesky kutatásának köszönhetjük.) Az egyre jobban elmérgesedő nemzetközi vitában egyetlen egyszer sem hallatta szavát sem Škoda, sem Rokitansky, sem Hebra, sem a bécsi iskola bármely más tagja.

Így és ennyire volt Semmelweis műve a bécsi iskola közös szellemi terméke. (...)

Semmelweis betegségéről és haláláról

Semmelweis betegségéről 1970-ben

Küzdelem a Bécsben őrzött Semmelweis-kórrajz hiteles másolatának megszerzése érdekében (1971–1977)

Semmelweis betegségéről 1978-ban

Semmelweis betegségéről 1970-ben

A klasszikus kutatási eredmények összegzése Semmelweis betegségéről és haláláról

Erről a kérdésről *Semmelweis és kora* című monográfiámban¹² minden megtalálható adatot és véleményt összeszedtem, saját nézetemet elmondottam, érvekkel alátámasztottam, az ellentétes nézeteket tőlem telhetően cáfoltam. Indokolatlannak tartom, hogy teljes részletességgel elismételjem ugyanazt. Az alábbiakban a vitatott kérdéseket foglalom össze, kifejtem álláspontomat, rövid indokolással; a részleteket illetően a monográfiára utalok.

Semmelweis betegségével és halálával kapcsolatosan a fontosabb vitatott kérdések a következők:

1. Szenvedett-e alkati elmebetegségben? Ha igen, mi volt ez?
2. Szenvedett-e krónikus, organikus ideg-elmebetegségben? Ha igen, mi volt ez?
3. Halálának mi volt a közvetlen oka?

1. Psychopathia

Nézetem szerint semmiféle tünet vagy adat nem igazolja, hogy *Semmelweis* alkati elmebajban szenvedett volna. Egész *életvezetése* világosan mutatja, hogy psychopatha egyéniség volt. Zaklatott, ingerlékeny, indulatos, gondolati köréhez monomániákusan ragaszkodó, emiatt barátaival is összeférhetetlen, a hypothesisét

¹² Benedek István: *Semmelweis és kora*. (Monográfia). Bp., 1967. Gondolat. 474 p. + 48 p. mell. – A mű 2. bőv. kiadása: Bp., 1973. Gondolat – Magvető. 592 p. + 56 p. mell. (– a szerk. megj.)

kedvezőtlenül fogadókkal szemben elhamarkodott ítéletű, sokszor durva. Psychopathiás magatartása különösen a '60-as években volt szembetűnő, amikor szélsőségesen belelovalta magát a vitatkozásba. Ebből az időből való *Markusovszkynak* az a feljegyzése, hogy baráti körében is elviselhetetlenné vált a modora: rettegetek attól a szenvedélyes vihartól, amivel igazát magyarázta és vélt vagy tényleges ellenfeleit pocskondiázta, legjobb-akaróit is sorra az ellenfelek közé sorolta. Vitairataiban a legszélsőségesebb személyes sértektől sem riadt vissza, amelyek nem is mindig voltak indokoltak; a szavak súlyát nem tudta felmérni. Tanítását mint „egyedül igaz”, „örökigaz” eszmét hirdette, bizonyításul állandó ismétlésbe esett. Szenvédélyességében nem látta a statisztikai módszer korlátait, újabb és újabb statisztikai táblázatokat készített, amelyek már rég nem bizonyították a bizonyítható tételt, ugyanakkor sem a célszerű vitatkozás módját nem ismerte fel, sem azokat az akkor modern kísérleti eszközöket, amelyekkel tételeit meggyőzőbben támaszthatta volna alá, mint az untilig elismértelt vagy végletekig eltúlzott statisztikai táblázatokkal és a nemzetközi tekintélyek – jogos vagy jogtalan, de mindenesetre ésszerűtlen – sértegetésével.

Ez a „megszállott psychopatha magatartás” kóros volt, de sohasem érte el a psychosis fokát, tehát Semmelweis sem paranoiában, sem mániában, sem más alkati elmebajban nem szenvedett.

2. Organikus idegbaj

Utolsó éveiben – a *Nyílt levelek* megírása után – nyugodtabban, higgadtabban, és mindenekfelett kevésbé monomániákusan élt: érdeklődési körét már nem korlátozta a gyermekágyi láz problémájára. Inkább az egyetem szervezési kérdéseivel és a nőgyógyászattal foglalkozott. „Szelidülését” indokoltta tette az is, hogy tanítását több helyütt – itthon különösképpen, de külföldön is – kezdték kedvezőbben fogadni. 1855 tavaszán azonban váratlanul az elmezavartság riasztó tünetei jelentkeztek, amelyek miatt rövi-

desen elmeegőgyintézetbe kellett szállítani, ahol pár hét múlva sepsisben meghalt. A betegség kirobbanása előtt egyetlen tünet szűrhatott szemet környezetének: a feltűnő korai öregedés. *Semmelweis* ekkor 47 éves volt, de a fennmaradt fényképek tanúsága szerint sokkal öregebbnek látszott. Szellemi hanyatlásnak ellenben semmi jele nem mutatkozott: szinte utolsó percig dolgozott egy igen alapos nőgyógyászati tanulmányon. Betegségének felderíthető *tüneteit* – illetve ezek rövid felsorolását szó szerint közlöm idézett monográfiámból.

Semmelweis az utóbbi időben szórakozott volt, bőbeszédű, ok nélkül elsírta magát (*emotionalis incontinentia*), zavartan beszélt (*incoherentia*), illetlen kifejezéseket használt (*koprolalia*) és ildomtalanul viselkedett (*kritikátlanság*), akaratos lett és belátástalan, feltűnően sokat evett (*bulaemia*), fejét fájlalta, nyugtalanul aludt és igen sokat mozgott (*hypermotilitas*). Ezekhez az egyenként még nem kórjelző, de együttes fellépésükben típusossá váló tünetekhez társult *araptus*, vagyis az indulati roham, továbbá a *dysgraphia*, a jellegzetesen kóros írászavar. ... A felsorolt *tünetek* a korábban tárgyalt idő előtti öregedéssel (*senium praecox*) együtt egyértelműen és minden kétséget kizáróan mutatják, hogy Semmelweis *valamiféle idült idegrendszeri megbetegedésben szenvedett*, minden valószínűség szerint paralysis progressivában.

Hogy a kérdéses betegség valóban paralysis-e, vagy pedig más organikus idegbaj – spirochaetás vagy tuberkulotikus idült agyvelő-agyhártyagyulladás, érelmeszesedéses alapon vagy más okból kifejlődő koravén agysorvadás, Pick- vagy Alzheimer-féle praesenilis dementia, ismeretlen aetiológiájú encephalopathia, pachymeningiosis, emollitio cerebri stb. – azt eddig nem sikerült eldönteni, és nem látszik valószínűnek, hogy valaha is teljes bizonyossággal eldönthető lesz.

A paralysis feltevését indokolja:

1. hogy a tünetek kifogástalanul beleillenek a paralysis kórképébe, sokkal inkább, mint bármely más betegség képébe;
2. és hogy a paralysis sokszorta gyakoribb betegség volt, mint az összes többi együttvéve.

Paralysis ellen szól:

1. hogy sem emlékezetzavar, sem az értelem beszűkülése Semmelweisnél nem forgott fenn;
2. syphilisre utaló jel sem az anamnézisben, sem a boncolási illetve exhumálási jegyzőkönyvben nem volt, ugyanígy paralysisre utaló specifikus jel sem a korabeli szövettani vizsgálatban.

Ezzel kapcsolatban álláspontom a következő.

Semmelweis az 1847 körüli években állandóan boncolt, és állandóan végzett nőgyógyászati vizsgálatot – gumikesztyű nélkül – a bécsi Közkórházban. A syphilis ekkor valósággal népbetegség volt, különösen abban a társadalmi rétegben, amelyből a szülőosztály anyaga kikerült. Semmelweis nap mint nap érintkezett az élő és holt vérbajos testekkel, a fertőzés veszélyének állandóan ki volt téve, éveken keresztül. Egyetlen karcolás, horzsolás, bőrsérülés elegendő volt ahhoz, hogy a primer affectio-t megkapja. Feltevése szerint meg is kapta. Lehet, hogy felismerte a bajt és kezelte, lehet, hogy fel sem ismerte, a primer affectio így is, úgy is elmúlt. Semmelweis magánéletéről jóformán semmit sem tudunk, nem állíthatjuk, hogy syphilise nem volt: erről sohasem nyilatkozott. Az is lehet, hogy a másodlagos tünetek is kifejlődtek, majd a korabeli kezelés után elmúltak (és talán ezért nősült Semmelweis olyan késői életkorban), de még valószínűbb, hogy másod- és harmadlagos tünetek egyáltalán nem jelentkeztek, csupán a metalues lépett fel, mintegy 17 évi lappangás után.

A betegség kitörése típusos volt, kifejlődésére azonban már nem került sor, minthogy pár hónap múlva Semmelweis sepsisben meghalt. Ez a magyarázata annak, hogy sem emlékezetzavar, sem

értelmi leépülés nem mutatkozott: Semmelweis nem érte meg a paralysis teljes kibontakozását. Ha nem hal meg sepsisben, akkor egy év múlva a gyermekági lázra, két év múlva a saját nevére sem emlékezett volna, a harmadik évben hűdéses tünetek közt, szellemileg teljesen eltompultan halt volna meg – ahogy ez abban az időben, amikor az elmeosztályok beteganyagának egyharmadát a paralytikusok tették ki, szokásos volt.

A Semmelweist kezelő bécsi elmeosztály *kórrajz* a szőrén-szálán elveszett. (Nem az egyetlen misztifikáció Semmelweis betegségével kapcsolatban.) így elestünk attól, hogy a kezelőorvosok korabeli véleményét megismerjük, ami nem döntő ugyan a paralysis-vitában, de mindenesetre érdekes volna. A boncjegyzőkönyvön mint klinikai diagnózis „Gehirnlähmung” áll, „agyhűdés” – vagyis paralysis. Ez persze nem elegendő annak bizonyítására, hogy a kórkép csakugyan paralysis progressiva volt.

A temetés időpontjában Markusovszky jelezte, hogy az Orvosi Hetilap közölni fogja a teljes boncjegyzőkönyvet, előljáróban kiemelte belőle a lényegét:

„Az agy hárttyák idült vérbőségén, agysorvadás és idült agy-vizkór tüneténem kívül heveny lobos folyamat is volt jelen az agy- és gerincvelőben.”

A heveny lobos folyamat a sepsis következménye, a krónikus „tünetemények” ellenben a hosszabb ideje húzódó idegrendszeri ártalomra vallanak. Ugyanez derül ki a boncjegyzőkönyvből, amelyet *Scheuthauer Gusztáv* küldött meg a Hetilapnak.¹³ Az idegrendszerre vonatkozó összefoglalás: *Hyperaemia meningum, hyperaemia et atrophia cerebri cum hydrocephalico chronico. Degeneration grisea medullae spinalis.* (Agyhárttyák vérbősége, agyvelő

¹³ Scheuthauer Gusztáv – Meyert Tivadar: Semmelweis Ignác tanár holt testének vizsgálata. = Orvosi Hetilap 9 (1865) No. 48. 763–768. has.

vérbőssége és sorvadása idült agyvízkórral. Gerincvelő szürke elfajulása.)

Ez a kórbonctani kép nem bizonyítja a paralysist, nem is cáfolja, pusztán jelzi valamilyen krónikus ártalom jelenlétét. Érdekes újabb misztifikáció: A bécsi kórbonctani intézetben őrzött jegyzőkönyvben – amelyet *Leopold Schönbauer* tett közzé 1947-ben, majd nálunk *Haranghy László* 1965-ben – hiányzik az *atrophia cerebri* és a *hydrocephalus chronicus* kifejezés. Miért hagyták ezt el a jegyzőkönyvből, vagy miért toldotta meg ezzel *Scheuthauer* a jegyzőkönyvet, *nem deríthető ki*: legjobb indulattal az a feltevés kockáztatható meg, hogy nézeteltérés volt a kórboncnokok közt, ezt tükrözi a különbség. Nem tudjuk, ki végezte a boncolást, *Rokitansky*, *Meynert*, *Scheuthauer* vagy valaki más. Lehetséges, hogy *Scheuthauer* nem értett egyet a jegyzőkönyv szerzőjével, ezért változtatta meg az Orvosi Hetilapnak küldött szöveget. Természetesen más magyarázat is elképzelhető, egyik sem hitelesebb a másiknál. Az idegrendszer *kórszövettani* feldolgozását *Theodor Meynert* végezte el. Leletéből a kórképre vonatkozóan annyi állapítható meg, hogy a heveny toxikus-infectiosus gyulladás jelei túlsúlyban vannak az idült elfajulás jeleivel szemben, vagyis a halált a heveny gyulladás okozta, de volt krónikus folyamat is – ám hogy ez mi volt, arra nézve a lelet nem ad kielégítő támpontot.

Semmelweis földi maradványainak *exhumálása* során *Bartucz Lajos* végezte el az anthropologiai,¹⁴ *Regöly-Mérei Gyula* a pathologiai vizsgálatokat.¹⁵

¹⁴ Bartucz Lajos: Antropológiai és személyazonossági vizsgálatok Semmelweis Ignác csontvázán. In: Paleopathológia III. Bp., 1966. Medicina. pp. 521–561.

¹⁵ Regöly-Mérei Gyula: Semmelweis csontmaradványainak pathológiai vizsgálata. In: Haranghy László – Regöly-Mérei Gyula – Nyirő Gyula: Semmelweis betegsége. Szerk.: Hüttl Tivadar. Bp., 1965. Medicina. 149 p., 46 t. (magyar nyelven: pp. 1–87., német nyelven: pp. 91–149. + 46 t.); Regöly-Mérei Gyula: Semmelweis betegségének pathológiai rekonstrukciója a katamnesztikus elemzés és a palaeopathológiai vizsgálat alapján. = Orvostörténeti Közlemények – Communicationes de Historia Artis Medicinae. Vol. 55–56. (1970) pp. 37–64.

Az elmebajra vonatkozóan a csontok vizsgálatából nem várhatunk és nem is kaptunk perdöntő adatot, a sepsisre vonatkozó fontos leletekre alább térek ki. Az a negatívum, hogy syphilisre utaló jelek a csontokon nincsenek, csupán azt bizonyítja, hogy Semmelweis nem szenvedett a vérbaj III. stádiumában (amint ez a kórlefolyásból is nyilvánvaló), ám a paralysis lehetőségét nem zárja ki. Mégis, az exhumálással kapcsolatban újabb misztifikálás bontakozik ki.

Bartucz Lajos professzor ugyanis, röviddel halála előtt, személyes beszélgetés során beszámolt nekem arról, hogy az exhumált csontok vizsgálatát nem tudta befejezni, mert – előtte ismeretlen okból – a csontokat hirtelen elvitték tőle, és többé nem kapta őket vissza, noha *bizonyos pathológiás jeleket vélt fölfedezni rajtuk*, amelyekről csak további alapos vizsgálat *után* nyilatkozhatik. Erre már nem kerülhetett sor, nemcsak a professzor halála miatt, hanem azért sem, mert Semmelweis maradványait egy műanyag-tömbben a Semmelweis-ház udvarának Várhegy felé eső oldalába befalazták, *így soha többé senkinek nem áll módjában ellenőrizni az anthropologiai és pathologiai vizsgálat eredményét* – hacsak ki nem bontják a falat és le nem fejtik a műanyag-tömböt.

Összefoglalva: a leletek egyértelműen mutatják, hogy Semmelweis idegrendszerében *valamiféle* krónikus ártalom zajlott le; a paralysis hypothesisét nem erősítik és nem cáfolják. De éppen mert nem cáfolják, az ismertetett tünetek és valószínűsítő körülmények alapján a hypothesisist fenntartom.

3. Sepsis

Hogy Semmelweis vérmérgezésben halt meg, efelől senkinek sincs kétsége. Mégis, a sepsissel kapcsolatban igen sok a homályos mozzanat és nagyon eltérők a vélemények. Itt csak a leglényegesebb nézeteltérésre utalok. Nevezetesen:

Haranghy László, Nyirő Gyula és Regöly-Mérei Gyula 1960-ban közzétett, majd 1965-ben megerősített véleménye szerint¹⁶

1. Semmelweis egyáltalán semmiféle elmebajban nem szenvedett,
2. halála előtti zavartsága *toxikus delirium* volt,
3. amit ujj-sérüléssel osteomyelitis okozott;
4. a sepsis gyógyulása esetén elmeállapota maradéktalanul rendeződött volna.

Ezt az álláspontot magáévá tette *Gortvay György és Zoltán Imre* 1966-ban megjelenő Semmelweis-könyve is,¹⁷ amelyet az Akadémia adott ki, és röviden angol nyelven is publikált.

Ezzel szemben én a következőket állítom:

1. Semmelweis már a sepsis előtt és a sepsistől függetlenül elmebajban szenvedett,
2. toxikus deliriuma az elmeegógyintézetbe szállítás előtt egyáltalán nem volt,
3. az ujj-sérülés és osteomyelitis – ha volt egyáltalán az elmeegógyintézet előtt – elmebajával csak másodlagos kapcsolatban állt,
4. a sepsis gyógyulása esetén teljes erősségében bontakozott volna ki a paralysis (vagy más organikus idegbaj).
5. halálát az a sepsis okozta, amit az elmeegógyintézeti brutális bánásmód kapcsán szerzett fertőzés idézett elő.

¹⁶ Haranghy László: Semmelweis Ignác betegsége kórbonctani szempontból. = Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei – Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica. Vol. 18. (1960) pp. 29–36.; Haranghy László – Regöly-Mérei Gyula – Nyirő Gyula: Semmelweis betegsége. Szerk.: Hüttl Tivadar. Bp., 1965. Medicina. 149 p., 46 t. (magyar nyelven: pp. 1–87., német nyelven: pp. 91–149. + 46 t.)

¹⁷ Gortvay György – Zoltán Imre: Semmelweis élete és munkássága. Bp., 1966. Akadémiai. 291 p.

Az 1. és 4. pont nem igényel újabb indokolást, a korábban elmondottakból önként következik. Ehhez csak annyit: egyszerűen nem értem, mi vezethet egy elmeorvost, kiváló és mindnyájunk által tisztelt szakembert, közismerten jó embert, mi vezethet arra, hogy szemet hunyjon az elmebaj nyilvánvaló tünetei fölött? Miféle „nemzeti ügy” készíthet bárkit arra, hogy elvitassa egy magyar tudós jogát az elmebajhoz, mikor a magyar közélet legnagyobbjai, kitűnő politikusok, írók, költők, festők és tudósok köztudottan elmebetegek voltak, és senkinek sem jut eszébe *Széchenyi, Munkácsy, Ady* vagy *József Attila* elmezavara miatt szégyenkezni – hogy csak a legismertebbeket említsem. Semmelweiszel kapcsolatban egészen más okból sok restelkedni valója van a magyarságnak is, a nemzetközi tudós-fórumoknak is, de az elmebajért csak szánszalmat érdemel. Hogy pesti tartózkodása idején *Semmelweisnek* nem volt „toxikus deliriuma”, az a megismert tünetekből világosan következik. Ezek a tünetek *nem jellemzők a deliriumra*. Ha mégis fölteszszük, hogy ez egy különleges delirium volt, a szokásostól eltérő tünetekkel, akkor teljesen érthetatlenné válik mindaz, ami körülötte történt.

Senki nem vette észre, hogy megvágta a kezét, ő maga sem? Senki nem kezelte? *Orvosok vették körül*; senkinek nem tűnt fel, hogy lázas – és hogy mitől lázas? Egyszerű seb nem okoz lázat, egyszerű sebláz nem okoz ilyen *fulmináns deliriumos tüneteket*, következésképp ha az elmezavart a sérülés okozta, akkor annak el kellett gennyedni, a gennynek a szervezetben szét kellett áradni, ehhez idő kell, és ez látványos folyamat, hiszen kízó fájdalommal jár. Az orvostudomány száz év előtt nem állt tehetetlenül a sebgennyedéssel szemben, a kezelésnek és sebészi beavatkozásnak számos módját ismerte – miért nem tettek semmit? És az orvosok abban az időben sokkal jobban ismerték a lázas deliriumot, mint ma (mert sokkal gyakoribb volt); ha Semmelweis valóban delirált volna, ezt nyomban felismerik és eszük ágában sincs Bécsbe küldeni – miért is tennék? Ilyen szörnyű *műhibát* követett volna el Markusovszky, Balassa, Bókai, Wagner, akik nemcsak

barátai voltak, hanem a magyar orvosi kar büszkeségei? Elképzelhető, hogy nem ismernek fel és nem kezelnek egy panaritiumot, nem ismernek fel egy sepsist, egy deliriumot, Bécsbe küldik barátjukat meghalni?

Nem képzelhető el. Panaritium valószínűleg nem volt, toxikus delirium biztosan nem volt, a konzílium összeült és látta, hogy mi van: gyógyíthatatlan elmebaj van, amit jobb Bécsbe vinni; segíteni ugyan ott se tudnak rajta, de a családnak és az egyetemnek mégsem olyan kínos, mintha itthon kell végignézni a hosszú és keserves leromlást. Erre számítottak: „*azt, hogy a csapás ily gyorsan érjen, mégsem vártuk*” – írta Markusovszky.¹⁸

De ha tévedek, ha *Semmelweisnek* mégis toxikus deliriuma volt, akkor töröljük *Balassa, Markusovszky, Bókai* nevét a nagy magyar orvosok közül: kontárok voltak, egy hitvány sebfertőzést nem ismertek fel. És töröljük a korabeli kitűnő elmeorvosok nevét is, *Pólya József, Schwartz Ferenc, Bolyó Károly, Niedermann Gyula* nevét, akikre egy egyszerű delirium kezelését nem lehetett rábízni. (Közülük egyedül *Niedermann Gyula* véleményét ismerjük: szerinte Semmelweis paralysisben szenvedett.)

Volt-e sérülés, és ha volt, mikor?

Semmelweis életében senkinek nem tűnt fel a seb, és ha volt seb, senki nem gondolt kauzális összefüggésre. Akkor sem, amikor a boncolásnál kiderült, hogy Semmelweis pyaemiában halt meg. A boncjegyzőkönyv említi sok egyéb mellett az ujjak sérüléseit, de Markusovszkyban – aki a nekrológot írja – egy pillanatra sem merül fel Kolletschka tanár emléke, pedig ha valakinek, hát neki szemet kellett volna, hogy szúrjon ez a párhuzam. *Fleischer József*, Semmelweis tanársegéde, hét év múlva tartott emlékbeszédében¹⁹ részletesen elmondja a halál körülményeit, beszél a pyaemiáról, mint „*a sors különös szeszélyéről*”, de sem műtétről,

¹⁸ Lásd bővebben: Markusovszky Lajos: Semmelweis I. tanár emlékezete. = Orvosi Hetilap 9 (1865) No. 34. 551–552. has.

¹⁹ Fleischer József: Emlékbeszéd Semmelweis Ignác tanár felett. = Orvosi Hetilap 16 (1872) No. 45. 775–786. has.

sem sérülésről, sem csontvelőgyulladásról nem tesz említést, még kevésbé arról, hogy ennek kórokozó szerepe lett volna.

Honnan került mégis a sérülés története az irodalomba?

Az első utalás a Wiener Medizinische Presse nekrológiájában történt, eszerint a vérmérgezés „*valószínűleg annak a sérülésnek lett a következménye, amelyet egyik legutóbbi műtete során szerzett*”. E valószínűséget ekkor sem Magyarországon, sem külföldön senki sem erősítette meg. Nem is került szóba egészen 1882-ig, amikor *Alfred Hegar* rövid életrajzot adott ki Semmelweisről. A freiburgi szülész nem ismerte személyesen Semmelweist, adatait főként *Tauffer Vilmostól* vette, aki viszont a szemész *Hirschler Ignác* beszámolójára támaszkodott, minthogy ő sem volt szemtanú.²⁰ *Hegar* írja le először konkrét tényként a sebesülést, sebfertőzést, ennek következtében kialakuló sepsist; arról természetesen ő sem beszél, hogy e folyamatnak köze lett volna a megőrüléshez. Nyomban utána *Bruck Jakab* írt rövid életrajzot Semmelweisről.²¹ Ebben már dramatizálva van a történet:

„Betegsége kitörése előtt egy újszülöttön végzett műtét alkalmával jobb keze közép ujját megsértette, ebből panaritium fejlődött, utóbb pedig vérmérgezés.”

Honnan veszi, hogy Semmelweis műtétet végzett egy újszülöttön (ami elég ritka dolog, de végtére nem lehetetlen) – erről nem ad számot. Újabb két évtized múlva – az ünnepélyes szoboravatás-

²⁰ Hegar, Alfred: Ignaz Philipp Semmelweis. Sein Lehre, zugleich ein Beitrag zur Lehre der fieberhaften Wundkrankheiten. Freiburg – Tübingen, 1882. Mohr. 52 p., 1 t. (A Hirschler által küldött adatok a kötet 11–12. oldalán olvashatók – *a szerk. megj.*)

²¹ Bruck Jakab: Semmelweis Ignác Fülöp. Tanulmány. Bp., 1885. MOKT. 92 p., 1 t. (A Magyar Orvosi Könyvkiadó-Társulat könyvtára 45.)

kor, 1906-ban – Semmelweis közel 70 éves özvegye újságíróknak nyilatkozik férje haláláról, többek közt ezt mondja:²²

„Egy beteg kezelése alatt a jobb keze középső ujját megkarcolta. Infekciót kapott. Sokáig maga kezelte. Éjszakánként vízben áztatta. Az elmeegógyintézetben aztán ebből a sebből vérmérgezést kapott...”

Ettől kezdve a Semmelweis-irodalom – különféleképp variálva, de egyhangúlag – átvette a pyaemiát okozó műtéti sérülés történetét.

Az özvegy nyilatkozatával kapcsolatos egy újabb misztifikáció. A nyilatkozat a Magyar Hírlapban jelent meg, és rövidített formában a Budapesti Hírlapban. A Magyar Hírlapnak az a kötete, amelyben ez a szám van, eltűnt a Széchényi Könyvtárból, az Orvostudományi Könyvtár példányából pedig egy ismeretlen kéz kivágta a cikket. Kerülő úton sikerült hozzájutnom a cikk másolatához, amelyet valaki idejekorán készített az Orvostudományi Könyvtár példányából. A nyilatkozatban Semmelweisné egyebek közt azt mondja, hogy halála előtt férje négy éven át volt beteg, és pedig Rokitsky bécsi kórboncnok professzor szerint a *gerincveleje volt beteg négy év óta*. Könnyen rekonstruálható ebből, minek tartotta Semmelweis betegségét Rokitsky.

A négy év egyébként csak kórbonctani „saccolás”, utalás arra, hogy az idegrendszer rombolása már évek óta folyamatban volt, az elmebaj tünetei azonban jóval később jelentkeztek. De nem olyan későn, mint amikor a Semmelweis-irodalom általában rögzíti, vagyis nem július 13-án. Ez a dátum szerepel ugyanis mindenütt, mint a betegség kezdőpontja, július 20-án pedig már szállították is Bécsbe. Ám ha az ember megpróbálja e rövid hétbe beleszorítani a szemtanúk által leírt eseményeket, kiderül, hogy ez képtelenség. Nem is a *tünetekről* beszélek, hanem és a *személyiség*

²² Beszélgetés Semmelweis Ignácnéval. = Magyar Hírlap, 1906. okt. 2. pp. 5–6. és Budapesti Hírlap, 1906. okt. 2.

*megváltozásról, ami nyilvánvalóan hosszabb időre tekint vissza, mint az özvegy és Fleischer József által közölt események: „...szokatlan, különös magánélete, feledékenysége, szórakozottsága úgy, mint gyermekies modora feltűnt családjá körében, az iskolában, a betegágynál, a tanárkar üléseiben...”*²³ – írja Fleischer; esténként erővel elkocsizott a pácienseihez, noha „*ebben az időben az uramnak már nem volt szabad betegeket látogatni*” – nyilatkozta az özvegye²⁴ – aztán a bábaeskü-jelenet, szobafogság két orvos őrizetében, konzílium, pár nap múlva újabb konzílium, amely elhatározza a bécsi szállítást, felesége levelet ír Hebrának, útra kelnek. Mindez nem fér bele egyetlen hétbe –amikor egyébként (nyár közepén) sem az „iskolában” nem szúrhatott szemet a különösége, sem a betegágynál, mivelhogy már nem volt szabad beteget látogatnia. Nyilvánvaló, hogy az utólagos emlékezés több hónap eseményeit sűríti abba az egy hétbe, amelyben az elmebaj elementáris erővel kibontakozott.

És ez valószínűvé teszi, hogy ha volt egyáltalán ujszerűség, az is jóval korábban történhetett. Koranyáron, amikor Semmelweis még elég rendezett volt ahhoz, hogy egyáltalán operálhasson. Június közepén jelent meg utolsó cikke az Orvosi Hetilapban, azzal, hogy „folytatása következik” – folytatása azonban már nem következett. A cikket áprilisban, legkésőbb májusban írhatta, május végén vagy június első napjaiban került nyomdába, és ekkor még Markusovszky bízott a folytatásban – következésképp *június elejére* kell időzíteni a megzavarodás kezdetét. Lehet, hogy éppen egy műtői sérülés volt az első feltűnő jel: a figyelem szórtsága, a kapkodás, a kézremegés, az incoherencia stb. okozhatta, hogy az egyébként rutinos professzor beleszúrt az ujjába. Persze, enélkül is bekövetkezhettek egy műtői sérülés, de ha már időbelileg ennyi-

²³ Lásd bővebben: Fleischer József: Emlékbeszéd Semmelweis Ignác tanár felett. = Orvosi Hetilap 16 (1872) No. 45. 775–786. has.

²⁴ Beszélgetés Semmelweis özvegyével. = Magyar Hírlap, 1906. okt. 2.

re összevág a sérülés és a psychosis kitörése, nem lehet elzárkózni a föltevés elől.

Ha ez így volt, nyitva marad a kérdés: miért nem vették észre az orvosbarátok?

Talán azért, mert a sérülés oly jelentéktelen volt, hogy a júliusi drámai események időpontjában már nem volt szembetűnő. Elképzelhető az is, ami paralytikusoknál megesik, hogy Semmelweis a psychosis következtében a fájdalommal szemben érzéketlenné vált, és a valójában nem gyógyuló, hanem terjedő gennyedést nem érzékelte. Környezetének felelősségét ez természetesen nem csökkentené, de érthetővé teszi, hogy a nagyobb baj mellett ezzel nem törődtek; bezzeg törődtek volna, ha sebláz okozta deliriumot állapítanak meg. Marad még egy harmadik lehetőség is, nevezetesen az, hogy az orvosok észlelték, sőt konzervatív módszerrel kezelték is az akkor még sebészi beavatkozást nem igénylő panaritiumot, és egyszerűen azért nem tettek róla említést, mert jól látták, hogy a psychosishoz semmi köze. Amikor utóbb a boncolás kiderítette a pyaemiát, és kimutatta – egyebek között – a jobb kéz ujjainak súlyos destrukcióját, akkor előtérbe került a műteti sérülés és a panaritium emléke, ebben látták a halál közvetlen okát. A műteti sérülés június elejei datálását valószínűsíti az *exhumálás után* megejtett kórbonctani vizsgálat is. Regöly-Mérei Gyula a jobb kéz II, III. és IV. metacarpusán *osteomyelitis* folyamat okozta ronc-solást talált,²⁵ helyi csontfelritkulással és kezdődő osteophyta-képződéssel, amiből arra következtet, hogy a folyamat mintegy 6–8 hete kezdődött, tehát júniusban. Ezenkívül a jobb lapockán és a baloldali bordák csontszerkezetében talált olyan természetű lebontódást, amely a septikus gyulladással hozható kapcsolatba.

Mégis, ezen egzakt vizsgálaton alapuló szakvélemény ellenére fenntartom annak a *lehetőségét*, hogy műteti sérülés egyáltalán

²⁵ Regöly-Mérei Gyula: Semmelweis betegségének pathológiai rekonstrukciója a katamnesztikus elemzés és a palaeopathológiai vizsgálat alapján. = Orvostörténeti Közlemények – Communicationes de Historia Artis Medicinae. Vol. 55–56. (1970) pp. 37–64. (Uo. angolul is: pp. 65–92.)

nem volt, vagy ha volt is, nem okozott csontvelőgyulladást; a csontokon észlelt gyulladásos folyamatok ez esetben egytől egyig a kórházi brutális bánásmód következményei. Mire alapítom e feltevést? Két negatívumra: arra, hogy sem Markusovszky, sem Fleischer, sem más szemtanú nem tett említést a sérülésről, továbbá arra, hogy a szakvélemény nem szentírás. Nem szentírás, hanem vélekedés, szakszerűen alátámasztott vélekedés, amellyel szemben felmerülhet más szakszerűen alátámasztott vélekedés is. Jelen esetben két szakvélemény van a kezünkben, amelyek sok ponton ellentmondanak egymásnak. Bartucz Lajos, noha nem tudta befejezni munkáját, 1966-ban kiadta a Semmelweis csontjain végzett vizsgálatainak eredményét,²⁶ és a két tudós szakvéleménye egyáltalán nem egyezik egymással. Regöly-Mérei szerint például „a csontok megtartási állapota jó, előrehaladottabb korhadás nincs”, Bartucz professzor ezzel szemben annyira korhadtnak, töröttnek és hiányosnak ítéli a csontvázat, hogy egyes csontok vizsgálata a legnagyobb nehézségbe ütközött. A kéz csontjairól Regöly-Mérei azt írja: „A csontok igen jól megtartottak, korhadástól teljesen kíméltek”, Bartucz szerint ellenben „Semmelweis csontvázából leghiányosabban a kéz csontjai maradtak, illetve mentődtek meg. Hiányzott ugyanis 6 kéztőcsont, 1 kézközépcsont és 15 ujjperccsont.” Regöly-Mérei: „Határozottan hangsúlyozzuk, hogy a többi kézközépcsont, valamint ujjperc igen jó megtartási állapotban van, azokon korhadásra utaló jelenségek nem észlelhetők”.

De honnan tudja ezt, mikor a csontok tekintélyes része hiányzik, és nem is vizsgálta valamennyit, csak azokat – feltehetően azokat –, amelyek jó megtartási állapotban voltak? Bartucz szerint a kéztőcsontok közül a bal oldali naviculare és hamatum gennyesedésre utaló kimaródást mutat, a jobb oldali multangulum majus sérült; „a jobb kéz metacarpalis csontjai ugyanis mind megvanak, de egyik sem ép teljesen, a legtöbbször a capitulum sérült,

²⁶ Bartucz Lajos: Antropológiai és személyazonossági vizsgálatok Semmelweis Ignác csontvázán. In: Paleopathológia III. Bp., 1966. Medicina. pp. 521–561.

nagy valószínűséggel gennyedéses folyamatra való kimaradásokkal és a csont belsejébe vezető genny csatornákkal”.

Tehát nemcsak – mint Regöly-Mérei írja – a metacarpale II–III–IV-en, hanem „*a jobb metacarpale I. fejecskéjének felső felszínén két kis gödör... a metacarpale V. distalis végén alul, proximalis végén pedig felül és lateralis oldalán látni egy-egy nagyobb, a csontba vezető kimaródásos, nagy valószínűséggel gennyesedésszerű folyamatra valló gödröt.*” Ezenkívül a bal III. és V. kéz-középcsonton is gennyesedésre valló nyílás látszik, a IV. metacarpus csont hiányzik.

De ha ez így van, egycsapásra megdől az a nézet, hogy az egész gennyesedés egyetlen gócból, a jobb kéz középső ujjából származik. – Különben az is szöveget üthet a gondolkozó főben: miért a *kézközépcsontok* hordják a gennyesedés nyomait – méghozzá egyszerre három, sőt mind az öt –, miért nem a *phalanxok*? Hiszen mindkét anamnesztikus adat szerint, az özvegy nyilatkozata és Bruck elbeszélése szerint, Semmelweis a jobb kéz középső *ujját* sértette meg, mégis az ujjperceken gennyesedésnek semmi nyoma – nem furcsa ez? (Igaz viszont, hogy a phalanxok felét meg se lehetett találni: ezeket akár szét is rághatta a genny.)

További ellentét a szakvélemények közt: Regöly-Mérei szerint „*A jobb lapockán a csontszövet nagymérvű pusztulását találtuk, amely nyilvánvalóan a septikus folyamat részjelensége lehet*”, Bartucz szerint ellenben a jobb lapockát az erősen hozzátapadt téglamálladék korhasztotta el.

Hogy a két ellentétes szakvélemény közül melyik a helytálló, ezt csak a csontok újabb vizsgálata dönthetné el. Addig nem marad számunkra más lehetőség, mint kételkedni magának a szakvéleménynek bizonyító erejében. Hogy az egyik tudós így véli, a másik úgy, ez egyikükre nézve sem diffamáló, de arra készteti a kérdés tanulmányozóját, hogy más adatokkal próbálja összevetni, támogatni vagy cáfolni az állításokat, így próbálván eligazodni az ellentétek között. Eszébe juthat például az, hogy Regöly-Mérei már 1960-ban állást foglalt a toxikus delirium hypothesis mellett,

az 1963-ban megejtett exhumáláskor tehát már ehhez a feltevéshez kereste az alátámasztást. Annál a fontos kérdésnél, hogy a talált osteomyelitis milyen korú lehetett – vagyis mennyi idő telt el a sérülés óta –, érvelése meglepően vérszegény. Ha azt állítaná, hogy az osteophyta-képzés megindulásának átlagos ideje a sebészet vagy a palaeopathologia nemzetközileg elfogadott tapasztalata szerint (mondjuk) 8 hét, akkor az e kérdésben laikus olvasónak eszébe sem jutna kételkedni. Ám Regöly-Mérei – aki ugyancsak kiszámította, mint én, hogy ha volt sérülés, június hónap első felében kellett keletkeznie – így érvel:

„Goldhan és Jorns sebészi tapasztalataik alapján úgy nyilatkoznak, hogy a sequestratio kibontakozása mintegy 4–6 hetes időtartamot jelent. Semmelweis csontjain már kialakult a cloaca, további helyi csontfelritkulás és kezdődő osteophyta-képzés mutatható ki, s ezért mintegy 6–8 hetes osteomyelitisre gondolhatunk.”

Eszerint nem egy nemzetközileg és általánosan elismert tétel, hanem két angol sebész tapasztalata szolgáltatja az *analogiás* bizonyítékot Semmelweis csontvelőgyulladásának korára. De mi van, ha a két angol tévedett? Vagy mi van, ha Semmelweis csontjai másképp gyógyultak, például sokkal gyorsabban, mint a két angol által vizsgáltaké? Az angolok egyébként is csak 4–6 hetet mondtak, ez nyilván középérték, egyes esetekben lehet kicsit több, máskor kicsit kevesebb... Nagyon bizonytalan tehát ez az egzakt bizonyíték, íme, Semmelweis lapockáján is súlyos gennyedés nyomait fedezte fel Regöly-Mérei, pedig ott csak pár hetes folyamatról lehetett szó (igaz, hogy osteophyta-képzésről nem is beszél).

Mindazonáltal nem állítom, hogy Regöly-Méreinek nincs igaz. Csak éppen felmerül a kétség: *hátha nincs igaz?* A szakvélemény nem döntötte el a kérdést, a két lehetőség egyenlő valószínűséggel áll egymással szemben: lehet, hogy a sérülés okozta osteomyelitis indította el a pyaemiát, de az is lehet, hogy a kór-

házban keletkezett a fertőzés. A boncjegyzőkönyv ugyanis iszonyú bánásmódról árulkodik. Mindkét kézen súlyos, csontig hatoló sérülések, gennyesen szétmálló anyagiányok, a jobb könyökcsoncon csonthártyáig hatoló garasnyi állományvesztés, bal karon, térden és alszáron mogorónyi lágyrészhányok, bal mellizom közt bűzös gázokkal, szennyes, sárga gennytartalmú evgóc, a bordaközi izmok is evesen beszűrődve, a bordaporcok szennyes csonthártyával fedve, egy helyütt a mellhártyát is átszakító borsónyi lyuk, körülötte férfióköl nagyságú evgóc a mellhártya és szívburók között. A bal vesében csíkos gennygócok, az agyvelőben és gerincvelőben súlyos heveny gyulladás jelei.

Nyilvánvaló, hogy ezek a döbbenetes sérülések nem az osetomyelitis áttételei, hanem embertelen verés, lekötözés, megtaposás következményei. Nincsenek illúzióink arról, hogyan bántak a XIX. század közepén az elmebetegekkel, de ha volnának, ez a lelet eloszlatja őket. Semmelweis halálát valóban sepsis okozta, a sepsist pedig ezeknek a sebeknek elhanyagolt fertőzése.

Volt-e *toxikus deliriuma*?

Az agyvelő és gerincvelő bonctani és szövettani lelete szerint valószínűleg volt, bent az elmeegógyintézetben, krónikus elmebetegségétől függetlenül, a vérmérgezés következtében.

Küzdelem a Bécsben őrzött Semmelweis-kórrajz hiteles másolatának megszerzése érdekében (1971–1977)

Benedek István

A Semmelweis–Darvas-ügy

A sok rejtély közt, amelyek Semmelweis életét, működését, betegségét és halálát körülveszik, a legfurcsábbak egyike az, hogy nem lehet kórrajzának a nyomára bukkanni. Pontosabban: csak a nyomára lehet bukkanni, magára a kórrajzra nem.

Tudvalevően Semmelweis egy bécsi elmegyógyintézetben halt meg, vérmérgezésben. Évszázados vita folyik arról, miért kellett elmegyógyintézetbe szállítani, milyen természetű elmezavarban szenvedett; erre a vitára most nem akarok kitérni, csupán arról a különös mellékkörülményről szólok, amely megnehezíti a vita eldöntését: tudniillik, hogy hiányoznak a korabeli dokumentumok. Semmelweis 1865-ben halt meg, tehát olyan időpontban, amikor a bécsi kórházak pontos feljegyzést vezettek betegeikről; teljesen elképzelhetetlen, hogy Semmelweisről ne készült volna kórrajz, amely legalábbis a feltételezett diagnózist és a rövid kórlefolyást tartalmazza. A boncolási jegyzőkönyv előkerült (sőt, ennek két változata is szerepel a szakirodalomban, szaporítva ezzel a rejtélyek számát), a kórrajz azonban szórén-szálán eltűnt.

Kereken száz évig úgy lappangott a kórrajz, hogy az orvostörténészek kénytelen-kelletlen belenyugodtak: nincs. Egyedül dr. Darvas István nyugalmazott főjegyző nem adta fel a reményt: üres óráit a történeti kutatásnak szentelte,²⁷ éveken át titkon folytatott

²⁷ Semmelweishez kapcsolódó publikációiból: Darvas István: Semmelweis névmagyarosítása. = Orvosok Lapja 3 (1947) No. 51. p. 2188.; Darvas István: Semmelweisre és Merei Schöpfre vonatkozó újabb adatok. = Orvosi Hetilap 100 (1959) No. 42. p. 1528.; Darvas István: Adatok az ifjú Semmelweis iskolás

szívós nyomozással megbizonyosodott arról, hogy a kórrajz megvan. A kórház, amelyben Semmelweist ápolták (ha ugyan ápolásnak nevezhető a brutális bánásmód, amelybe két hét alatt belehalt) rég megszűnt az irattár ide-oda hányódott: intézetekkel és hatóságokkal kellett körmönfont levelezést bonyolítani, míg végre 1961-ben egy bécsi orvostörténész kötélnek állt, előkereste a mélybe süllyesztett kórrajzot – amely mindig megvolt, csak a bécsiek nem akarták, s ma sem akarják kiszolgáltatni –, másolatot készített róla, tartalmi kivonatát elküldte dr. Darvasnak.

Azt hihetnők, ezzel megoldódott a rejtély, és megkapjuk a számkra oly értékes dokumentumot, ám korántsem ez történt. A bécsi orvostörténészt, aki „kifecsegte” a titkot, sürgősen eltávolították az intézetből, és úgy látszik szigorúan megrótták, mert mintha elvágták volna, azóta semmiféle megkeresésre nem válaszol. Az intézmények és hatóságok válaszolnak ugyan, de különféle kibúvókkal elhárítják a már nem tagadható irat kiszolgáltatását.

Így állt a helyzet öt évvel ezelőtt, amikor Darvas doktorral megismerkedtem. Nyolcvanéves elmúlt már akkor, belefáradt az egyedül folytatott küzdelembe, és azt is látta, hogy mint magánszemély nem érhet el több eredményt. Kezdte tehát közhírré tenni az orvostörténészek közt, hogy megvan a papír, csak épp nem adják ide. Újabb meglepetés következett ekkor, éspedig Darvas doktor részéről: titkát elárulta ugyan, forrásait azonban nem. A bizalmatlanság ellen-bizalmatlanságot szült: az orvostörténészek egyszerűen nem hittek neki. Amúgy is gyanús volt (vagy éppen bosszantó), hogy egy jogásznak egyszeriben sikerült megtalálni azt, amit az orvosok száz éve keresnek; amellet néhány orvostörténész már nem is örült volna a leletnek, amely esetleg cáfolja feltevéseit... egyszóval az öregúr állítását közönséges blöffnek minősítették.

éveinek történetéhez. = Orvosi Hetilap 106 (1965) No. 33. p. 1556.; Darvas István: Adalékok Semmelweis hazai első orvosi működésének történetéhez. = Magyar Nőorvosok Lapja 29 (1966) pp. 80–91.; Darvas István: A Semmelweis-probléma. = Magyar Nőorvosok Lapja 30 (1967) pp. 385–394.

Ekkoriban írtam monográfiámat Semmelweisről. Nehéz helyzetbe hozott Darvas: hihetően hangzott, amit mondott, nem volt okom kételkedni a szavában, viszont dokumentumok hiányában mégsem állíthattam bizonyosan, amit éppen bizonyítani kellett volna. Csak legalább egy eredeti levelet mutatott volna, vagy egy pontos nevet és címet! De éppen erre nem volt hajlandó.

Megjelent tehát egy könyvem, benne rövid tájékoztatás arról, hogy Darvas István nyomára bukkant a kórrajznak – ha csakugyan nyomára bukkant.

Ezt követően 1967-ben Darvas cikket írt a Magyar Nőorvosok Lapjába, itt egyebek közt a következőket mondja:

„Bennem ... még inkább nőtt a gyanú, hogy az elő-iratoknak ilyen minden irányban negatívumot mutató, szőrén-szálán való eltüntetésében valamiféle közös akciónak, sőt gondos megszervezésének a nyomait kell éreznem. Minden erőmet s egy adag szükséges ravaszságot is kockáztatva, egy álló esztendeig kutattam nyomról nyomra az általam sejtett irányban. A nyomok tényleg mind gyanúsabbá váltak, s végül az egyik érdeklődési helynek ballépéses magatartása, illetve elszólása révén, amelyért a nevezett bizonyára súlyosan meg is bűnhődhetett, világosság támadt az ügyben: kitűnt most már kétségtelenül, hogy az előiratok mind épségben megvannak, meg is voltak mindig, de szoros zár alatt tartják őket, bár mindenki tagadja. Megvannak mindenekelőtt a Semmelweis felett tartott hármaz hazai konzílium iratai ... s ezenfelül egy külön nyilatkozata Bókainak, amely a betegség kirobbanása előtti időszakra vet világot. Ugyanígy megvannak épségben a már pontosan megnevezett elmekórintézet összes vonatkozó kórlapjai is. Sikerült ez utóbbiak tartalmának egyes részleteit is megtudnom.”²⁸

²⁸ Darvas István: A Semmelweis-probléma. = Magyar Nőorvosok Lapja 30 (1967) pp. 385–394.

De hogy mi volt az „érdeklődési hely” és ki követte el a „ballépést”, az továbbra is Darvas doktor titka maradt.

Illetve mégsem: cikkének végén felkéri az orvosi egyetem rektorát – aki egyben a Nőorvosok Lapjának főszerkesztője és a MOTESZ elnöke –, hogy vegye át tőle a szükséges adatokat, és folytassa a kutatást, vagy inkább harcot.

Ez meg is történt, Zoltán professzor megtekintette az eredeti levezést, átvette az adatokat, címeket, s teljes hivatali tekintéllyel folytatta Darvas munkáját. Eredményeiről arra alkalmas helyen és időben a rektor maga fog beszámolni, itt csak annyit mondhatok, hogy az azóta eltelt négy esztendő teljesen igazolta Darvasnak azt a véleményét, hogy a bécsi intézmények és hatóságok részéről tudatos és szándékos akcióról van szó. A dokumentumokat a mai napig sem sikerült megkapnunk.

Mindenkiben joggal merülhet fel a kérdés: mi lehet az oka annak, hogy több mint száz év távlatából Bécs ily elszántan őrzi titkát? Mi, félt?

A válasz csupán feltevés, de nagyon egyértelmű feltevés: a hajdani híres „bécsi iskola” hírnevét félti. Mert mi derülne ki a kórrajzból? Az, hogy Semmelweis se nem vizsgálták, se nem kezelték oly gondosan, ahogyan illett volna, sőt: oly embertelenül bántak vele, hogy belehalt.

Ezt azonban kórrajz nélkül is, a boncjegyzőkönyv adataiból tudjuk. Bennünket nem ez érdekelne, hanem a korabeli magyar és osztrák orvosok szakvéleménye, Semmelweis elmeállapotának korabeli megítélése – ám ezt a bécsieknek hiába magyarázzuk.

És hogy mi tette időszerűvé ennek a cikknek a megírását éppen most? Nos, semmi egyéb, mint hogy a nyolcvanhat éves Darvas István arra a szomorú belátásra jutott, aligha fogja az általa földerített dokumentumokat a saját szemével láthatni; nincs értelme tovább rejtegetni a forrásokat, sőt: válják minél szélesebb körben ismeretessé a meddő küzdelem – hátha egyszer majd eredményesebb folytatása lesz.

Így végül én is betekinthessem a fondorlatos levélváltásba, el-

bámulhattam azon, milyen nehézé válhat a történeti igazság kiderítése, ha féltékenység, reputációféltés vagy más alacsony érdek akadályozza – és végre hitelesen tanúsíthatom, hogy Darvas nem blöffölt, a Semmelweis-kórrajz 1961-ben megvolt. Hogy ma is megvan-e még, más kérdés.

(1971)

Még egyszer a Semmelweis–Darvas-ügyről²⁹

Ezzel a címmel közölte az Élet és Irodalom 1971. június 26-i száma dr. Darvas István kiegészítő levelét Benedek István cikkéhez. Darvas doktor további adatokat közöl a kutatás részleteiről és forrásairól. Utal az 1967-ben a Magyar Nőorvosok Lapjában közölt tanulmányára, amelyben megemlítette Schönbauer Lipót bécsi orvosprofesszort, aki Semmelweis boncjegyzőkönyvének harmadik változatát mutatta be. Darvas Schönbauertől megkérdezte, honnan vette az anyagot. A professzor helyett 1961. január 12-én dr. Marlene Jansch orvostörténeti docens válaszolt Darvas Istvánnak, aki a levélben közli, hogy dr. Janschtól megtudta, sikerült neki megkapnia Semmelweis betegségéről és hirtelen elhunytáról felvett és szigorú zár alatt tartott kórlapnak a másolatát. Emellett megvan a Wagner, Balassa és Bókai által szerkesztett, 1865. július 29-ről keltezett orvosi bizonyítvány és egy Bókaitól származó korábbi orvosi bizonyítvány, amely Semmelweis karakterét ismerteti a megbetegedés előtti időkből. Jansch azt kérte, hogy Darvas ne használja fel ezt a fontos adatot addig, amíg az ő cikke meg nem jelenik a Semmelweis-ügyről. Ezután a bécsi orvos többé nem jelentkezett. Darvas István leveléből az is kitűnik, hogy szívósan kutatott tovább. Megtudta, hogy a dokumentumokat ma a Psychiatrisches Krankenhaus der Stadt Wien őrzi.

²⁹ Az Egészségügyi Dolgozó szerkesztőségének összefoglalója. Megjelent az Egészségügyi Dolgozó 1971. évi júliusi számának 5. oldalán.

Az intézet primátusa, dr. W. Podhaisky 1963. június 26-i levelében hallgatólagosan elismerte az iratok létezését, de a betekintést megadta. A kérelmet elutasította Bécs Város 17. Ügyosztálya is.

Dr. Darvas István azzal fejezi be levelét, hogy meg van győződve arról, hogy dr. Lesky Erna, a bécsi orvostörténeti intézet vezetője ugyancsak birtokában van dr. Jansch által felkutatott másolatban lévő iratoknak, vagy legalábbis ismeri őket.

Dr. Zoltán Imre professzor nyilatkozata³⁰

Benedek István cikkéből, majd dr. Darvas Istvánnak az Élet és Irodalomhoz írt kiegészítő leveléből is kitűnik, hogy dr. Zoltán Imre professzor, a Semmelweis Orvostudományi Egyetem rektora tekintélye és személye teljes súlyával vállalta a közbenjárást. Ennek részleteiről a következőket mondotta az Egészségügyi Dolgozónak:

– Minden szava igaz dr. Benedek István kitűnő cikkének. Való tényekkel egészítette azt ki dr. Darvas István levele. Darvas doktor megtisztelt azzal, hogy elsőnek nekem fedte fel Magyarországon a Semmelweis kórrajz megtalálása körüli „eredményeit”. Az eredményt persze idézőjelbe teszem, mert véglegesen nem sikerült hozzájutnia. Darvas doktor kérésére vállaltam – nemcsak mint orvostörténész és Semmelweis-kutató, hanem mint annak az egyetemnek a rektora, amelynek Semmelweis élete utolsó tíz évében tanára volt –, hogy hivatalosan az osztrák hatóságokhoz fordulok. Tehát nem magánemberként kerestem meg őket. Bécs város tanácsa azt a felvilágosítást adta, hogy az ügy összes iratai elvesztek a két világháborúban és a bécsi tűzvészben. Ezt követően megbíztuk dr. Réti Endrét, az orvosegyetemi könyvtár igazgatóját, személyesen keresse fel dr. Janscho és kérje az okmányok kiadását. Az orvosnő Réti doktor előtt nem tagadta, hogy az iratok nála vannak. De nem engedte, hogy azokba betekintszen.

³⁰ Megjelent az Egészségügyi Dolgozó 1971. évi júliusi számának 5. oldalán.

Amikor a hivatalos levélváltás és Réti doktor látogatása sem vezetett eredményre, felhasználtam budapesti találkozásomat dr. Erna Leskyvel arra, hogy személyesen beszéljek az ügyről a professzor asszonnyal. Erna Lesky ugyanis a Magyar Orvostörténelmi Társaság tiszteleti tagja lett, mint nemzetközileg elismert Semmelweis-kutató, és Budapesten vette át a tiszteleti tagságáról szóló oklevelet. Joggal reméltem, hogy Erna Lesky, akinek Semmelweisről disszertációja és több monográfiája jelent meg, s akivel több mint egy évtizede szívélyes személyes kapcsolatban álltam, nem tér ki a kérés elől, sőt, elősegíti a bécsi hatóságoknál a Semmelweis kórtörténet kiadatását, a legnagyobb magyar orvos halála körülményeinek tisztázását. Amint Darvas doktor is idézi levelében, dr. Erna Lesky közölte velem, hogy a kérdéses iratok sehol sincsenek. A kör tehát bezárult. Nincs jogom ugyanis kételkedni – ez mostani nyilatkozatom legnehezebb része – Erna Lesky professzornő állításában – fejezte be szavait dr. Zoltán Imre, az Orvostudományi Egyetem rektora.

Ki ölte meg Semmelweist?

Silló-Seidl Györggyel beszélget Zöldi László³¹

„Pillanatnyilag azzal a kérdéssel foglalkozom, miként vezethet a híres emberek (császár, filmsztár) iránt érzett szerelem örvösséghez. Az Ön klinikájának anyaga Európában a legértékesebb. Kérem, engedje meg, hogy átnézhessem az 1860. és 1910. közötti kórlapokat.” A levelet dr. med. Georg Silló-Seidl frankfurti orvos írta gróf Wilhelm Solms egyetemi docensnek, a bécsi városi pszichiátriai kórház igazgatójának. Silló-Seidl György meddőségkutató valójában nemes szenvedélyének hódolt: Semmelweis Ignác kórtörténetét kereste.

³¹ Forrás: Ki ölte meg Semmelweist? = Élet és Irodalom 21 (1977) No. 19. (máj. 7.) p. 7.

– *Semmelweis-ügyben adott interjúi élénk érdeklődést keltettek a hazai olvasókban.*

– Az érdeklődésnek örülök, a fiktív interjúknak nem. Én ugyanis az Esti Hírlap munkatársának nyilatkoztam. Szerencsére a többi, a kvázi-nyilatkozatok is helyesen tükrözik felfogásomat: a legnagyobb magyar orvos elmeegógyintézetbe szállításának és halálának hiteles történetét csak az eredeti betegpapírok révén lehet feltárni.

– *Mindenesetre az igazi és a fiktív nyilatkozatokból is az derült ki, hogy új mozzanatokkal gazdagította a meglehetősen terebélyes szakirodalmat. Csupán az a kérdés, hogy a megtalált alapdokumentumok átszínezik-e a köztudatban élő Semmelweis-képet?*

– Milyen kép él a köztudatban? Ő az anyák megmentője, aki egy látszólag pofonegyszerű módszerrel – vizsgálat vagy műtét előtt fertőtlenítette a kezét – radikálisan csökkentette a gyermekágyi lázban elhunyt nők számát. Fölfedezését irigy kor- és kartársai elhallgatták, sőt, őt magát is elhallgattatták. Elmeegógyintézetbe csukták, voltaképpen meggyilkolták. Vagyis a nagy magyar orvos tragikus hős – legalábbis így ábrázolták és ábrázolják a regényírók, a filmesek. Nem kétséges, hős volt, méghozzá a tragikusabbik fajtából, mindazonáltal egyre több jel utal arra, hogy balsorsa más okkal magyarázható. Benedek István például kérdések tömegét tette föl, a kérdéseknél többre azonban nem vállalkozhatott, mert hiányoztak a legfontosabb dokumentumok.

– *A felvételi lapra és a körlapra gondol?*

– És arra, ami kiolvasható belőlük. Beteg volt-e Semmelweis, amikor 1865-ben az alsó-ausztriai elmeegógyintézetbe zárták? Ha beteg volt, akkor mi volt a baja? Vajon miben halt meg? Halála összefüggésben volt-e feltételezett betegségével? Ilyen kérdéseket tucatjával idézhetnék a szakirodalomból, ezen a nyomon indultam el.

– *És mit sikerült megállapítani a kalandos úton megszerzett – eredeti vagy lemásolt – írásokból?*

– Például azt, hogy pontosan mikor halt meg. A szakirodalomban ugyanis több verzió olvasható: 1865. augusztus 13, 14, 15, 16.

– attól függően, hogy a szerzők melyik korabeli újságot tartották hiteles forrásnak. Csakhogy bebizonyosodott: az alsó-ausztriai elmegyógyintézet nem adott ki hivatalos jelentést Semmelweis haláláról, sőt, még az illetékes anyakönyvi hivatalnak sem jelentette az esetet, holott erre – legalább erre – szabály kötelezte. Nos, a megelt felvételt naplóból sikerült kideríteni, hogy hősünk valójában augusztus 13-án hunyt el.

– *Legszívesebben azt kérdezném, hogy miben, de tudom, előbb azt kell tisztázni, hogy az orvosok mit írtak a felvételi lapjára.*

– Ez alapkérdés. Már csak azért is, mert a kutatók eddig egy forrásra támaszkodtak: Schürer von Waldheim 1905-ben megjelent könyvére. A derék bécsi orvos fia nemrégiben elmondta nekem, hogy apja maga is az orvostársadalom peremén állt: olyan – természetes – gyógymódokkal foglalkozott, amelyeket az akkori tudomány fenntartással fogadott. Nem csoda, ha keresett magának egy hőst, akivel azonosulhatott, akinek példájából erőt meríthetett. Mint ahogy az sem meglepő, hogy nagy azonosulási igyekezetében a valóban megtörténteknél kissé regényesebben rajzolta meg eszményképét. A felvettek adatait tartalmazó „Protokollkönyvből” például pontosan idézte Semmelweis számát, de a bejegyzett diagnózis nem egyezik meg a könyvből ismert és világszerte elterjedt diagnózissal. Az eredeti dokumentumon ugyanis *örjöngés* olvasható, nem pedig – mint a századeleji szerző állítja – *mánia*.

– *Miért fontos ez? Végül is a kutatók nem azon vitatkoznak, hogy mánia vagy örjöngés, hanem azon, hogy mánia vagy paralízis.*

– Igen ám, csakhogy az eredeti és hiteles dokumentum alapján másként kell a témához közelíteni. A protokollkönyvben föllelhető *örjöngés (Tobsucht)* és a *mánia* jelentése ugyanis nem egészen ugyanaz. A korabeli elmegyógyászati szakirodalom alapján megállapítható, hogy a mániát összefoglaló értelemben használták és két válfaját ismerték: az egyik a *Tobsucht (örjöngés)*, a másik a *Wahnsinn (örültség)*. Az most mellékes, hogy az örjöngés mai ismereteink szerint akár a paralízis tünete is lehet, a lényeg az, hogy a hajdani diagnoszták még csak véletlenül sem Wahnsinn-kifejezést írtak a felvételi lapra.

- *Vagyis nem tartották örültnek?*
- A felvételi idején teljes kontaktusban voltak Semmelweiszel, következésképpen állapotát gyógyíthatónak vélték.
- *Mégis őrjöngött?*
- Maga nem őrjöngene, ha minden ok nélkül bezárnák egy kincstelen szobába?
- *Mégiscsak igaz volna az a feltételezés, hogy egy „maffia” keze volt a dologban?*
- Semmelweis húsz évig nem volt szabadságon, kimerült, vállalkozott egy gräfenbergi hidegvizes kúrára. Pestről elindulván Bécsen utazott keresztül, az állomáson egyik professzortársa várta, aki felajánlotta neki új, hasonló funkciójú intézetét. Minthogy hősünk ismerte a professzort, Gräfenberget viszont nem, a „hasonló” funkciójú intézetbe tartott. Orvos fogadta, környezete eltűnt, a szoba ablakán rács...
- *Kik esküdtek össze ellene?*
- Semmelweis kellemetlen ember volt. Szörnyen kellemetlen. Dühödten támadta azokat az orvosokat, akik nem akarták bevezetni az ő módszerét. Csakhogy a fától nem látta az erdőt: nem érzékelte, hogy csupán az elenyésző kisebbség berzenkedik a klóros kézmosás ellen.
- *Az elenyésző kisebbség ugyan nem mosott kezet, de kezében hatalom összpontosult.*
- Az idő Semmelweisnek dolgozott: az eredmények láttán még a legnagyobb ellenfelei is behódoltak a módszerének. Nem neki. És többnyire csak a halála után.
- *Magyarán fogalmazva, a Semmelweis-módszerre szükség volt. Semmelweis nélkül?*
- Az igazság az, hogy hősünk vajmi keveset tett a saját módszeréért. Mindössze egy előadást tartott róla – a bécsi orvostársaságban –, és több mint tíz év alatt egy sort sem írt le. Bárki félreérthette. Jó néhányan éltek is a lehetőséggel. Azt hiszem, Semmelweis későn jött rá, hogy hallgatásával árt magának és végső soron az anyáknak. Büntudatot érzett, amitől úgy próbált megszabadulni, hogy kíméletlenül támadott.

- *Nehezen kezelhető személyiség volt?*
- Kezelhetetlen. De korántsem örült. A végtelenségig makacs volt, ez lett a veszte.
- *Megölték?*
- Meg.
- *Kik? Hogyan?*
- Igazán nem akarok kitérni a válasz elől, de meggyőződésem, hogy – utolsó két hete kivételével – Semmelweis volt a világ egyik legszerencsésebb tudósa: a saját hozzájárulása nélkül vitte keresztül a fölfedezését. Azon, hogy a klórvizes mosakodás bevezetésével megmentette az anyák életét, mit sem változtat az, hogy „jóakarói” végül is halálát okozták. Elzárták a külvilágtól, „megvezették”, sérüléseket szenvedett, sebei megfertőződtek, nem kezelték, vérmérgezést kapott...
- *Azt nem tudom, hogy újszerű koncepciójáról miként vélekednek a hazai kutatók, de azt már hallottam: „Hogy jön ahhoz ez az NSZK-ban élő magyar orvos, hogy Semmelweisszel foglalkozzék?” Csakugyan, hogy jön hozzá?*
- Talán éppen egy külföldön élő magyar orvos járhatott szerencsével. Megvolt a helyismeretem, jól hasznosítottam összekötéseimet. És különben is, a kutatás nincs határokhoz kötve.

Antall József

Semmelweist nem ölték meg³²

A Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár mb. főigazgatója, a Magyar Orvostörténelmi Társaság főtítkára az alábbi megjegyzéseket fűzi dr. Georg Silló-Seidlnek (Frankfurt am Main) a lap legutóbbi számában megjelent „Ki ölte meg Semmelweist?” című nyilatkozatához:

³² Forrás: Antall József: Semmelweist nem ölték meg. = Élet és Irodalom 21 (1977) No. 20. (máj. 14.) p. 2.

Az elhangzott nyilatkozat – hasonlóan dr. Silló-Seidl György több napilapban, illetve hetilapban megjelent nyilatkozatához – igen alkalmas az egész Semmelweis-életút ferde megvilágítására, a közönség érdeklődésének indokolatlan felkeltésére, valamiféle rossz ízű krimistílus érvényesítésére. Ettől valamennyi felelős intézmény és személy, beleértve elsősorban az Intézetet és a Társaságot, de a független szakírók, Semmelweis-kutatók körét is (függetlenül az egymás közötti vitáktól) *elhatárolja magát*.

Silló-Seidl érdemeit az Intézet és a Társaság elismeréssel fogadta, s ezt kifejezésre juttatta. Lehetőséget adott számára több előadás tartására, szakmai vitában való részvételre és vállalta közleményeinek publikálását az Orvosi Hetilap és az Orvostörténeti Közlemények hasábjain. Valótlan tehát úgy beállítani, mintha bárki is a „hogyan jön hozzá” kérdést tette volna fel a Semmelweis-kutatásba való bekapcsolódása miatt. Idegen és magyar születésű külföldi állampolgár közleményeit, eredményeit mindig készségesen vesszük figyelembe. Így értékeltük dr. Silló-Seidl munkáját is akkor, amikor adatokat közölt Semmelweis kórházi felvételi naplójából, *újabb változatát mutatta be és adta át fotokópián Semmelweis boncolási jegyzőkönyvének*, illetve nagy fáradtsággal több apró adatot derített fel, valamint eredményesen kutatott Bécsben Semmelweis egykori lakásai után. Végül pedig *másolatban megszerezte Semmelweis Ignác kórtörténetét*, amelynek főbb adatait közölte évekkel ezelőtt dr. M. Jantsch, majd pedig kiadását megtagadta Bécs városa és elveszettnek nyilvánította. Ezeket tényeknek tekintjük ma is, érdemeit az adatok és dokumentumok felderítésében, illetve meglétének bizonyításában, változatlanul elismerjük.

Közben Bécs város illetékes hatóságai nemcsak dr. Silló-Seidlnek, hanem Intézetünknek is kiadták mikrofilmen a teljes kórtörténetet, valamint a bécsi Egyetemi Orvostörténelmi Intézet lektorálta és kiegészítette a rendkívül nehezen olvasható kórtörténet hazai olvasatát. Ennek birtokában – a Semmelweis-család felhatalmazása alapján – megfelelő szakmai és etikai felelősséggel járunk el a kérdésben, annak a felelősségnek a tudatában, hogy a hatályos

osztrák törvények figyelembevételével is, a szakmai feldolgozás és publikálás a mi közvetítésünkkel történhet meg.

*

Semmelweis betegsége és halála kérdésében két alapvető álláspont alakult ki. Az egyik szerint a halálát okozó szepszissel együtt járó szeptikus delírium volt az elmezavara, amely heteken át húzódhatott a teljes kifejlődésig; a másik álláspont szerint – nem vitatva, hogy a halála előtti két hét e szeptikus delírium klasszikus kórképét mutatta – ezenkívül megelőzte egy organikus eredetű elmebaj is, feltételezve a paralisis progressiva kibontakozását. Egyértelműen sem a boncolási jegyzőkönyv, sem a kórtörténet birtokában nem lehet teljes biztonsággal rekonstruálni a tényleges folyamatot és „tökéletes” diagnózist felállítani. De légből kapott minden olyan állítás, amely szerint Semmelweis tulajdonképpen egészséges volt, legföljebb „kimerült” stb., amikor beszállították egy „összeesküvés” (maffia) elhatározásából, hogy eltegyék az útból. Ez nemcsak a tényekkel, hanem a józan ésszel is ellenkezik. Ha volt egyértelműen eldönthető kérdés a kórtörténet megtárgyalásakor, az éppen bármi ilyen irányú gyanúsításnak az elutasítása volt. (Nem célszerű történelmünk osztrák–magyar összeütközéseit sem kiterjeszteni a tudománytörténeti kérdésekre.)

Végül pedig arra a visszatérő sajátosságra utalunk, hogy a nyilatkozó az elmúlt évszázad néhány mellékes tévedését, másodrendű munkák adatait felnagyítja, és azt diadalmasan legyőzi. Például egyik korábbi nyilatkozatában jelezte, hogy most már tudjuk, nem Döblingben halt meg Semmelweis. Évtizedek óta tudjuk ezt, egyszer-kétszer „elírták”, de – a történeti és jogutódlás szempontjából – vitatott intézetnek a fényképét is közölte több mint három évtizede az Orvosi Hetilap (a brünnfeldi Alsó-Ausztriai Kerületi Elmegyógyintézetéről van szó – *a szerk megj.*). Ugyanígy nem dr. Silló-Seidltől tudjuk, hogy Semmelweis 1865. augusztus 13-án halt meg, hanem a gyászjelentésén is ez szerepel (egy évtizede láthatják a látogatók a múzeumban), több munka fotokópiában kö-

zölte. De nem soroljuk tovább ezeket a „felfedezéseket”, csak megjegyezzük, hogy a nyilatkozatban több alkalommal is a „klóros kézmosás” szerepel, mint Semmelweis felfedezése, a Semmelweis-doktrína lényege. Nem ez volt Semmelweis felfedezése, ez csak az ajánlott megelőző gyakorlati módszer volt a felismerés után, aminek lényege: *a szepszis és a gyermekágyi láz azonosságának a felismerése, tehát a gyermekágyi láz kóroktani meghatározása*. Ez jelenti a tudományos felfedezést, ami önmagában nem is olyan „pofon-egyszerű”...

Felelősséggel állíthatjuk tehát a közvélemény megnyugtatóására, hogy semmiféle különleges adat sincs az eddig megismert forrásokban, ami bármilyen szenzációra okot adna vagy eddigi ismereteinket lényegesen módosítaná. Legnagyobb jelentőségük az, hogy most már tudjuk: azokban sincs semmi különös, amiktől újat várhatnánk.

Benedek István levele Silló-Seidl Györgyhöz³³

Budapest, 1977 június 4.

Kedves Gyuri,

aggodalommal szemlélem a Közted és magyar hivatalos orvostörténészek közt egyre mélyülő szakadékot. Bár mint tudod, sem az Orvostörténelmi Társaságnak (és semmi más társulatnak) tagja nem vagyok, sem magamat orvostörténésznek nem tekintem, ebben az „ügyben” nem lehetek kívülálló, minthogy az egyetlen tisztességes Semmelweis-monográfiát – persze a századfordulóikat nem számítva a tisztességtelenek közé – mégiscsak én írtam. S az is tagadhatatlan, hogy a Te kutatásodat az én könyvemben megfogalmazott kérdések és gyanakvások terelték abba az irányba, ahol eredményeidet elérted. Ezeket az eredményeket én minden vitától függetlenül nagyra becsülöm, erről meggyőződhetsz az Egészség-

³³ Kézirat a szerző hagyatékában. Nyomtatásban első alkalommal itt jelenik meg.

ügyi Dolgozóban megjelenő cikkeimből, amelyek teljes elismeréssel szólnak sikeres munkádról, és bármi történjék a jövőben, ugyanezt az elismerést a Corvina számára már készülő német Semmelweis-könyvem is teljes mértékben érvényesíteni fogja. Amit Te véghez vittél, az a Semmelweis-kutatásban a Te neveddel végérvényesen fennmarad, ezt személyem – minden „szerződéstől” függetlenül garantálja.

Van azonban néhány pont, amit érdemes megbeszelnünk.

Az elsőt már személyesen közöltem, amikor nálam jártál. Nevezetesen azt, hogy a kutatásodnak letagadhatatlan előzményei vannak, nem helyes tehát úgy beállítani, mintha a kórrajzért folyó küzdelem Veled kezdődött volna. A korábbiakról most nem szólva, Darvas érdeme vitán felüli, nélküle el sem tudtunk volna indulni. Bármennyire nem szeretem sem Zoltán, sem Réti magatartását,³⁴ ebben az ügyben tett lépéseik mégis történeti tények. Ezeket tehát mint előzményt említeni kell, Te a koronát tetted rá az előmunkálatokra.

A május 2-án tartott zártkörű ülés, amely a diagnosztikai értékeléssel volt hivatva foglalkozni, mint Magad is tapasztalhattad, származékos volt. A résztvevők nagy része mellébeszél, óvakodott határozott állást foglalni, vagy – a tényekkel mit sem törődve – makacsul kitartott korábbi álláspontja mellett. Szakmámnál fogva engem alapvetően érdekel az elme-diagnózis, és könyvemben tölem telhetően igazoltam, hogy Semmelweis elmebetegségben szenvedett. Nem tudom elfogadni sem azt az álláspontot, hogy az addig makk egészséges Semmelweis pusztán septikus deliriumban szenvedett, sem a diabetest, menedzser-betegséget, férfi-klimaxot. Változatlanul a paralysist látom legvalószínűbb, bár nem bizonyított kórismének, ellene egyedül az anisocoria hiánya szól, de ez nem zárja ki. A többi föltevés sokkal megalapozatlanabb. Sajnálattal látom a magyar pszichiáterek (akik egyébként az ülésen egy-

³⁴ Lásd még: Réti Endre: Van-e „Semmelweis betegség” probléma? = Orvostörténeti Közlemények – Communicationes de Historia Artis Medicinae. Vol. 55–56. (1970) pp. 115–117. (– a szerk. megj.)

általán nem voltak képviselve) nacionalista túlbuzgóságból vonakodnak ezt a diagnózist kimondani.

Markusovszkyról és Balassáról én sem vagyok jó véleményen, erőszakos és intrikus természetük miatt. Azt is elfogadom, hogy quasi „összeesküvés”-szerűen távolították el Semmelweis-et Pest-Budáról, de ennek nem az volt az oka, hogy az izgágasága vagy a puerperális láz körüli eredményei miatt akartak volna szabadulni tőle (izgágaságát Markusovszky igen jól kihasználta a Gyógyászat ellen folyó perpatvarban), hanem egyszerűen az, hogy látták elmebajának gyógyíthatatlanságát, és nem akarták az egyetemet és a családot abba a kínos helyzetbe hozni, hogy egy közismert kollégájuk a Schwartzernban dühöng. Bizonyítéka ennek többek közt a „bulin” kívülálló Schopper rektor fölterjesztése a Helytartótanács-hoz, amely egy héttel Semmelweis elszállítása után (tehát még életében) az utód kinevezését kérte. Diescher ellenben csak jobb híján lett átmenetileg a tanszék vezetője, rég professzor volt már, a szülészethez nem is értett, ez a tanszék csak púp volt a hátán.

Az általad megszerzett dokumentumok alátámasztják ezeket a korábbi föltevéseimet: 1) Semmelweis kezén nem volt jelentékeny sérülés, a későbbi vérmérgezést egyedül ezzel magyarázni nem lehet. 2) Az osztályon a kivizsgálás hiányos volt, ápolása kritikán aluli, gyógykezelése semmi. 3) Ezek miatt szégyellték a bécsiek magukat és tagadták meg 120 évig a dokumentum kiadását. 4) A halál közvetlen oka a kórtörténetben fel nem tüntetett, csupán sejtetett brutális bánásmód következtében kialakult sepsis. 5) Az alapbetegség: pp.³⁵ – Újdonságok a kórrajzban: 1) hogy utólag csapták össze, 2) Škoda látogatása, 3) a szemtünet hiánya. Tekintettel a slendriánul utólag összezsapott kórleírásra, még ez utóbbi sem egészen bizonyos: az orvos hasból írta az egész kórlefolyást, talán meg sem vizsgálta. Hozzá tartozik az előző 3) ponthoz: Semmelweis kiemelt beteg volt, kolléga, professzor, hajdani bécsi orvos, Hebra vitte be, Škoda meglátogatta, 1. osztályú elhelyezés

³⁵ pp = paralysis progressiva (– a szerk. megj.)

van feltüntetve – persze hogy utólag szégyellik, hogy így elpaterolták. Nem szándékos gyilkosság volt, csak szokványos.

Az ÉS-ben megjelent interjút nem helyeslem, sem formailag, sem tartalmilag. A tényekre kellett volna szorítkoznod, és nem engedni, hogy az újságíró elkapja a riporter-láz és elhamarkodottan gyilkost kiáltson, amikor még a hipotézisek egész sora közt botladozunk. A részleteket nem ismerő közvéleményt ez félrevezeti, a bécsiekben pedig azt az érzést keltheti: lám, mennyire igazunk volt, hogy nem akartuk a magyaroknak kiadni az iratokat. Könyvem 459. oldalán olvashatod azt az ugyancsak eléggé erőteljes kijelentést, hogy „a bécsi elmegyógyintézet ápolói félig agyonverték Semmelweist”; továbbá sok helyütt azt, hogy Markusovszky és Balassa mily kevésbé álltak ki Semmelweis tanai mellett, amikor már bátran tehették volna – tehát nem vagyok irányukban elfogult ebben a kérdésben, de azért „maffiát” ne csináljunk a Bókay-Wagner-Balassa-Markusovszky quadrigából. És még ha itthon elvitáztunk erről, hagyján, de a nyugati sajtónak martalékul dobni az amúgy is lepocskondiázott magyar múltat – ez túlságosan illetlen játék volna.

Mint helyesen utalsz rá: vannak a viselkedésnek alapszabályai. Ezekhez tartozik, hogy ne szolgáltatassuk ki ellenségeinknek egy bizonytalan feltételezés alapján azt a XIX. századbeli magyar orvos iskolát, amely minden belső intrika és piszkolódás ellenére nagy nehezen európai színvonalra emelte a magyar egészségügyet, 300 éves elnyomás, egy elveszített szabadságharc és a Bach-korszak után. Mi ezt valamennyire képesek vagyunk mérlegelni, de a nyugati – még csak nem is szak- – sajtótól nem várható el annak analízise, milyen körülmények közt mit alkottak, s mit rontottak el a kor vezető tudósai. Ez nem napilap- vagy hetilap-téma, ahol valóban csak krimi-szenzáció lenne belőle.

Német Semmelweis-könyvemben egyáltalán nem akarom el-tussolni sem az osztrák, sem a magyar hitványságokat, de könyvméret kell ahhoz, hogy ezt higgadtan és történelmi körítésébe ágyazva tárgyalni lehessen. Erre törekszem mostani munkámban,

és köszönettel tartozom azért a segítségért, amit nyújtottál hozzá. Az Antall és közted kibontakozott ellentétet károsnak tartom, de ebben nem egyedül Antall a hibás: nem kellett volna titkon olyan nyilatkozatokat tenned, amelyekkel őt hivatalos ellen-nyilatkozatra kényszerítetted. Ha együtt megbeszéltük volna, miről és hogyan nyilatkozz, és Zöldinél jobb intervjúert kerestünk volna hozzá, nem kerül sor a vita elmérgesedésére.

Még egyszer visszatérek az engem izgató diagnózis kérdésére. Minthogy a magyar elmeorvosoktól – sajnos – nem lehet őszinte szakvéleményt kapni, nagy szolgálatot tehetnél az ügynek azzal, ha néhány neves német pszichiátert bevonnál ebbe a munkába. (Felteszem, hogy a személyek kiválasztásában – sőt a véleményadásában is – Paál János segítségére lehetne.) Ehhez az kellene, hogy – könyvem 474. és köv. oldalainak segítségével – összefoglalná németül a legfontosabb tüneteket (köztük a senium praecox, dysgraphia, dysarthria, dysbasia, bulaemia, indolencia a fájdalommal szemben, gátlástalanság, obscenitás, hypererotika, Tob-sucht, nagyzásos eszmék stb.) – mellékelné a kórrajz teljes szövegét, amely Bókay anamnézisét és a kórbonctant is tartalmazza, s mindezeknek fotokópiáját 3–4 szakembernek elküldenéd véleményezésre, anélkül hogy bármilyen irányban befolyásolná őket. Ez egyben az önmagad által felállított diagnózis objektív kontrollja is volna, és talán segítene végleg eloszlatni a homályt. Mint az ülésen is mondtam: nekem nem „szívügyem” Semmelweis paralyse, viszont szívügyem hogy végre derüljön ki – amennyire egyáltalán kiderülhet – a legvalószínűbb diagnózis.

Ennyit mára, s miként Te végezted: „miheztartás végett”. Szeretettel üdvözlök s a lehetséges legjobb egészséget kíván

barátsággal:

Benedek István

Semmelweis betegségéről 1978-ban

Benedek István

Semmelweis betegsége

Íródott az 1978-ban megkerült kórrajz alapján

Ezt a tanulmányt elsősorban szakembereknek írom, ezért mellőzök minden „kozmetikázást”. Semmelweis paralysis progressivában szenvedett és halt meg. Korábban ez csak feltevés volt, a lapangó kórrajz megkerülésével a feltevés bizonyíthatóvá vált, mert a kórrajz nem tartalmaz más betegség föltevését indokoló tünetet, és a benne leírt állapot megfelel a foudroyans paralysis progressiva (pp) lefolyásának.

Az alábbiakban nemcsak a megkerült kórrajzról, hanem az egész betegségről adom elő – most már talán végleges – állásponthozmat, amely több ponton nem egyezik a saját könyveimben korábban elmondottakkal, noha már azokban hypotazáltam a pp-t, véglegesen bizonyítani azonban akkor még nem tudtam. A végleges eredményt nemcsak az időközben szerzett új adatok tették lehetővé, hanem a korábban is ismert események újabb mérlegelése, a korabeli és modern szakkönyvek vonatkozó adatainak összevetése Semmelweis betegségének tüneteivel és kórbonctanával, több kiváló szakember – pszichiáter, neurológus, agy-pathológus, kórboncnok – konzultálása, akiknek ezúton mondok köszönetet. Mint-hogy közülük nem mindenki akarja nevét nyilvánosságra hozni, az elmondandókért magam vállalom a felelősséget, megjegyezve csupán, hogy véleményemmel nem állok egyedül.

A kórkép bizonyítását történetileg tárgyalom.

I. Praemorbid személyiség

Bár Semmelweis élet- és lélekrajzának sok a homályos pontja, praemorbid személyisége világosan áll előttünk saját könyve és teljesítményei, barátainak és ismerőinek beszámolóí, özvegyének visszaemlékezése, valamint a korai életrajzírók adatai alapján. Eszerint betegségét megelőzően kiegyensúlyozott, megbízható, lelkiismeretes, szenvedélyesen a munkájának és eszméjének élő férfi volt. Derűs alaphangulata az idők során elhagyta ugyan, amikor sok méltatlan mellőzés vagy támadás érte, de betegségének kezdetéig megőrizte humorát, mint ahogy ingerlékenysége sem lépett túl az egészséges határon. A konvenciót nem kedvelte, önfejű volt, a maga egyéni útját járta, modora kissé nyers volt, szókimon-dó és „bursikóz”, kedélyes.³⁶

Bár a társaséletben mindig részt vett, nem volt barátkozó természetű; egyetlen személy, akihez tudtunkkal meleg barátság fűzte, Markusovszky. Politikával nem foglalkozott. Szerelmi életéről nem tudunk, mindössze egyetlen levele utal 1850-ben egy érzelmi kapcsolatára („Charlinchen”). Későn nősült, fiatal feleségét gyermekként kezelte, gondjait nem osztotta meg vele. Mélyen érző lélek volt, a rábízott szülőanyákért felelősséget és részvétet érzett, a puerperális láz pusztítása miatt sokat gyötrődött. Általános és szakmai műveltsége jól megalapozott volt, több nyelven beszélt, munkáját rendkívüli lelkiismeretességgel látta el. Egyetlen kirívó tulajdonságáról tudunk, amely döntően befolyásolta életművének kibontakozását: nagy felfedezéséről tíz éven át egy sort sem írt le, nyilvános előadásra is nehezen volt kapható.

³⁶ Lásd: Markusovszkyhoz írt korai leveleit.

II. A fertőzés kérdése

Vérbajos fertőzésről nincs adatunk sem az életrajzban, sem a kórrajzban, sem a boncolási és exhumációs jegyzőkönyvben. Ennek dacára feltesszük, hogy syphilise volt, minthogy anélkül pp nincs. 1845–47 táján kellett a fertőzésen átesnie, Bécsben. Életkörülményei ismeretében feltételezhető, hogy a primer affectiót „szakmai ártalomként” szerezte – amint ez nőorvosoknál még a mi századunkban is gyakori volt –, sőt az is, hogy nem tudott róla. Apró sérülés lehetett a kezén, amikor számtalan nőt vizsgált, műtött, boncolt, szülést vezetett le; e nők közt igen sok volt a prostituált, és a nem-prostituáltak közt is a XIX. század közepén magas volt a vérbajosok száma. Lehet, hogy észrevette, diagnosztizálta és kezelte a sérülését, de lezajolhatott a primer sclerosis feltűnésmentesen is.

Feltételezhető ugyanígy az is, hogy „per vias naturales” fertőződött, hiszen senki sem képzelheti, hogy a Bécsben lakó fiatalember szerzetesi életet élt; az inficiálódás elleni védekezésre akkortájt alig volt lehetőség.

A primer affectio nem hagy visszamaradó nyomot.

Szakemberek egybehangzó véleménye szerint a metalues többnyire azoknál jelentkezik, akiknél a syphilis II. és III. stádiuma nem lép fel, tehát a szervezetben semmi olyan elváltozás nem következik be (guma, Heubner-féle érelváltozás stb.), ami kórbonctanilag vagy exhumálással kimutatható volna. Ezért a syphilitikus fertőzöttség jeleinek hiánya nem mond ellent a pp diagnózisnak.

III. A betegség három szakasza

Korábban (1967, 1973) három egymástól független kóros folyamatot tételeztem fel:³⁷ a pszichopátiás alkat kóros reakcióját a „vita-korszakban”, majd a pp kibontakozását, végül a halál okaként a sepsis okozta delíriumot. Ez a felosztás azonban nem helytálló. Két akkoriban általánosan elfogadott tételen alapszik: hogy Semmelweis 1865 előtt teljesen egészséges volt, és hogy delíriumban halt meg. Mindkét feltevés téves: Semmelweis már a vita-korszakban paralitikus volt, delíriuma pedig nem volt. Nem három, hanem egy betegségben szenvedett, amelynek prodromális tünetei jelentkeztek 1860-ban, lappangó romlás szakasza következett 1862-től, a foudroyansan zajló végstádium vitte el 1865 nyarán; a végkifejletet az alapbetegséghez társuló sepsis gyorsította. A „betegség kitörésén” általában a harmadik szakasz kezdetét szoktuk érteni, mert ekkor valóban „kitört” az addig fokozatosan fejlődő baj.

IV. A Prodromális stádium

Amikor Semmelweis hozzáfogott könyvének írásához, elmezavarának semmi jelét nem mutatta, ellenben amikor 1860. augusztus 30-án az Előszó megírásával befejezte a könyvet, és gyors egymásutánban megírta Nyílt leveleit, az elmebaj jelei már jól láthatók. A könyv második – lényegében fölösleges – vitatkozó felében mutatkoznak először a kóros jegyek, az utolsó Nyílt levélben kulminálnak, ezért a prodromális szakot 1860/62-re datálhatjuk.

A „prodromum” a betegség kitörését megelőző jeleket, a még nem kifejezetten elme zavart, de a szakember számára már kórjelző tüneteket jelenti. Az alant felsorolásra kerülő jegyek egyenként nem volnának sem feltűnők, sem kórjelzők, összességükben azon-

³⁷ Benedek István: Semmelweis és kora. Bp., 1967. Gondolat. 472 p., 24 t.; 2. bőv. kiad. Bp., 1973. Gondolat. 591 p., 56 t.

ban az idegrendszer megbomlásáról árulkodnak. Az eseményeket, illetve Semmelweis szövegét minden olvasó által ismertnek tételezve fel, példák nélkül röviden összefoglalom a legfontosabb prodromális kórjegyeket.

1. Ingerlékenység. Özvegyének utólagos beszámolója szerint³⁸ ez idő tájt rendkívül izgatott volt, éjszakákon át nem aludt, szobájában fel-alá járva hangosan fogalmazta az ellenfeleknek szánt válaszát.

2. Hangvétel. Hogy a vitairatok hangja éles, gúnyos, támadó, ez természetes, Semmelweis azonban messze túlmegy a megszott vitastíluson. Ellenfeleit – még az általa nagyra tartott Sieboldot is – gyilkosnak, Nérónak nevezi, szenvedélyesen sértegeti, tudatlanságukat vagy hamisságukat kendőzetlenül a szemükbe vágja, ami nagyon tiszteletreméltó egyenesség ugyan, de nem ok nélkül keltett világszerte visszatetszést. Ha ép ésszel méri fel helyzetét, tudnia kellett volna, hogy ilyen harcmodorral nem érhet célt.

3. Formai sztereotípiá. Ugyanazokat az érveket ismétli megszámlálhatatlanul. Épeszű ember tudja, hogy ha érvelése hatástalan volt első, második, harmadik alkalommal, akkor negyed- vagy ötödszörre sem lesz hatásosabb; új érveket keres vagy elhallgat.

4. Kóros fixálódás. Ez a legjelentősebb stigma, nemcsak a betegségé, hanem a tan szempontjából is: nem jut túl az 1847-es bécsi élményen, nem használja fel saját új tapasztalatait, nem vesz tudomást a világ haladásáról, az időközben kibontakozó – őt igazoló – bakteriológiai eseményekről, nem tud elszakadni az elavult Liebig-elmélettől (amint elsőként Székely Sándor kimutatta 1967-ben),³⁹ nem találja meg a „contagium animatum”-ban az aszepszis korszerű értelmezését – átengedve ezt a dicsőséget a nála sokkal

³⁸ Beszélgetés Semmelweis Ignácnéval. = Magyar Hírlap, 1906. okt. 2. pp. 5–6. és Budapesti Hírlap, 1906. okt. 2.

³⁹ Székely Sándor: Miért nem ismerték el Semmelweis felfedezését még a 60-as években sem? = Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei – Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica. Vol. 43. (1967) pp. 93–100.

szerényebb képességű Listernek. Csak a betegsége tehetné ily korlátozottá, máskülönben korlátoznak kellene tartanunk.

5. Statisztikománia. Miközben osztályán időnként nullára csökkenti a puerperális halálozás %-át, és eredményesen tud aszeptikusan operálni, érvelésül nem ezeket az adatokat használja fel, hanem megszállottan készít évszázadokra visszanyúló statisztikai kimutatásokat idegen intézetek megbízhatatlan adataiból, amelyek semmit sem bizonyítanak – vagy csak azok számára bizonyító értékűek, akik amúgy is hisznek a szavának. Táblázatait kényszeresen új meg új csoportosításban mutatja be.

6. Áttekinthetetlenség. Bevezet egy olyan számítási módszert, amely pontos ugyan, de hasznavehetetlen. Ép ésszel nem hihette, hogy akár barátai, akár ellenfelei átrágnák magukat a követhetetlen kásahegyen.

7. Pontatlanság. Számításaiba tömérdek hiba csúszott, ezeket nem vette észre, nem korrigálta. Van olyan %-száma – nem is jelentéktelen táblázaton –, amelyet legalább hétszer közöl hibásan. (Hogy a túlméretezett statisztikai tömkeleget valóban senki nem vette figyelembe, ezt bizonyítja, hogy a rengeteg hiba a későbbi kiadásokban is benne maradt, tehát még a jó szándékú utókor sem vett fáradságot ahhoz, hogy a táblázatokat átnézzék.)

8. Logorrhoea. Vitairatait a szóömlés jellemzi: megállíthatatlannul dől belőle a szó, mit sem törődve azzal, hogy ugyanezt már számtalanszor elmondta. Korábbi éles logikája cserbenhagyja, elveszíti a beszéd fonálát, váratlanul átcsap más területre, vagy rengeteg energiát pocsékol fölösleges számításokra.

9. Mindenki az ellensége. Miközben itthon és külföldön egyre gyűlnek a hívei, ezekről nem vesz tudomást, csak az ellenfeleket látja – s főként ugyanazt a kettőt (Scanzoni, Braun). A baráti közeledést ellenségesen elutasítja vagy nem veszi észre; régi híveiből is végül csak két névre emlékszik vissza (Michaelis, Lange), holott korábban maga is jóval többet sorolt fel.

10. Túlértékelés. A kórjelző „felkelt a puerperális Nap” meg az „örökigaz tanításom” kifejezésekhez nem kell kommentár, de hoz-

zá kell ehhez fűzni, hogy Semmelweis tanítása a maga idejében korántsem volt oly egyértelműen igazolt, amilyennek ma látjuk; az ellenfelek kételkedése, habozása vagy hitetlensége nem magyarázható pusztán rosszindulattal. Semmelweis érvei több figyelmet érdemeltek volna, de semmiképp nem voltak perdöntőek, és az ellenfelek aggályai sem alaptalanok. A „fel az igazság magaslatáig!” szép metafora, de maga Semmelweis nem jutott fel az igazság magaslatáig, viszont nem bocsátotta meg senkinek, ha hajszálnyira eltért az ő felfogásától. Némelyik ellenfelének vitairata nem nélkülözi a józan és megfontolt érveket (pl. Breisky támadása), sőt mutatja az utat, merre kellene Semmelweisnek tovább haladnia, ahelyett, hogy „a puerperális hitvallás Koronáját” hirdetné; az érvek jogosságát Markusovszky megérti,⁴⁰ de Semmelweis nem.

Mindez csak azzal magyarázható, hogy a pp első jelei 1860/62-ben jelentkeztek. Nemcsak Semmelweis, hanem az egész emberiség tragédiája ez, mert ha nem így történik, az aszepszis két évtizeddel korábban válik általánosan elfogadottá a szülészetben és sebészetben, kiszámíthatatlanul sok ember életét hosszabbítva meg.

V. A latencia szaka

Szakemberek előtt jól ismert jelenség, hogy a pp prodromális jeleinek föllépése után hosszabb viharszünet következik, évekig tartó viszonylagos nyugalom, az egészségi állapot fokozatos romlásával ugyan, de szembeszökő tünetek nélkül. Tulajdonképpen észre lehetne venni a tüneteket, de éppen a fokozatosság miatt a környezetnek nem tűnnek fel, vagy – esetleg tudatosan – szemet hunynak felette. A páciens ilyenkor zavartalanul ellátja rutinmunkáját, és noha tudata fokozatosan beszűkül, olykor még kiváló szellemi teljesítményekre is képes. Idősebb orvosok még jól emlékezhetnek arra, hogy a harmincas években a budapesti egyetem egyik professzora éveken át oktatta a belgyógyászatot a pp nyilvánvaló be-

⁴⁰ Lásd: Orvosi Hetilap 5 (1861) júl. 7.

szédzavarával, a dysarthriával – nagy derűtséget okozva a medicusok közt, amikor belegabalyodott egy-egy bonyolultabb szó kiejtésébe. Munkácsy a pp előrehaladott állapotában még remekműveket alkotott, például Liszt Ferenc arcképét vagy a debreceni Déri-múzeum büszkeségét, a nagy koncepciójú „Krisztus Pilátos előtt”-öt (Ecce homo). Könnyű volna a példákat szaporítani.

Ez történt Semmelweis esetében is. 1865 nyaráig kifogástalanul ellátta professzori teendőit, betegeit kezelte, műtéteket végzett, részt vett a közéletben, fontos feladatokat vállalt és jól oldott meg, sorozatosan írt – épp a legutolsó időszakban – magas színvonalú nőgyógyászati cikkeket. A betegségével utólag foglalkozó laikusok, de még szakemberek is ebben látták a bizonyítékát annak, hogy egyáltalán nem volt elmebeteg, holott ha jobban odafigyelnék, észre kell venniök a személyiség teljes megváltozását – amint ezt sok életrajzírója észrevette, szóvá tette.

A megváltozás szellemi, lelki és testi téren egyaránt szembeeső.

A szellemi hanyatlást az érdeklődés beszűkülésén mérhetjük le. Sematikusan jár el az, aki a „dementia paralytica” esetében azonnal elbutulásra gondol, a szó hétköznapi értelmében. Semmelweisnél elbutulásról nem lehet beszélni, és ez természetes, hiszen valódi elbutulás csak a betegség végső kifejeletére jellemző, amit Semmelweis úgyszólván meg sem ért a közbejövő sepsis miatt. Ez azonban nem jelenti azt, hogy szellemileg intakt volt. Nem áll rendelkezésünkre elegendő adat annak a mérlegelésére, milyen fokú volt a szellemi hanyatlása, de tudatának beszűkülését jól láthatjuk például az érdeklődésnek azon a hiányán, amit a Vándorgyűlések szemben tanúsított. Az 1863-ban Pesten tartott Vándorgyűlés valóságos nemzeti ünnep volt: a szabadságharc óta az első alkalom arra, hogy a tudományos élet magyar képviselői találkozhasanak, előadásokat tarthassanak, ismerkedjenek és eszméket cseréljenek. Kitűnő alkalom lett volna arra is, hogy Semmelweis élőszóban az ország tudományos közvéleménye előtt ismertesse tanait. Távoli vármegyékből özönlöttek az orvosok és természettu-

dósok a gyűlésre.⁴¹ Semmelweis neve ott szerepel a listán, mint a szülészeti szakosztály vezetője, csak hogy sem a saját szakosztályán, sem egyetlen más előadáson nem jelent meg, amint ez a korabeli Napi Közlönyből megállapítható. Pedig a kolozsvári Balogh Kálmán olyan tárgyról tartott előadást, ami igazán érdekelhette volna: Davaine, Rayer és Claude Bernard legfrissebb bakteriológiai észleléseiről. Az 1864-es marosvásárhelyi Vándorgyűlésre már fel sem iratkozott, pedig „a ki csak teheté, sietett” részt venni a látványos és tanulságos összejövetelen, ahol mellel a gyermekágyi lázról is elhangzott egy előadás egy csíkszéki orvos szájából. Nem készült elmenni az 1865-ös pozsonyi Vándorgyűlésre sem, amelyet halála után két héttel tartottak, s amelyen elmulasztottak megemlékezni a haláláról – de ez későbbre tartozik.

Ha jobban ismernénk Semmelweis utolsó éveinek történetét, bizonyára találnánk még néhány hasonló adatot annak a szellemi betolakodásnak az igazolására, amit nem ellensúlyoz az, hogy részt vett – és pedig fölöttébb indulatosan – az Orvosegyesület személyi vitáin, vagy hogy az orvoskari könyvtárt vezette, megszavazta az orvosi könyvkiadó létrehozását, nőgyógyászati cikkeket írt stb.

Ezzel párhuzamos az érzelmi-indulati életének megváltozása. A korábban életvidám ember komor lett, visszahúzódó, ingerlékeny, majd hangulatában rendkívül labilis: a dühöngésig felizgatja magát, majd könnyekig érzékenyül, kétségbeesett letargiából hirtelen gyermeketeg kedélyességbe csap át. Schürer igen jó leírását adja ennek a lelkiállapotnak⁴² a kortársak és főként az özvegy beszámolója alapján, aki azt is hozzáfűzi – és ez igen jellegzetes –, hogy „viharos felindulásaihoz, excentrikus viselkedéséhez fokról fokra hozzászoktunk...” Baráti társaságban is egyre elviselhetetlenebbé vált: mindenki ellenséget szimatolt, a legcsekélyebb ellentmon-

⁴¹ Chyzer Kornél: A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűléseinek története 1840-től 1890-ig. Sátoraljaújhely, 1890. [Ny. n.] 176 p.

⁴² Schürer von Waldheim, Fritz: Ignaz Philipp Semmelweis. Sein Leben und Wirken. Wien – Leipzig, 1905. Hartleben. 256 p.

dásra felcsattant, átkozódásától zengett a ház, és amikor Markusovszky csillapítani próbálta, haragjának villámait az ő fejére szórta. Az utcán vadidegen ifjú párokat megállított és nagy rémületükre prédikálni kezdte nekik a gyermekágyi láz veszedelmeit... De „dennoch ahnte niemand Böses” – a környezete megszokta a bolondériáit, a diákok a háta mögött kinevették, a kollégák pedig behunyták a szemüket, hogy ne lássák, amit már nem lehetett nem látni.

Tudniillik nem lehetett nem látni a testi elaggást, ami pár év alatt öreg embert csinált a java korabeli Semmelweisből. A rendelkezésünkre álló arcképek sorozata évről évre mutatja a leromlást: három év alatt hozzávetőlegesen tizenöt évnnyit öregedett. Utolsó arcképén még azt is látni véljük, hogy arcvonásai elmosódtak – mint a paralitikusoké általában –, de ahhoz nem elég tiszta a kép, hogy ezt biztonsággal állíthassuk.

A testi tünetek közé tartozik az is, hogy egy idő óta a járása bizonytalanná vált, egyik lábát húzta (dysbasia). Felmerült egy 1864-ből származó könyvtári jegyzék kézírása alapján, hogy Semmelweisnek esetleges paralitikus írászavara (dysgraphia) is volt, de minthogy egy házi használatra készült piszkozatról van szó, és a helyesírás egyébként sem volt Semmelweisnek erős oldala, a dysgraphia bizonyítottan nem tekinthető.

A felsorolt prodromális, a leépülési tünetek nem specifikusak, más kórkép esetén is felléphetnek, de valamilyen krónikusan progresszív idegrendszeri folyamatot feltétlenül jelentenek, és mindezek közt leginkább a pp fennállását valószínűsítik.

VI. A betegség kitörése

Az 1865 nyarán június-júliusban lejátézkodó eseményeket Bókai anamnéziséből, Fleischer emlékbeszédéből, az özvegy későbbi nyilatkozataiból,⁴³ Schürer közléséből⁴⁴ és különböző mendemon-

⁴³ Ezekre a korábbi jegyzetekben már hivatkoztunk.

dákból rekonstruálhatjuk. Ezzel kapcsolatban két dolgot kell előrebocsátani. Egyik az, hogy a felsorolt források egyike sem teljesen megbízható. Másik az, mennyire különös, hogy egy ilyen jelentékeny eseményt – az ország egyetlen egyetemén működő professzor, európai hírű tudós bécsi elmeegógyintézetbe szállítását – ilyen bizonytalan közlésekből kell egy évszázad múltán rekonstruálni; mennyire különös, hogy senki sem tartotta szükségesnek annak idején írásban rögzíteni az eseményeket. Annyira különös, hogy nem is lehet véletlen; oldalágról ez is hozzátartozik a betegség diagnózisához, mint annyi más homályos és kényes tényező.

Legvalószínűbb, hogy június közepén tört ki az elmebaj. Az özvegy egy hónappal későbbi dátumot ad meg (július 13.), amikor egy ismerőshöz készültek látogatóba kocsin, de ezt követően még annyi minden történt, hogy az két hétbe nem férne bele. Mint Fleischer írja: „családja körében, az iskolában, a betegágynál, a tanárkar üléseiben, szóval mindenütt” feltűnt Semmelweis egzaltált viselkedése. Iszonyú dühkitörései voltak, hirtelen lecsillapult, vagy elsírta magát, gyerekesen viselkedett, majd ismét izgatottá vált. Időnként – már korábban, a latencia szakában – alvási rohamok (Schlafsucht) léptek fel: társaságban is váratlanul elaludt. Bócai leírása szerint az addig teljesen a családjának élő ember elkezdett kimaradozni, örömlányokat keresett fel, ezt nem is titkolta, sőt otthoni, s fokozott szexuális követelésekkel lépett fel, obszcén módon viselkedett, meztelenre vetkőzött, trágár szavakat használt stb. Érthető módon megbotrátkozást keltett ezzel a tisztas nagypolgári házban, amely feleségének kereskedőcsaládjáé volt. Külsejét elhanyagolta, oktan költségekbe verte magát, jövedelmét a valóságosnál többre becsülte, a háztartás gondjaival viszont nem törődött. Betegeit továbbra is látogatta, éspedig az esti órákban, kocsit bérelve; de minthogy zavart viselkedése miatt a páciensekhez nem merték bebocsátani, mindenütt eljátszották azt a jelene-

⁴⁴ Schürer von Waldheim, Fritz: Ignaz Philipp Semmelweis. Sein Leben und Wirken. Wien – Leipzig, 1905. Hartleben. 256 p.

tet, hogy az inas bement a házba, egy idő múlva visszatért azzal, hogy senki sincs itthon; Semmelweis elhitte, tovább hajtottak. Később ezt meg kellett szüntetni, az orvosok – Balassa, Wagner és Bókai – érvágással és nyugtatókkal kezelték, Schürer szerint Balassa állandó őrizetül két orvost rendelt mellé, és minden éles szerszámot elzárattott, nehogy kárt tegyen magában vagy másban. A kezelést engedékenyen tűrte, tisztultabb pillanataiban betegbelátása volt: „Valami nincs rendben a fejemmel” – mondotta.

Fleischer hét évvel későbbi emlékbeszédében szerepel az irodalomban híressé vált „bábaesküjelenet”, amely furcsa módon hiányzik Bókai anamnéziséből. Eszerint egy kari ülésen, ahol a szülészet tanársegédi állásának betöltéséről kellett volna szavazni, Semmelweis előhúzta a zsebéből és végigolvasta a bábaesküt. Lehet, hogy megtörtént, lehet, hogy nem; a kortársak nem erősítették meg (csak az özvegy említette negyven év múltán), de nem is cáfolták – a kórképbe mindenesetre beleillik.

Ugyancsak nem említi Bókai anamnézise a kéz sérülését, amiből a későbbi sepsist származtatták, sőt amire száz év múlva az „osteomyelitis delirium” elképzelést felépítették. Ha egyáltalán volt a kézen sérülés, oly jelentéktelen lehetett, vagy oly mélyen eltokolt gennyesedés volt, hogy az orvosoknak a nagyobb baj mellett nem tűnt fel. Semmi esetre sem lehetett felszínes panaritium, mert akkor a sebész Balassa nem hagyja kezeletlenül és Bókai említetlenül. Leginkább panaritium ossale-ra lehet gondolni, eltokolódott gennyzsákkal, amely a pp miatt érzéketlen (analgesiás) betegnek nem okozott fájdalmat, ezért kezelésére sem került sor. Eredete tisztázatlan; „karcolás”, „skandalózus szülés”, „műtéti sérülés” szerepel az utólagos följegyzésekben; de az sem lehetetlen, hogy a sérülés – sok hasonlóval együtt – már a kórházban keletkezett.

Újabban előkerült egy feljegyzés július 13-ról, amelyen Semmelweis aláírásával igazolja egy rendkívüli hallgató négy hónapos kórházi gyakorlatát. Minthogy aláírása kifogástalan, és pontosan olyan, mint ugyanezen a papíron a március 13-i, ebben némelyek az elmebaj cáfolatát látják. Gyenge érv a sok erősebb ellenében.

Semmelweis nem volt egész idő alatt ködös vagy dühöngő állapotban; semmi akadálya nem lehetett annak, hogy egy tisztultabb időszakában rutinos aláírását papírra vesse. A két aláírás annyira egyforma, mintha egy időben készült volna, ezért azt sem tartom lehetetlennek, hogy egy korábbi időpontban Semmelweis egyszerre igazolta a gyakorlat kezdetét és végét; ennél nagyobb szabálytalanságok is előfordultak már az adminisztrációban. Minden lehet, csak az nem, hogy július 13-án normális volt.

VII. Szállítás Bécsbe

Számításom szerint jó egy hónapnak kellett eltelnie – június közepétől július közepéig –, mire az aggodalmas orvosokban és családtagokban megérlelődött az elhatározás: nincs mire várni, az állapot egyre romlik, otthon tartani nem lehet.

És itt még egyszer vissza kell térnem (nem utoljára) a kéz sérüléséhez. Ha csakugyan ez lett volna minden baj forrása, mikor kellett légyen megszúrja magát Semmelweis? Valamikor május végén, hogy június közepére már pszichotikus tüneteket okozhasson. És még további hat hétig lappang észrevétlenül, az elmezavaron kívül semmi más – lokális gyulladásos vagy általános septikus – tünetet nem okozva, a naponta ott ülő, vizsgáló, kezelő orvosok figyelmét makacsul elkerülve... nem, ez túlságosan merész kombináció.

Azért kellett újra szóba hoznom, mert a Bécsbe szállítással kapcsolatban az első kérdés mindig ez: miért nem kezelte itthon a panaritiumot Balassa, a sebész és házi orvos? Azért nem, mert panaritium – legalábbis felszínesen, láthatóan – nem volt. A második kérdés ez: ha az elmezavar septikus delírium volt, miért nem ismerték fel és kezelték az orvosok itthon? A delírium – amit egyébként nemcsak a sepsis, hanem bármely más fertőzés is okozhat, így maga a pp is – nagyon jól ismert tünetcsoport volt százötven év előtt is, gyakrabban fordult elő, mint ma, diagnózisát nem lehetett

elvéteni. Semmelweisnél azért nem ismerték fel, mert nem delirált. Végre a harmadik stereotip kérdés, amelyet mindenki spontán fölvet: ha elmebajban szenvedett, miért nem vizsgálta itthon elmeorvos, miért nem gyógyították a budai jó hírű Schwartzter-intézetben?

Ez valóban fogas kérdés; egyértelmű válasz helyett találgatásra kényszerülünk.

Az utazás időpontján kívül minden más esemény időpontjának utólagos feljegyzése megbízhatatlan, egymásnak ellentmondó. Ennek tudatában így próbálom rekonstruálni a kritikus hat hét történetét az orvosi megítélés szempontjából:

Az első két hétben (június második fele) még nem láttak tisztán, átmeneti elmezavarban és mielőbbi feltisztulásban reménykedtek. Bizakodásukat az táplálta, hogy Semmelweis állapota hullámzó volt: a dührohamokat lecsendesülés, az egzaltált viselkedést viszonylagos rendezettség váltogatta. Semmelweis sohasem – vagy legalábbis már hosszabb ideje nem – volt kiegyensúlyozott, szimpla egyéniség, inkább expanzív, lobbanékony, hangulatában ingadozó, depresszióra is hajló, különc természet; pár hétig joggal remélheték, hogy csak átmeneti idegavarról van szó. Fanatikusnak, ellentmondást nem tűrőnek, erőszakosnak és indulatosnak ismerték; magánéletéből is tudhattak olyan kellemetlenségekről, amelyekről nekünk nincs tudomásunk. Gondoljuk meg, ma hány ember „borul ki” ismert vagy ismeretlen okok miatt, átmenetileg furcsán viselkedik, állapota később rendeződik, orvosi segítséggel vagy anélkül.

Júliusban azonban annyira romlott a helyzet, hogy otthoni ápolása mindinkább kivihetetlennek tűnt. Valószínű, hogy a Walthier család – feleségének rokonsága, amely sohasem kedvelte Semmelweiset – megelégtelte már a botrányos viselkedést, sürgette a mielőbbi eltávolítást hazulról. Az orvosok ekkor arra gondoltak, egy gräfenbergi hidegvíz-kúra mindenestre jó hatású lehet, ezt javasolták, a család is, sőt maga a beteg is beleegyezett.

Júliusban utolsó napjaiban – írja Schürer – Balassa közölte Semmelweis feleségével, hogy az állandó rosszabbodás következtében Gräfenberg már nem jöhet szóba, a Riedel által vezetett új

bécsi Landesirrenanstalt-ba kell a beteget szállítani. Valójában ez nem történhetett július utolsó napjaiban, hiszen akkor már utaztak, és az utazást elő kellett készíteni: írni Hebrának, megvárni a választ, majd útra kelni. Inkább július közepe lehet az az időpont, amikor az orvosok már tisztán láttak.

Vajon tudták-e az orvosok, milyen elmebajban szenved Semmelweis? Nyíltan soha ki nem mondták, le nem írták, mégis meggyőződése, hogy tisztában voltak a diagnózissal. A paralízis jól ismert betegség volt a XIX. században, és Semmelweis tünetei egyre jellegzetesebbek. Balassáék tudták, mi baja van, tudták, hogy menthetetlen, éppen ezért nem hívtak elmeorvost, nem vitték Schwartzer szanatóriumába, hanem Bécsbe.

Miért Bécsbe?

„Einen Menschen für wahnsinnig erklären, so viel heisst, als ihn moralisch todtschlagen” – Hufelandnak ez a mondása ma is találó, a XIX. században még sokkalta inkább az volt.⁴⁵ Úgy tűnik, hogy amint Balassáék tisztába jöttek a betegség lényegével, tisztán látták azt is, hogy feladatuk már nem a beteg kolléga megmentése – minthogy erre nincs módjuk –, hanem a család és az egyetem „morális” hírnevének tapintatos védelme. Az egyetemi tanár, férj és apa, aki Schwartzer intézetében dühöng vagy haldoklik, mindenki számára nyomasztó érzést jelentett volna. És mégiscsak Bécs a Monarchia fővárosa, Riedel az egyik legnevesebb korabeli szakorvos: a beteget csöndben eltávolítani és a lehető legmegfelelőbb szakember kezelésére bízni – ez vezethette a három orvost, amikor összeültek konzíliumra.

Az ilyen terv azonban ritkán jár maradéktalan eredménnyel. Pest a XIX. században – mai mértékkel mérve – kisváros volt, pletykás kisváros, amelynek értelmisége keresztül-kasul ismerte egymást; bajos lett volna gátat vetni annak, hogy az összeülő társaságokban megtárgyalják Semmelweis szomorú esetét. Tapintatlan újságírók is akadtak, akik ízléstelen cikkekскékben terjesztették a hírt, megtoldva újabb megbízhatatlan adatokkal. Nagy port

⁴⁵ Vö. Hufeland, C. W.: *Enchiridion medicum*. 9. kiad. Berlin, 1851.

mindazonáltal nem vert föl Semmelweis eltűnése; egy-két hónap után a szó szoros értelmében a varjú se károgott utána, sőt: a mély hallgatás utólag döbbenetesnek tűnik.

A bécsi beutalás sem úgy sült el, ahogyan a konziliáriusok gondolták. Az utazás július 29-ről 30-ra virradó éjszakán zavartalanul zajlott le. A beteget a felesége kísérte – karon ülő kislányával és egyik nagybátyjával –, s volt tanársegédje, Báthory. Silló-Seidl, aki az utazás és kórházba juttatás részleteit nagy pontossággal derítette fel, de az egész Bécsbe szállítást „krimi”-ként kezeli – vagyis az egészséges Semmelweis szándékos megölését tételezi fel –, úgy gondolja, hogy Báthory tanársegéd titokban utazott velük, egy másik szakaszban elbújva, hogy Hebrának átadja az orvosi beutalót meg Bókai anamnézisét.⁴⁶ Ez azonban teljesen valószínűtlen; Báthoryra azért volt szükség, hogy ha út közben esetleg nyugtalanul viselkednék a páciens, legyen orvos kéznél; Schürertől egyébként tudjuk, hogy a bécsi pályaudvaron Hebra két fiákerrel várta őket, a másodikba ült Semmelweis, Hebra és Báthory. A beutaló „parere” mindössze annyit árul el Semmelweis betegségről, hogy „seit 3 Wochen mit einer dahin gehender Störung seines Gemüthlebens belastet ist.” Feltehető, hogy Hebrát már korábban levélben értesítették a való helyzetről – ez a levél azonban sohasem került elő.

Semmelweis abban a hitben utazott, hogy tovább mennek Gräfenbergbe, közben csak meglátogatják Hebráékát. Elérzékenyülten borult a rég látott „barát” nyakába, kedvesen elbeszélgetett a feleségével, akinek szülei annak idején ő vezette le, betegségtudatról tanúskodva „beteg fickónak” (ein kranker Kerl) nevezte magát, és gyanútlanul ráállt arra, hogy megtekintse Hebra „új intézetét”. Csak amikor ott lepihent, majd fölkelve ki akart menni, de útját

⁴⁶ Silló-Seidl György: Semmelweis halála. Orvostörténelmi beszámoló. Frankfurt a. M., 1977. Metropolitan. 147 p. Lásd még: Silló-Seidl, Georg: Die Wahrheit über Semmelweis. Das Wirken des grossen Arzt-Forschers und sein tragischer Tod im Licht neu entdeckter Dokumente. Eine Bild-Biographie. Genf, 1978. Ariston-Verlag. 214, [4] p., [28] t. (– a szerk. megj.)

állták, akkor értette meg, hogy kelepcébe csalták. Dührohamában hat ápoló alig tudta megfékezni, kényszerzubonyba erőszakolták és sötét kamrába zárták. Amikor másnap a felesége érdeklődött utána, azt a választ kapta, nem látogathatja meg. Hazautazott, he-
tekig az ágyat nyomta idegkimerüléssel.

Laikusok gyakran mondják vagy írják, hogy minden egészsé-
ges ember dührohamot kapna, ha becsalják egy elmeegógyintézet-
be és ott hat ápoló rohan rá. Ez logikusan hangzik, mégsem így
van. Nem egyszer volt alkalmam látni indokolatlanul elmeegógy-
intézetbe juttatott embert; ezek általában nem dührohammal, ha-
nem minél higgadtabb magaviselettel próbálták igazolni ép elme-
állapotukat.

VIII. A kórlefolyás

112 évi lappangás után megkerült Semmelweis elveszettnek hitt
bécsi kórtörténete. Ez elsősorban Darvas István és Silló-Seidl
György érdeme. Darvas derítette ki 1961-ben, hogy a kórlep-
van, a bécsi hatóságok azonban továbbra sem ismerték be és nem
voltak hajlandók kiadni, mígnem Silló-Seidl 1977-ben igen ügye-
sen a nyomára jutott és megszerezte. Külön regény ez (jelen kötet
korábbi fejezete mutatja be ezeket a tényeket – *a szerk. megj.*).
Hogy a bécsi hatóságok miért tartották titokban és zár alatt, arra
nem derült fény; talán szégyenkeztek a tartalma miatt.

A kórleírás ugyanis nagyon pongyolán összezsapott fogalmaz-
vány. Hogy utólag készült – mármint a halál beálltakor – azt nem
vetjük a kezelőorvos szemére: nagy forgalmú elmeosztályon ma-
napság sem szokás naponta dekurzálni. De láthatólag nem sokat
törődtek a „protekciós” beteggel, pedig Škoda is meglátogatta, aki
valaha bécsi kollégájuk volt, s akárhogyan is: Európa-hírű tudós.
Nem tudni, az osztályvezető főorvos (E. Mildner) és az igazgató
(J. Riedel) egyáltalán látta-e. Más kezelésben, mint kényszerzub-
onyban és vizes pakolásban, a dokumentáció szerint nem része-

sült. Gyakran volt dührohama, ilyenkor elkékült, asztmatikusan lélegzett vagy hörgött. Többnyire zavartan viselkedett, de néha kisé feltisztult és szakmai kérdésekről értelmesen nyilatkozott. Mint már otthon, itt is hangoztatta, hogy az Akadémia tagja akar lenni, ezért saját művét és Siebold könyvét magyarra fordítja, 100 fényképet csináltat magáról, könyvét 22 egyetemnek megküldi. Ez ha zavarosan hangzik is, „nagyzási hóbortnak” aligha tekinthető: már rég megérdemelte volna, hogy a Tudományos Akadémia a tagjai közé válassza; érthető, ha a mellőzés rosszul esik neki, s most a gátlástalanság állapotában ki is mondja.

Felvételkor lázas, feje forró, pulzusa gyors. A lázas állapot később is tart. Pupillája tág, jól reagál. Éjszakáit ébren tölti, csak az utolsó két napon válik aluszékonnyá. Széles alapon, bizonytalanul jár, jobb lábát húzza. Beszéde dünnögő, dadogó, elmosódó (lallend). Amikor épp nincs lekötözve, izgatottan járkál, meztelenre vetkőzik, földre veti magát, ablakon ki akar ugrani, ápolókkal dulakodik. Testi és lelki állapota rohamosan romlik, az utolsó napokon apatikus, soporosus, érthetetlenül dünnög; augusztus 13-án beszűkült pupillával, izomrángások közepette, lecsüngő állal exitus. Behozatala óta éppen két hét telt el.

A tünetek közül a psychomotoros nyugtalanság – ahogy finom szóval az őrjöngést nevezik –, a beszéd- és járászavar, a szellemi leépülés, a konfenciók levetkezése, az egész viselkedés mindenestül igen jól beleillik a pp kórképébe, valamint az analgesia is, amire nyomban kitérek. A pupilla-reakció nem típusos, paralízisnél az esetek többségében a pupillák egyenlőtlenek és fénymerevek; ez a tünet azonban mintegy 10–15%-ban hiányzik, ilyenkor csupán tágák a pupillák. A leírás nem tesz külön említést a nyelv és az ajkak remegéséről, amit illetett volna megfigyelni, de a beszédzavarból erre visszakövetkeztethetünk.

Testi állapotáról viszonylag több szó esik, mint a lelkiről, nevezetesen a kéz sérüléséről. Már a július 31-re bejegyzett felvételi status-ban ezt találjuk:

„A jobb kéz középső ujjának belső oldalán az utolsó ujjpercen sötét kékesvörös, kemény hámmal fedett hely (zúzódás vagy üszkösödés); nem ütötte és nem szúrta meg magát, sem a 3 hét előtti botrányos szülésnél nem fertőződött; mint mondja: magától keletkezett”.

Nem titkolható értetlenséggel állunk a bejegyzés előtt. Ha ez már első napon szemet szúrt az orvosnak, és már ekkor hámmal fedett – tehát régi – üszkösödés benyomását kelti, akkor miért nem említette eddig senki, elsősorban Bókai anamnézise? És miféle „skandalózus szülésről” tud a bécsi orvos, amelyről mi nem? Kitől tudja? Sem Báthory, sem a feleség nem kísérte be a beteget, esetleg a nagybácsi mesélhetett valamit a felvételes orvosnak, amikor Hebrával együtt faképnél hagyták Semmelweist. De mi igaz belőle, nem tudhatjuk.

A bejegyzés szerint maga Semmelweis nem tudja megmondani a sérülés eredetét, és nem is törődik vele; fájdalomról később sem panaszkodik, amikor pedig – már másnap – a gyulladás robbanásszerűen ráterjed a kézhátra, majd még tovább. Az analgesia (érzékletlenség) nagy szerencse, mert sok más súlyos sérülés is keletkezik a testen e rövid két hét alatt.

Ha elfogadjuk, hogy az alapsérülést Pestről hozta magával és mintegy három hetes eredetű, akkor panaritium osseale-t tételezhetünk csak fel: mélyre hatoló szúrást, amely a jobb kéz középujján a csonthártyát vagy az ujjperc-közti ízületet fertőzte. Az itt kialakult gennyedés eltokolódott, helyileg roncsolta a csontot és körülötte a szöveteket, a felszínre azonban nem tört ki. Lehet, hogy – mint az özvegy 40 év múltán mondotta –, a „karcolás” pár napig fájdalmas volt és Semmelweis hideg vízben áztatta, majd a paralizikus analgesia folytán a fájdalomérzés megszűnt, így az orvosok nem vették figyelembe. Ezt a kórlefolyást alátámasztani látszik az 1963-ban végzett exhumációs vizsgálat is, amelynek során a sérült ujjpercek nem kerültek ugyan elő, de a jobb kéz III. és IV. kézközépcsontjának fejecsén a kórboncnok osteophyta-képződést muta-

tó csonthiányt talált, ami annyit jelent, hogy a csontszövet elhalásának 4–6 héttel korábban kellett keletkeznie, hogy még a beteg életében kezdetét vehesse a pótló csontszövet képződése.

Ez a magyarázat lehetséges és elfogadható, mindazonáltal nem teljes értékűen bizonyított. Az exhumált csontok kórbonctani vizsgálatát végző orvost ugyanis az a kifejezett cél vezette, hogy Semmelweis elmebetegségét cáfolja. Sok téves adatot közöl, ettől azonban a kézközépcsontok leírása helytálló lehet. Csakhogy nincs mód az ellenőrzésre, mivel a kórbonctani vizsgálat után Semmelweis egész csontvázát műanyagba ágyazták, ami a szövetek struktúráját megváltoztatja és hozzáférhetetlenné teszi; majd az egész műanyagtömböt a Semmelweis-ház udvarának hátsó részébe befalazták, úgyhogy végképp láthatatlanná és kontrollálhatatlanná vált.

Hasonló aggály merül fel a kórrajzzal kapcsolatban is. A felvételi status-t nem a beteg felvételekor, hanem halálakor foglalták írásba, amikor a kezelő orvosnak már az volt az érdeke, hogy a rohamosan lezajló septikus folyamat felelősségét az osztályáról elhárítsa. Mint a kórbonctani leletből nyomban meglátjuk, Semmelweis teste telve volt súlyos sérülésekkel, amelyek nyilvánvalóan az ápolás következtében keletkeztek. Ha ezek között felmutathat egyet, amely korábbi eredetű, akkor magát a sepsist ezzel és ennek áttételeivel indokolhatja – amint ez történt is. Lehetséges, hogy leírása megfelel a valóságnak, de nem zárható ki a „kozmetikázás” lehetősége sem.

A fejlemények szempontjából egyébként ez közömbös.

Ha elfogadjuk – és jobb híján tegyük ezt – a kórrajz adatait, akkor az eseményeket így rekonstruálhatjuk: Az eltokolt és érzéketlen tályoggal érkezett Semmelweis Bécsbe. Az első dulakodás alkalmával – amikor a távozni készülő hat ápoló alig tudta legyűrni – sérült kezét egy erőyes szorítás összeroppantotta, az addig eltokolt tályog szétrobbant, a genny szétfolyt a szövetek közt, ráterjedt a kézfejre, majd a vérpályán keresztül áttételek képződtek – létrejött az általános vérmérgezés.

Már a második napon ezt a bejegyzést találjuk: a gyulladás to-

vábbterjedt a kéztőízületek fölé, a kézhát is duzzadt, piros, de érzéketlen; kötést vagy borogatást a beteg nem tűr. Később az üszkösödés tovább terjed, de akkor már test szerte gennyedések jelentkeznek, és csontig hatoló sérülések; ezekből a kórrajz csak a bal mellkasfélben mutatkozó tályogról ad hírt, és tisztázatlan eredetű gázképződésről.

A kórleírás kérdőjeles gennyvérűség (Piämie?) diagnózissal zárul. A felvételi protokollra a bizonytalan őrjöngés (Tobsucht) diagnózis kerül, amit akkoriban nemcsak a dühöngés jelölésére, hanem önálló kórformaként is használtak. A kórbonctanra agyhűdés (Gehirnlähmung) megjelöléssel küldték át az aktákat; ez szerepel a halál okaként, és a család által kiadott gyászjelentésben is.

IX. Kórbonctani lelet

A kórrajz, mint láttuk, három diagnózist is ad, mindazonáltal nyitva hagyja a kérdést: mi baja is volt a betegnek? A kórházban töltött két hét eseményei mindenestül beleillenek a foudroyansan lezajló paralízis diagnózisába, de nem specifikusak: ilyen tüneteket produkálhat a mania furiosa is, vagy bármely exogén psychosis. Típusos dementia (elbutulás) kibontakozására nem volt idő, ugyanígy a jellegzetes szemtünet, az apró bénulások és remegések, a sajátosan paralitikus beszédzavar (dysarthria) kialakulására sem, vagy ha megvoltak is, hiányzott a pontos megfigyelés és leírás. A kórházi orvos beírta az általánosságban mozgó „őrjöngés” (Tobsucht) megjelöléssel, a többit a kórboncnokokra hagyta. Annyit mindenesetre jegyezzünk meg, hogy delíriumot nem észlelt, bár döntő fontossága ennek sincs, hiszen a delírium is előfordulhat pp esetén, másfelől ha septikus alapon lépett volna fel, akkor sem az alapbetegség volt, hanem csupán járulékos tünet.

A boncolás Rokitsansky intézetében történt. Hogy maga Rokitsansky végezte-e a boncolást, vagy tanársegédje, Scheuthauer, esetleg ketten együtt – nem tudjuk. Az özvegy szerint Rokitsansky volt

a boncnok, és hogy „eszmeileg” részt vett a boncoláson, az bizonyos, mert intézetének minden jegyzőkönyve átment a kezén – legalábbis amikor otthon volt és nem volt beteg, márpedig most otthon volt és beteg sem volt, másnap ugyanis megjelent Semmelweis temetésén. Egyébként is érdekelhette hajdani kollégájának sorsa.

A kórszövettani vizsgálatot Scheuthauer veje végezte, Theodor Meynert, magánlaboratóriumában. Mindhárman kiváló szakemberek, ennek megfelelően a bonctani jegyzőkönyv sokkal alaposabb a kórtörténetnél.

A tetem külső leírása ijesztő. A bal mellkasfélen zöldesen elszínezett, légpárna-tapintatú, félgömb alakú kiemelkedés. A jobb kéz középső ujjának mindhárom percén üszkösödő anyagihiányok, szakadozott szövetcafatokkal fedve, az ujjpercízület nyitottan tántog; a jobb könyök felett fillérnyi területen csontthártyáig hatoló anyagvesztesség, gennyesen gyulladt szélekkel; a bal karon, jobb térdén és jobb bokán diónyi varképződés; a bal mutatóujj tőízülete fölött diónyi felpuffadás. Mint látható: korántsem az alapgyulladás áttéteiről van szó, hanem a verekedés és leköltözés típusos helyeinek elhanyagolt sérüléseiről. Ennek megfelelő a belső lelet is: a bal mellkasfélben evesedő, üszkösödő, gázképző üreg férfikölnyi kiterjedésben, amely betör a pleurazsákba. A belső szervek általában vérbővek, máj és lép tömör tapintású, belek gázzal telve, nyálkahártyájuk helyenként fellazult, a pylorus tájékán szemcséződött (mamelonirt). A bal vese felszínén diónál nagyobb gennyes tömörülés (aggregatum), gyulladásos környezettel.

A latin nyelvű összefoglalás Némethy Ferenc magyar fordításában így hangzik:

„A jobb kéz középső ujjának üszkösödése, amely átfűrődik az ujjpercek közti utolsó ízületben. Áttételek a végtagok bőr alatti sejtes szövetében és áttételes tályog a bal nagyobb és kisebb mellizom között. [A tályog] átfúrja a mellkast, minek következtében baloldalt körülhatárolt gennyes légmell (mely tudniillik az izzadmányból származó levegőtől keletkezett). Áttételek a bal vesében. Gennyvérűség.”

Mielőtt áttérnénk a számunkra fontosabb idegrendszeri boncletre, szót kell ejteni arról a furcsaságról, hogy Semmelweis boncolásáról nem egy jegyzőkönyv készült, hanem legalább három – ha az utólagos közleményekben szereplő változatokat nem vesszük is számításba. Nevezetesen: elsőként (1) a kórlapban található, a kórlefolyás után, a teljes boncjegyzőkönyv; feltehetőleg (bár erre bizonyíték nincs) ezt közvetlenül a boncoláskor mondta tollba a pathológus. Nem annyira a szövegében, inkább az összefoglaló diagnózis néhány pontjában eltér ettől a (2) hivatalos kórbonctani protokoll, és némely adat szempontjából mindkettőtől különbözik a (3) Scheuthauer által az Orvosi Hetilapnak megküldött szöveg.⁴⁷ Hangsúlyozni kívánom, hogy mind a három „eredeti” és „hiteles”. Korábban, amikor az 1924-ben készült Georg Stickert-féle két verziót ismertük (4, 5),⁴⁸ továbbá a Leopold Schönbauer-től származó 1947-es másolatot (6), amellyel lényegében egyezik a Hans Chiari által 1958-ban megküldött szöveg, amit Haranghy László használt 1965-ben⁴⁹ – akkor érthetően abban a hitben voltunk, hogy ennyi eltérő szöveg mögött kell lappangania egy hitelesen eredetinek. Ma azonban, amikor birtokában vagyunk az összövegek fotokópiáinak, nem kételkedhetünk abban, hogy ezek (1 és 2) egyformán hitelesek és eredetiek, nemkülönben a Scheuthauer-féle is (3), még ha bizonyos nézetkülönbséget tükröznek is a boncnokok közt. A nézetkülönbség alkalmat adhat találgatásra, hipotetikus magyarázatra, de arra nem jogosít fel, hogy bármelyiket e három közül elutasítsuk.

Az első kettő nincs aláírva (mint ahogy a kórrajz sem); a kézírás-

⁴⁷ Scheuthauer Gusztáv – Meyert Tivadar: Semmelweis Ignác tanár holt testének vizsgálata. = Orvosi Hetilap 9 (1865) No. 48. 763–768. has.

⁴⁸ Sticker, Georg: Semmelweis. = Zeitschrift für Geburtshilfe und Gynäkologie [Stuttgart] 87 (1924) pp. 314–334.

⁴⁹ Vö.: Haranghy László – Regöly-Mérei Gyula – Nyirő Gyula: Semmelweis bejegyzései. Szerk.: Hüttl Tivadar. Bp., 1965. Medicina. 149 p., 46 t. (magyar nyelven: pp. 1–87., német nyelven: pp. 91–149. + 46 t.)

sos szövegben javítások és áthúzások mutatják a „műhelymunka” eredetiségét, s egyben azt is, hogy itt-ott átfogalmazást láttak szükségesnek. A 2. dokumentum utolsó mondatát más kéz írta a szöveghez, feltehetőleg utóbb, de ennek nincs jelentősége. Scheuthauer közlése még későbbi: az Orvosi Hetilap 1865. november 26-i 48. számában jelent meg, Meynert szövettani vizsgálatával együtt; valószínű, hogy az eredeti német szövegeket Markusovszky fordította magyarra (vagy valakinek kiadta fordításra); Némethy Ferenc gondos összevetése szerint a fordító néhány kifejezést félreolvasott vagy félreértett pl. Rippenknochen helyett Rippenknorpel-t olvasott, így került a magyar szövegbe bordacsont helyett bordaporc; a lényeg szempontjából mindezek jelentéktelenek. Stickert mind a két összöveget (1, 2) ismerte és közölte, Schönbauer és Chiari csak a 2-at, Haranghy pedig ismerte ugyan Scheuthauer szövegét, de nem tekintette „hitelesnek”, tehát szintén a 2-at használta.

Az aprólékos különbségekre nem térek ki, ezeket Némethy Ferenc filológusi pontossággal kimutatja. Vannak azonban olyan eltérések, amelyek a diagnózis szempontjából vita alapjául szolgáltak. Nem-idegrendszeri vonatkozásban egyetlen lényegi különbség: az 1. és 2. összöveg beveszi az összefoglalás végére a „Metastases renis sinist. Pyaemia” szavakat, Scheuthauernél ellenben ezek hiányoznak. Minthogy a részletes részben a bal vese gennygócainak „több mint dió nagyságú halmozatát” Scheuthauer is közli, kérdés: miért maradt ki – a gennyvérűséggel együtt – az összefoglalásból? Két választ tartok lehetségesnek. Az egyik: nem Scheuthauer hagyta el, hanem az egykori fordító, akár szándékosan, akár felületességből. A másik: a tömérdek genny, ev és üszök dacára Scheuthauer nem látta igazoltnak a gennyvérűséget, a vesében levő gócot nem tekintette haematogen áttétnek.

Részletesebben közlöm az idegrendszeri adatokat.

A tömött, vastag falú koponyaboltozattal a kemény agyburok össze van növe, a lágyburkok vérdúsak, szürkésfehérek, tejszerűen zavarosak, erezetük tágult, helyenként a kéregállományhoz tapadnak. A homloki agytekervények elvékonyodtak, a szürkeállomány

vérdús, kemény, az agyüregek bélése megvastagodott, az agysővény néhány helyen áttörve, a bal középső koponyagödörben babnál nagyobb sárga álhártya. A gerincvelő hátsó kötegei, főként az alsó részen, szürkésvörösen elkásásodtak, az erősen vizenyős gerincvelő a metszlapon túlduzzad.

Nem sok, de ebben legalább egyetértenek a különféle változatok. Az eltérés a diagnosztikus összefoglalásban mutatkozik, és pedig furcsa ellentmondással. Nevezetesen:

1. A kórrajzban: *Hyperaemia meningum. Hyperaemia et atrophia cerebri cum hydrocephalo chronico. Myelitis acuta.* Itt tehát az általános vérbőséghez agysorvadás és idült agyvízkór társul, heveny gerincvelőgyulladással.

2. A kórbonctani jegyzőkönyvben: *Hyperaemia meningum et cerebri. Degeneratio grisea medullae spinalis.* Elmarad az agysorvadás, az agyvízkór és a heveny gerincvelőgyulladás, helyette az utóbbinak szürke elfajulása tűnik fel. (Ezt a változatot vette át Sticker II., Schönbauer, Chiari és Haranghy.)

3. Scheuthauernál: *Hyperaemia meningum, hyperaemia et atrophia cerebri cum hydrocephalo chronico. Degeneratio grisea medullae spinalis.* Ismét agysorvadás és agyvízkór, de szürke elfajulással.

Mármost: az utólagos vita alapjául az szolgált, hogy ha volt agysorvadás és agyvízkór, ez krónikus idegrendszeri bántalom – jelesen pp – mellett szól, míg ha ezek hiányoznak, akkor az egész folyamat heveny gyulladással – például a sepsis-szel – magyarázható.

Mondvacsinált ellentét ez. Akár belevették az összefoglalásba, akár nem, mind a három alapszövegből kiderül, hogy krónikus folyamat is volt, akut gyulladás is volt. Vitathatatlan a frontális tekervények sorvadása, az agykamrák tágulása, belhámjuk duzzadása, a látgyhártyák tejszerű zavarosodása, az általános vérbőség és heveny gyulladás. Egyetlen homályos pont: a „degeneratio grisea” fogalma. Erre a kemény, minden gyulladásnak és rothadásnak ellenálló támszövetszaporodásra semmilyen utalás nincs sem az

alapszövegben, sem az 1-es kórbonctani leletben – hogyan került az összes többibe, és mit jelent?

Pathológusok és ideg orvosok egybehangzó vélekedése szerint a „szürke elfajulás” a XIX. században a hátgerincsorvadást (tabes dorsalis) jelentette – márpedig Semmelweisnek semmiféle tabes-es tünete nem volt. Lambrecht Miklós segített a rejtély megfejtésében, és pedig Scheuthauer egyetemi jegyzete alapján. Tudvalevően Scheuthauer Gusztáv 1870-ben hazatért Ausztriából, a budapesti egyetemen a kórszövettan, majd a kórbonctan professzora lett. 1877-ben tanítványai sokszorosított jegyzet formájában kiadták egyetemi előadásait,⁵⁰ ebben a pp kórbonctanáról a következőt olvashatjuk:

„A dementia paralytica majd gyorsan vezet halálhoz, majd csak igen lassan fejlődik (dementia paralytica progressiva). Első esetben az agytekervények erősebb duzzadásán kívül semmi jellegzetest nem találunk. De ha a halál csak a dementiához társult hűdések után lép fel, akkor a bonclelet a következő: A dura mater (kemény agyburok) a koponyaboltozattal erősen összenőtt, vastagodott, belfelületén számos álhártya létezik, melyek közt igen sokszor szépen kifejlődött haematomát találunk. A lágy agyburkok elhomályosodottak, nedvdúsak, különösen azon helyeken, hol az agytekervények legerősebben sorvadtak, főleg a homloklebenybeliek... A gerincagy háti és ágyéki részletének hátsó kötelei egész terjedelmökben degeneratio griseát (a tabesnél leírt változással azonosat) mutatnak... Górcső alatt a szürkésen elfajult kötelekben a neuroglia túltengését, az idegrostok pusztulását, fehérvérsejteket és néha corpora amylaceaák jelenlétét találjuk. Gyakran még a középső kötelek hátsó részleteiben is változást találunk, mely azonban csak fe-

⁵⁰ Elméleti kórbonctan. Scheuthauer Gusztáv előadásai után kiadja Fodor János. 1–2. köt. Bp., 1878. (Könyvmat); Elméleti kórbonctan. Scheuthauer Gusztáv egyetemi előadásai nyomán jegyzette Rothmann. 1–2. köt. Bp., 1882. (Könyvmat)

hér véresejtek és hájcsseppek megjelenésében áll és úgy látszik, hogy ez csak következménye a hátsó kötelekben nagymérvben kifejlődött deg. griseának.”⁵¹

Semmi kétségünk nem lehet ezek után afelől, hogy Scheuthauer Semmelweis esetében nem hátgerincsorvadásra, hanem pp-ra gondolt. Semmelweis özvegyének kései nyilatkozata alátámasztani látszik azt, hogy Rokitansky is hasonlóképp vélekedett:

„Az uram négy évig volt idegbeteg. Ez idő életének utolsó négy esztendejére esett. 1861-től 1865-ig tartott. Én azonban a betegségéről semmit sem tudtam... Rokitánszky Károly báró boncolta föl az uramat. A hátgerincén ő állapította meg, hogy a miről mi, közvetlen környezete, nem tudtunk, négy évig kínoztatta az idegbaj. Ha a véletlen vérmérgezés meg nem váltja a szenvedéseitől, még jó sokáig elkínlódhatott volna.”⁵²

X. Az idegszövettani vizsgálat

Vitás esetben a döntő szót ma az idegszövettani vizsgálat mondaná ki. Ennek a várakozásnak a 112 éve készült Meynert-féle jegyzőkönyv nem felel meg.⁵³ A mai agypatológusok egyöntetű állásfoglalása szerint Theodor Meynert ugyan a XIX. század második felének legkiválóbb idegszövet-szakértője volt, a Semmelweis agyáról és gerincvelejéről készített leírása mégis teljességgel hasznavehetetlen.

Sok oka-magyarázata van ennek. Meynert 32 éves volt ekkor, tehát még fiatal ember, későbbi nagy tapasztalata nélkül. A vizsgá-

⁵¹ Scheuthauer 1878-as id. mű 1. köt. pp. 347–348.

⁵² Beszélgetés Semmelweis Ignácnéval. = Magyar Hírlap, 1906. okt. 2. pp. 5–6. és Budapesti Hírlap, 1906. okt. 2.

⁵³ Vö.: Scheuthauer Gusztáv – Meyert Tivadar: Semmelweis Ignác tanár holt testének vizsgálata. = Orvosi Hetilap 9 (1865) No. 48. 763–768. has.

latot magánlaboratóriumában végezte, ahová a kimetszett szövetdarabokat át kellett szállítani; a halál beálltától számítva legalább egy, esetleg több nap telt el a vizsgálat időpontjáig. Nyár közepe volt, nagy meleg, a lágyrészek gyors rothadása nyilvánvaló. A paralízis kórszövettani képe ekkor még alig volt ismeretes; számos „típusos” jegy – így a haemosiderin-rögök, a pálcikasejtek, a plasmasejtek stb. – csak jóval később került felfedezésre. Maga a mikrotechnika is fejletlen volt: vastag metszeteket készítettek borotvával (mikrotom még nem volt), a gyulladt-rothadt lágy anyag e vastag metszeteken alig áttekinthető képet adott, amelyet a korabeli mikroszkóp sem tudott kellőképpen differenciálni. Meynert eredeti német szövege nem maradt fenn, a magyar fordítás oly nehézkes és elavult, hogy sok helyütt meg sem lehet érteni.

Ha mindezek ellenére nem tekintek el a lelet rövid ismertetésétől, nem azért teszem, mintha bármi mellett vagy ellen bizonyító erejűnek tartanám, hanem mert a histo-pathológusok ellenállását túlzottnak, eleve-elhárítónak érzem; bízom abban, hogy előbb-utóbb akad szakember, aki vállalkozik a nehezen érthető szöveg megfejtésére.

A gerincvelő felső, középső és alsó szakaszából készített egy-egy metszetet, a jobb agyfélteke Vieussens-központ feletti részéből (mert csak ezt kapta kézhez) több helyről vett egy-egy mintát. Az alábbiakban magyarról magyarra fordítva közlöm a lényegét annak, amit a szövegből sikerült kihámozni.

A lágy agyburkon bő erezettség, helyenként hyalinos és zsíros elfajulás. Az agyszövet érhálózata is dús, elzsírosodott, a véredényeken tárgulatok, amelyekben tönkrement vörösvérsejtek és nagyobb homályos testek láthatók. A szakadozott hajszálerek hálózata közt pusztult állomány van, kötőszöveti magvakkal. Az agykéregben a szokásosnál bővebb a kötőszöveti magvak száma, felszínesen és a mélyebb rétegekben is, az utóbbi helyen az egyenlő nagyságú dúcsejtek helyett kórosan felpuffadt, különböző méretű dúcsejtek vannak. A sejtmagok is formátlanok, néhol a sejt alakja szétfolyó. A dúcsejtek ritkulnak tűnnek. A gerincagy alsóbb része a szokásosnál vastagabb, a támszövet megszaporodott. A hátsó

szarvak közti rész erősebben bántalmazott, egybefüggő vörös szigetekből áll, a tágult vérerek varicosusak. A gerincagy kérgén a támszövet annyira duzzadt, hogy helyenként vaskosabb a velőnél, néhol zsírosan elfajult. a gerendák duzzadtak, bennük maghalmazok és amyloid szemcsék. A velő is tetemesen duzzadt, támszövettel telített, a tengelyszalag (Achsenzylinder) zsírosan szétmállott, helyén kolloidszerű üveges és elzsírosodott kötőszövet. Az idegszálak nem sorvadtak, elzsírosodott véredényekkel vannak körülvéve. A központi csatorna összenőtt. A hátsó ideggyökök tapadási helyén erős támszövet-szaporulat. A véredények tágultak, zsírtartalmúak, a vékonyabbakban gömbölyű, de inkább ágasbogas vértestecskék vannak, a vastagabbakban homályos, dörzslelészerű, egynemű tömeg, az ér falához tapadva.

Összefoglalás: Az agyfélteke velőléchezetének (Markleiste) és kérgének tágulatos véredényei hyperaemiások, zsírosan elfajultak, magtúltengést (proliferatio) mutatnak. Az idegrostok ritkultak, közöttük kötőszöveti hálózat keletkezett. Megnövekedett a szövetközi (interstitialis) sejtmagok száma a kéregállományban. A belső rétegek egyes dúcsejtjei felpuffadtak, szétmálltak. Vérbőség, elzsírosodás és magtúltengés a lágyburok véredényein és szövetében, hasonlóképp a gerincagy véredényein, a hálózatos szerkezet utólagos duzzadásával. A gerincvelő megvastagodott, a központi csatorna elfolyósodott, a támszövet másodlagosan elzsírosodott, a velőrostok kolloidosan elfajultak, kivált a hátsó köregekben.

Ennyi. Diagnózist ebből felállítani nem lehet, de mint nyomban meglátjuk: még ez a bizonytalan kép is segítséget nyújt a kórkép meghatározásában. Az idegsejtek pusztulása, puffadása, az erek szakadékonysága, az üvegszerű elfajulás, és különösképpen a támszövet (glia) feltűnő túltengése rendszeresen megtalálható a pp kórszövettani képében. A gerincvelő alsó szakaszán feltűnő nagy glia-szaporulat érthetővé teszi Scheuthauer fogalmazásában a degeneratio grisea-t, amit a későbbi kórbonctani jegyzőkönyvek is átvesznek.

XI. A paralízis kórbonctani képe

Ha az ember fáradságot vesz magának ahhoz, hogy a pp-vel foglalkozzék, mihamar a következő felismerésekre jut:

1. Az utóbbi száz évben a gyógykezelés meglehetősen elváltoztatta a kórkép lefolyásának módját – miként a többi elmebajét is –, ha tehát XIX. századbeli betegséget akarunk diagnosztizálni, nagyobb súlyt kell fektetnünk a régi könyvek adataira, mint az újakra. Nem kívánom ezzel az új ismeretek mellőzését, de nem osztom azoknak a felfogását, akik „elvakultság” címén szemet hunynak azoknak az embereknek a beszámolóí fölé, akik még tömegesen és eredeti formájában látták azt a kórképet, amely ma ritka is, más formát is öltött. Haszonnal forgattam a XIX. századból Spielmann (1855),⁵⁴ Duchek (1862),⁵⁵ Bolyó (1863)⁵⁶ írásait, kik közül Bolyó a nagy tapasztalatú Heinroth intézetének anyagát ismerteti; valamint Scheuthauer már idézett munkáját. Legalaposabb leírást Moravcsik (1914),⁵⁷ Kraepelin (1916),⁵⁸ Entz (1928)⁵⁹ és Sarbó (1928)⁶⁰ munkáiban találtam. Természetesen átnéztem a modern pszichiátriai és kórbonctani kézikönyveket is; ezek kö-

⁵⁴ Spielmann, Johann: Diagnostik der Geisteskrankheiten. Für Ärzte und Richter. Wien, 1855. Braunmüller. XIV, 522 p.

⁵⁵ Duchek, Adalbert: Die Krankheiten der Kreislaufs-, Athmungs-, Verdauungs-, der Geschlechts- und Harnorgane. Bd. 1. Erlangen, 1862. 462 p.

⁵⁶ Bolyó Károly: Kórképek az elmeorvosászat köréből. Damerow tr. poroszhallei tébolydájából. = Gyógyászat 3 (1863) No. 26. (A közlemény további részei: No. 28–30, 38–39.)

⁵⁷ Moravcsik Ernő Emil: Elmeorv. és gyógytan. 2. kiad. Bp., 1914. Universitas. XII, 436 p.

⁵⁸ Kraepelin, Emil: Einführung in die Psychiatrische Klinik. 3. umgearb. Aufl. Leipzig, 1916. Barth. XVI, 515 p.

⁵⁹ Entz Béla: A syphilis kórtana és kórbonctana. In: Guszman József – Engel Károly (szerk.): A syphilis. Bp., 1928. Franklin-Társulat. pp. 44–138.

⁶⁰ Sarbó Arthur: Az idegrendszer syphilitises bántalmai. In: Guszman József – Engel Károly (szerk.): A syphilis. Bp., 1928. Franklin-Társulat. pp. 431–505.

közül kiemelem Nyirő⁶¹ és Haranghy⁶² tankönyveit, mivel ők cáfolják Semmelweis paralízisét, noha az ő leírásuk is ezt a diagnózist támasztja alá.

2. Típusos pp felismerése az élő betegnél nehézséggel nem jár, noha nincs olyan specifikus tünet, amely egyedül erre a kórképre volna jellemző. Ugyanez vonatkozik a kórbonctani leletre is: az összkép jellemző, nem az egyes kóros eltérések, mert ezek sok más kórképnél is megtalálhatók.

Az alábbiakban közlöm azt a kórbonctani és kórszövettani összképet, amelyet a fent felsorolt szakkönyvek pp esetében jellegzetesnek tartanak:

Koponyatető megvastagodása (hyperostosis cranii), olykor a vaskos koponyaboltozat csipkés és fogas csontkinövéseivel. (Az utóbbiakat Semmelweis esetében az exhumálás mutatta ki.) Keményagyburok gyulladása (pachymeningitis), a megvastagodott agyhártya helyenként a koponyacsonthoz tapad, főként a homloki részen. A gyulladt, savósan beszűrődött, szürkésfehér, nem átlátszó, tejszerűen zavaros, megvastagodott lágyburok az agykéreg szövetével helyenként összenő (leptomeningitis adhaesiva chronica), úgyhogy a kéreg roncsolása nélkül nem vonható le róla. Az agyhártyák és agyvelő gyulladása hosszú ideje fennálló folyamatra utal (meningoencephalitis chronica), ugyanígy az agyvelő sorvadása is (atrophia cerebri): a tekervények elvékonyodnak, főként a szürke állomány fogyatkozik meg a homlok- és fali lebeny területén; a kemény és lágy burkok közt átlátszó sárga savó halmozódik föl. A sorvadás következtében az agykamrák másodlagosan („ex vacuo”) tágulnak, bennük a rendesnél több a sárga savó (hydrocephalus chronicus), az agykamrák bélése – ependyma – megvastagszik, a támszövet – glia – egyenlőtlen felszaporodása következtében szemcsézetté válik (ependymitis granulosa). A támasztószövet helyenként pusztult, másutt viszont a tönkrement

⁶¹ Nyirő Gyula: Psychiatria. Bp., 1961. Medicina. 707 p.

⁶² Haranghy László: Általános kórbonctan. 1–2. köt. + Atlasz. Bp., 1966. Medicina. 337 p., 345–819 p., 331 p.

idegelemek helyén nagymértékben elszaporodik (pótló glia-túlnegés). Az idegsejtek a kéreg megbetegedett részein felpuffadnak, elfajulnak, magjuk elpusztul, szemcsésen szétesnek, ugyanígy a neurofibrillumok és a velőshüvelyű rostok is (idegelemek destruktója). A glia-szaporulattal párhuzamosan jellegzetes pálcika alakú sejtek keletkeznek. A lágyburok és a kéregállomány erei szakadékonnyá válnak, falukon plasmasejtek, fehérvérsejtek és hízósejtek szűrődnek át (infiltratum, extravasatum), esetleg üvegszerű elfajulással és az adventitialis üregekben sárga vasrögökkel (haemosiderin). Ha a halál paralízises roham alatt következik be, az agyállomány bővérű, a IV. agykamra fenekén apró vérzések láthatók, a kéregállomány és a szürke dúcok bővérűek, olykor az agyvelő kacskaringós erei körül a nyirokrések kitágultak és savóval teltek (haemorrhagia cerebri) – vagyis ilyen esetben a pp nemcsak idült, hanem heveny gyulladásos tüneteket is produkál.

Ha ezt az összképet, amely bármely szakkönyvben megtalálható, összevetjük Semmelweis bonctani leletével, a föltűnő egyezés mellett csupán annyi különbséget látunk, hogy Semmelweisnél nem szerepelnek pálcika-sejtek, haemosiderin rögök és kivándorló plasmasejtek – ezek ugyanis a XIX. században még nem voltak ismeretesek.

XII. Differenciáldiagnózis

A kórisme felállításához hozzátartozik mindazoknak a kórképeknek a kizárása, amelyeknek a lehetősége valamilyen ok miatt felmerül, de egészében a betegség lefolyása, vagy a bonctani lelet, vagy mind a kettő ellentmond a diagnózis elfogadásának. A történeti diagnózis esetében fokozottan indokolt ez a mérlegelés, mint-hogy utólag nem végezhetünk el olyan vizsgálatokat, amelyek a jelenben lényegesen megkönnyítenék a végleges válasz kialakítását, mint például a Wassermann- és liquor-vizsgálat.

Differenciáldiagnosztikai szempontból első helyen az ún. praesenilis és involutiós elmebántalmak jönnek szóba, mint a Pick-

atrophia, az Alzheimer-betegség, a climacterialis vagy involutiós depresszió és az érlemeszesedéses dementia (cerebrosclerosis). Az endogen elmebajok közül a mania, a depressio és a paranoia lehetősége merült fel Semmelweis esetében.

Legnehezebb a *Pick-féle corticalis atrophia* fennállásának megállapítása vagy kizárása. Ez az ismeretlen eredetű kórforma a negyvenes évek után szokott fellépni, hosszan elhúzódik, a személyiség átalakulásával és hangulati labilitással, valamint a morális érzék megváltozásával lassan a szellemi élet betokolódásához vezet – lényegében úgy, ahogyan ezt Semmelweisnél is láttuk. A diagnózis felállítása ma sem könnyű, pneumoenkephalographiával, agy-punctiós szövettani vizsgálattal és más laboratóriumi vizsgálatok egybevetésével oldható meg. A kórbonctani kép azonban jellegzetes: nagyfokú sorvadás a lebenyek körülírt területein, a tekervények itt keskenyek és alacsonyak, színben is elütnek a mellettük levő ép résztől, a tekervények közti árkok szélesen tátongók, mélyek, a pp-ra jellemző agyhártya-elváltozások viszont hiányoznak. A rendelkezésünkre álló kórbonctani és szövettani jegyzőkönyv alapján a Pick-atrophiát biztonsággal kizárni nem lehet, csupán annyit mondhatunk, hogy egészében a tünetegyüttes jobban illik a pp-ra, mint a Pick-betegségre.

Az *Alzheimer-féle betegség* szintén az agy sorvadásával jár, de sokkal gyorsabb lefolyású, és a rövid bevezető tünetek után nyomban feltűnővé válik a nagyfokú deméntálódás, desorientáltság; lefolyásában Semmelweis betegségéhez nem hasonlít.

A *climacterialis és involutiós kórképek* változatosak, hol a hypochondriás panaszkodás, hol paranoid vádaskodás, hol a hysteriás karakter áll előtérben, a Semmelweis kórképében oly kiemelkedő szerepet játszó prodromális tünetek, személyiségváltozás és foudroyans végkifejlet nélkül.

Az *arteriosclerosis cerebri* tünettana sokoldalú, több tekintetben hasonló a pp-hoz. Így az alvászavar, az ingerlékenység, a korai elaggás, az indokolatlan dühkitörések, a váratlan elérzékenyülés stb. itt is előfordul, ugyanígy a mániás izgalom vagy a para-

noid vádaskodás is. Minthogy az érlemeszesedés enyhe jelei Semmelweis kórbonctani leletében is kimutathatók, felmerült a cerebrosclerosis diagnózisának gondolata. Az agyi érlemeszesedésnél azonban központi tünet a tájékozódás zavara és a kényszerű, aprólékos, értelmetlen tevékenység, az állandó rakosgatás és rendezgetés, kicsinyes és oktalan féltékenykedés, leskelődés, gyanakvás, továbbá hirtelen fellépő góctünetek – mint a szótalálási nehézség, az írás vagy olvasás képtelensége stb. – aszerint, hogy az agy mely területén lépett fel újabb lágyulás. Az elmeszesedett erek megpattanása miatt apoplexiás eszméletvesztések jelentkeznek, sőt epileptiform rohamok is. Így a hasonlóságok mellett több az eltérés Semmelweis kórképe és a cerebrosclerosis közt, különösen ha a négy évre visszanyúló előzményeket is figyelembe vesszük.

A mania diagnózisának lehetősége már korán felmerült Semmelweis betegségével kapcsolatban; Schürer önkényesen *Manie*-ra változtatta könyvében a kórházi felvételi protokoll *Tobuscht*-ját. Ez nem is volt egészen indokolatlan: a XIX. században a mania kifejezést tágabban értelmezték, mint ma, ide soroltak minden expanszív kórformát, hol örjögés, hol mania elnevezéssel. A mai értelemben vett maniának lényegéhez tartozik a hangulati élet oktalan felfokozottsága, fáradhatatlan eufóriás állapot, állandó fecsegetés, szószátyárság, öncicomázás, kérkedés, öntúlértékelés – mindez Semmelweis esetében nem forgott fenn. A tombolásba átmenő *mania furiosa* esetleg hasonlítható Semmelweis dühkitöréseéhez, de az előzmények ismerete világossá teszi, hogy ez a kórkép nem jöhet szóba.

Ugyanígy az ellenkezője sem, a *depressio*, ámbar Semmelweis hangulata sokszor volt deprimált. A depressio azonban, mint genuin elmebaj, nem egyszerűen nyomott hangulatot jelent, hanem kétségbeesett és vigasztalhatatlan önmagába süppedést, sírást, panaszkodást, önkicsinyítési téveszméket, a pszichomotoros élet lefokozottságát stb. Mindez Semmelweissnél nem volt. A manapság gyakran használatos „reactiv depressio” kifejezés nem genuin elmebajt jelent, hanem kellemetlen külső körülmények visszahatása-

ként létrejött kóros elkeseredést; 1865-ben éppen semmiféle külső ok nem indokolt volna nála ilyen reakciót, amely egyébként is egészen másfajta tüneteket produkál.

A *paranoia* lehetősége minden más kórképnél korábban felmerült, hiszen amikor bírálói „a puerperális nap Koronájának” hirdetőjét gúnyolták benne, voltaképpen paranoid fanatizmusára céloztak. Nem vitás, hogy az „örökigaz tanításom” és hasonló kifejezések paranoid önértékelésre vallanak. Védelve azzal szokták kivédeni a paranoia „vádját”, hogy „igaza volt”. Ez azonban gyenge érvelés; az üldöztetési és nagyzási téboly nem függ attól, hogy a benne szenvedőt csakugyan üldözik-e, illetve joggal tartjuk-e zseninek. Rousseau például üldöztetési paranoiaiban szenvedett, noha közben valóban üldözték. Semmelweisnek ezek a paranoid megnyilatkozásai azonban nem merítik ki az üldöztetési vagy nagyzási téboly ismérveit, csupán kísérőjelenségei az alapteregségének. A valódi paranoia lényege a „vonatkoztatás”, önnön személyének valamilyen fajta kóros megítélése (túl- vagy alábecsülés), továbbá a hibás kiindulóponton felépített logikus téveseszmarendszer, mindez megtartott, tiszta öntudat mellett. Semmelweisnek nem volt téves-eszmarendszere, nem vonatkoztatta magára a tőle független eseményeket, nem tartotta magát sem üldözöttnek, sem nagyobbak annál, amilyen csakugyan volt. Amikor az 1861/62-es vita hevében úgy érezte, hogy a szakmában hovatovább mindenki az ellenségévé vált, és fölfedezésére túlértékelő jelzőket használt, nem a paranoiás elmebeteg téveszmevilágában élt, hanem kezdődő paralízise folytán meglazult kezében a gyeplő: kritikája és önkritikája egyaránt labilissá vált. Ez a labilitás a későbbiek folyamán is megmaradt, de sohasem fejlődött a paranoia irányába.

A kizárásos módszer (*diagnosis per exclusionem*) inkább negatív, mint pozitív irányban nyújt segítséget: nem azt mondja meg, mi baja a betegnek, hanem hogy mi nem lehet a baja; ebből csupán visszakövetkeztetünk a lehetséges fennmaradóra, ami ebben az esetben a pp. Hogy valóban az, megpróbáljuk analógiás módszerrel (*diagnosis per analogiam*) igazolni: összehasonlítjuk Sem-

melweis kórlefolyását, tüneteit a szakirodalom jellegzetes pp-képével. Történelmi diagnózisról lévén szó, elvégeztem ezt az összevetést a kortárs-irodalommal; Bolyó és Spielmann paralízis-leírásai és bemutatott példái döbbenetesen hasonlóak Semmelweis kórképéhez – amiből látszik, hogy már akkor elég alaposan ismerték a pp-t, noha vérbajos eredetére még épp csak gyanakodni kezdtek. A későbbiek során Kraepelin bővíti a tünetegyüttest, s nálunk Moravcsik ad igen alapos leírást, amelyből érdemes idézni:

„...a jellem már igen korán kezd lassú, eleinte alig észrevehető átalakuláson átmenni. Elérzékenyülésre hajlamossá válnak, illemérzékük eltompul... Sajátságos paranoiás vonás is mutatkozhat, környezetükkel szemben gyanakvókká, bizalmatlanokká válnak. Korai jelenség a kedélyhangulat gyors ingadozása. Gyakori, bár nem állandó tünetek közé tartozik a fejfájás... üresség, nyomás, szorító érzés a koponyában, az agyban. Néha éjjeleken át alig hunyják be szemüket. Azelőtt étvágytalan betegek falánkokká válhatnak. Korán feltűnhet az arckifejezés és magaviselet megváltozása. Kisebb-nagyobb helyesírási hibákat követnek el, egyes betűket, szótagokat kihagynak, az ékezeteket nem megfelelő helyre rakják. – Néha már korán jelentkezhetnek a paralysses rohamok. Az elősorolt jelenségek évekkal megelőzhetik a dementia paralytica tulajdonképpeni kitörését... Míg máskor a dementia paralytica a kifejlődés bizonyos stádiumában hosszabb ideig változatlanul megmarad, és sem a pszichés, sem a motoros tünetek nincsenek élesen kifejezve, bár olykor rövid ideig tartó kisebb-nagyobb kitörések, paralysses rohamok mutatkoznak.”⁶³

A „dementia” kifejezéssel kapcsolatban szükségesnek tartom megemlíteni, hogy a legtöbb szerző helyteleníti a köztudatba átment „dementia”, illetve az ennek megfelelő német „Blödsinn” és ma-

⁶³ Moravcsik Ernő Emil: Elmekór- és gyógytan. 2. kiad. Bp., 1914. pp. 321–326.

gyar „elbutulás” elnevezést, minthogy a betegek dementálódása csak az utolsó szakaszban válik kifejezetté. Már Spielmann 1855-ben „der sogenannte paralytische Blödsinn” címszó alatt tárgyalja a betegséget, hozzáfűzve, hogy ezt az „unpassend” elnevezést csak azért használja, mert ez ment át a köztudatba.⁶⁴ A betegség magyar elnevezése Semmelweis idejében „butaság, terjedő hűdési tünetekkel” volt.⁶⁵ Pszichológiai fontossága van Semmelweis esetében a rosszhangzású elnevezésnek: a családot és a tanártársakat egyaránt kényelmetlenül érintette, hogy kollégájuk nemcsak „megzavarodott”, hanem a köznyelvben diffamáló módon használatos „Blödsinn”, „elhülyülés”, „butaság” nevű betegségbe esett, ami értelmi képességeire visszahatólag is rossz fényt vethet. A későbbi nagy hallgatásnak és titokzatosságnak, ami Semmelweis halálát körülvette, ez lehetett az egyik legfőbb lélektani rugója.

Valójában egyfajta „larvált dementálódás” minden esetben fennáll, Semmelweisnél is kimutatható a gondolkodás és érdeklődés sajátos beszűkülésében, amint arra később kitérek. Egyelőre maradjunk az analógiás összehasonlításnál; idézem Sarbó Arthur leírását, aki nyomatékkal hangsúlyozza, hogy a betegség kezdetét hosszú stagnálás követheti, amelyben a kórkép álcázott marad a következő kirobbanásig:

„E bekezdő állapot hónapokon, sokszor éveken át húzódik el, és a beteg szokott munkáját, ha erőlködés árán is, folytatni tudja. Ez vezeti félre a hozzátartozókat, akik azt hiszik, hogy csak egyszerű kimerülésről van szó. Mikor azután az egyéniség megváltozásának tünetei kezdenek felismerhetőkké lenni, az addig szófukar beteg bőbeszédűvé válik, öltözkékére többé nem ügyel, azt elhanyagolja, ingerlékeny, indulatkitörésre hajlamos lesz, könnyen elérzékenyül, kezd családjával nem törődni –

⁶⁴ Spielmann, Johann: Diagnostik der Geisteskrankheiten. Wien, 1855. p. 340.

⁶⁵ Lásd: Bolyó Károly: Kórképek az elmeegógyászat köréből. = Gyógyászat 3 (1863) No. 26. p. 535.

szóval jellemváltozás áll be, ekkor eszmélnék rá a hozzátartozók, hogy nagyobb bajról is szó lehet... Különösen veszélyeztetettek e szempontból azon esetek, melyekben a beszéd és írás terén mutakozó kiesési tünetek nem nagyon szembeötlők, mikor még a beteg viselkedése a componált egyén benyomását teszi. – Más esetekben hiányzik a hosszabb bevezető szak és egyszerre nagy izgalom jelenségei mutatkoznak, nagyzási téveseszmék kíséretében rendkívüli psychomotoros nyugtalanság uralja a képet. A beteg magát nemcsak hogy egészségesnek tartja, hanem hivalkodik azzal, hogy összes functióiban mindenkit legyőz, sexualitása satyriasisig fokozódik, szórja a pénzt... E mániás szakban, ha jelen is voltak, eltűnnek a beszéd zavarai és ezáltal félrevezethetik a nem figyelmes észlelőt.”⁶⁶

Hasonló összképet nyerünk bármely tankönyvből, az analógia Semmelweis kórlefolyásával szembeszökő. Azonban minden szerző egyetért abban is, hogy pusztán a pszichés tünetegyüttes nem elegendő a diagnózis biztos fölállításhoz, mert „minden a homloklebenyben lejátszódó folyamat ugyanazon szellemi kiesési tüneteket fogja adni, mint amilyeneket a paralysis progressivában szoktunk észlelni”.⁶⁷ Önmagában tehát az analógiás módszernek csak valószínűsítő szerepe lehet, bizonyító ereje nincs. Ezért vettük igénybe a kizárásos módszert is, s most harmadiknak rátérünk a kórkép rekonstrukciójára (*diagnosis per reconstructionem*), és az így kialakult képet össze kell vetni a bonctan ismert eredményeivel.

A kórlefolyást elég részletesen tárgyaltuk már ahhoz, hogy itt beérhetjük rövid emlékeztetéssel. A lelki zavar 1860-ban kezdődött a vitairatokban kimutatott kóros jelekkel. Ezt követte a személyiség átformálódása, megtartott rutintevékenység mellett, a szellemi beszűkülés, a fokozott ingerlékenység és excentrikus vi-

⁶⁶ Sarbó Arthur: Az idegrendszer syphilitises bántalmai. In: Guszman József – Engel Károly (szerk.): A syphilis. Bp., 1928. Franklin. pp. 494–496.

⁶⁷ Sarbó id. mű p. 499.

selkedés, s mindennekfelett a szembeszökő korai testi elaggás. 1865 nyarán pár hét alatt bontakozott ki a teljes elmezavar sorozatos dühkitörésekkel, az érzelmi élet nagyfokú labilitásával, kritikátlan és infantilis viselkedéssel, felfokozott erotikával és obszcenitással, külsejének elhanyagolásával, váltakozóan elboruló, majd feltisztuló tudatállapottal, bizonytalan betegségérzettel („valami nincs rendben a fejemmel”), irreális költekezéssel és tervezgetéssel, a család elhanyagolásával, értelmetlen cselekvésekkel (bábaskü-jelenet, esti kikocsizás a betegekhez); ezekhez társult az alvási roham (Schlafsucht), a farkasétvágy (bulimia), a járászavar (dysbasia), az érzékszavar (analgesia), a beszédzavar (dysarthria), talán írászavar is (dysgraphia). A kórházban további dühöngési rohamok, zavartság, fokozott nyugtalanság, majd apátia, test szerte remegések és rángások, gyors szellemi hanyatlás.

Ez a kórlefolyás egészében megegyezik a pp tünettárával. Kérdés: mi szól a pp ellen?

XIII. Viták Semmelweis betegségéről

Olyan adat, amely kizárná a paralízist, nincs. Néhány körülmény azonban mérlegelést igényel. Ezek:

1. A vérbajos anamnézis hiánya. Erről korábban elmondtam, amit tudunk: semmiféle adatunk nincs Semmelweis fertőzéséről, de a körülmények ismeretében valószínűsíthető a bécsi időszakban szerzett primer affectio, ami utólagos nyomot nem hagy.

2. Anisocoria hiánya. Az Argyll-Robertson-féle tünetet, amely rövidesen a pp-diagnosztika legfőbb fegyvere lett, 1865-ben nem ismerték, a pupilla fényreakcióját és egyenlőtlenségét azonban igen. A paralitikusok 85–90%-ánál korai tünet a pupillamerevség és – egyenlőtlenség, a kórrajz tanúsága szerint Semmelweissnél egyiket sem észlelték. Ez ellene mond a pp-nak, de nem zárja ki: ahhoz a 10–15%-hoz tartozott, akiknél ez a jellegzetes tünet hiányzik.

3. Dementia hiánya. A „dementia paralytica” előbb-utóbb elbutuláshoz vezet, ezért is viseli ezt a nevet. Semmelweisnél azonban – az utolsó napok teljes tompultságától eltekintve – elbutulás nem volt. Amikor korábban „szellemi beszűkülésről” beszéltem, ezen nem dementiát értettem, hanem az érdeklődésnek azt az elhalványulását, ami például a Vándorgyűlések mellőzésében nyilvánult meg. Akik Semmelweis elmebetegségét kétségbe vonják, joggal mutatnak rá arra, hogy 1865 nyaráig nemcsak egyetemi rutinmunkáját látta el, hanem az Orvosegylet vitáin is részt vett, és kifogástalanul megfogalmazott nőgyógyászati cikkeket írt. Emlékezetzavara, feledékenysége, szórakozottsága sem volt kóros fokú. Dementiáról tehát valóban nem lehet beszélni. Ez azonban nem mond ellent a pp föltevésének. A paralízis lényegében meningoencephalitis chronica, idült agyhártya-agyvelőgyulladás, amely évek hosszú sora alatt fejlődik ki, és csak akkor kezdi az elbutulás nyilvánvaló tüneteit mutatni, amikor sor kerül az agykéreg idegsejtjeinek pusztulására. Mindaddig, amíg ez nem veszi kezdetét, az értelmi képesség hibátlan, sőt az alkotó tehetség is töretlen lehet, noha a pp egyéb jelei már sorra mutatkoznak. A szakirodalom számos olyan esetet ismertet, amelynél az értelmi képesség úgyszólván az utolsó pillanatig megtartott volt. Példaképp idézem Moravcsik Ernő könyvéből:

„Némely esetben a dementia paralytica hevesebb kitörése előtt a szellemi erőnek szokatlan éles fellobbanásával találkozunk, amidőn a beteg bámulatos pontossággal old meg nehéz feladatokat is. Egy ügyvéd betegem... valamennyi fontos dolgát, complicált számadását kifogástalanul rendbehozta... s a sanatoriumban az expansivos paralysis tünetei közt rövid idő múlva meghalt. Egy másik beteg a dementia paralytica hevesebb tüneteinek kitörése előtt közvetlenül értékes tudományos munkát írt.”⁶⁸

⁶⁸ Moravcsik id. mű p. 321.

4. Kórbonctani kép. Semmelweis bonctani és szövettani leletének elemzésével ez ideig a pathológusok közül egyedül Haranghy László foglalkozott 1959/65-ben. Koncepciója szerint Semmelweis nem szenvedett elmebetegségben, pusztán septikus delíriumban. A külsérelmi nyomokkal nem foglalkozik, a belső szervek bonctani lelete alapján megállapítja, hogy „Semmelweis a kéz gangraenájából kiinduló általános pyaemia következtében halt meg”. Az idegrendszer vizsgálata szempontjából lényeges, hogy a kutató melyik kórbonctani jegyzőkönyv alapján dolgozik. Mint a IX. fejezetben láttuk, a jegyzőkönyvnek ma hat, többé-kevésbé eltérő változata, illetve másolata ismeretes, melyek közül a két „leg-hitelesebb”: a kórrajzbeli és az eredeti bonctani protokoll 1965-ben még lappangott. Haranghy azonban egy hetedik verziót tekintett hitelesnek: Hans Chiari bécsi kórboncnok által legépeltetett és láttamozott példányt, amelyben az atrophia cerebri és hydrocephalus chronicus kifejezés a diagnózisban nem szerepel. Bár Haranghy ismerte a másik változatot is, ezt tekintette hitelesnek, következőképp a pp két legfontosabb jellemzőjével, az agysorvadással és idült agyvíz-kórral nem foglalkozik, mivel „csak a kétségtelenül megállapítható tényeket vehetjük figyelembe”. A kórrajz megszerzése óta ez az álláspont már semmiképp nem tartható fenn, Haranghy is módosítani kényszerülne álláspontját, ha az új – valóban eredeti – adatok ismeretét megérte volna. Elemzésében azonban így is van néhány figyelemreméltó pont. Az agy heveny toxikus-infectiosus károsodásán kívül a leletben idült agyfolyamatra utaló jeleket is lát, ezeket az agyerek korai elmeszesedésére vezeti vissza, ezenkívül felhívja a figyelmet a boncjegyzőkönyvnek erre a mondatára: „A sövény (septum) pár helyen áttörve, előtte a bal középső koponyagödörben babnál nagyobb, finom, sáfránysárgán színezett álhártya”. Ebből pachymeningiosis haemorrhagica interna-ra lehet következtetni, amit Semmelweis 1851-ben elszenvedett kartöréses balesetével hoz kapcsolatba.⁶⁹

⁶⁹ Haranghy László – Regöly-Mérei Gyula – Nyirő Gyula: Semmelweis betegsége. Szerk.: Hüttl Tivadar. Bp., 1965. Medicina. pp. 37–38.

Hogy a bonctani lelet valójában mennyire megfelel a pp-nál általánosan észlelt képnek, azt Haranghy tankönyvének a paralízisről szóló fejezete ugyanúgy bizonyítja, mint bármely más szakkönyv:

„A terjedő hűdések elmezavar – paralysis progressiva – lényegében encephalomeningitis syphiliticának felel meg. A friss és előhaladó, kezeletlen esetekben az agy egész szürkeállománya megbetegszik. Legerősebb azonban a homloklebeny megbetegedése, de a halánték-, esetleg a fali lebeny, a sziget és rendszerint a corpus striatum kórfolyamata többnyire nagyfokú. Szabad szemmel az előrehaladott paralysisben az agyon szembeötlő a szerv sorvadása. Legfeltűnőbb a homlokpólus tekervényeinek elvékonyodása, olykor egyenetlen vastagsága és az agybarázdák erős tátongása. A homlokkarély felett a lágyagyburok megvastagodott, szürkésfehér és szorosan tapad az agyfelszínhez. – Az agy sorvadásának következményeként külső és belső agyvízkór alakul ki. Az agykamrákban, különösen a IV-ben ependymitis granularis jön létre. – Szövettanilag az agyállomány elváltozásai két nagy csoportra oszthatók: a gyulladásos folyamatokra és a kórokozók által előidézett szövetpusztulásra. Az előbbiek megelőzik a parenchyma-pusztulást. A progressív gyulladásos tünetek főleg az arteriolák és a hajszálerek körüli lymphocytás és plasmasejtes beszűrődéssel, a microglia burjánzásával, ún. pálcikasejtek kialakulásával és jellegzetes vas-pigmentációval jellemezhetők. – A gyulladásos jelenségek a friss, előhaladó, kezeletlen esetekben nagyarányúak.”⁷⁰

Mint az utolsó idézett mondat mutatja, még a gyulladásos tüneteket sem feltétlenül a toxicus-infectiosus folyamat idézte elő Semmelweisnél, ezek is lehettek a pp. következményei.

5. Elmebaj helyett delírium? Haranghyval egyidejűleg Regöly-Mérei Gyula kórboncnok-paleontológus és Nyirő Gyula el-

⁷⁰ Haranghy László: Általános kórbonctan. 2. köt. Bp., 1966. Medicina. p. 780.

meprofesszor nyilatkoztak 1959-ben arról, hogy Semmelweis nem szenvedett elmebajban, hanem az osteomyelitis következményeként lépett fel nála toxikus delírium.⁷¹ 1965-ben – Semmelweis halálának centenáriumán – közös könyvben adták ki erre vonatkozó tanulmányaikat. Regöly-Mérei az exhumált csontokon igazolta az osteomyelitist és megpróbálta időbelileg rekonstruálni a gyulladásos folyamat eredetét, terjedését, egyben fölvetette a fertőzéses delírium diagnózisát, mint az elmezavar lehetséges magyarázatát. Ezt magáévá tette Nyirő is, s Haranghy érvelése alapján mindketten kizártnak minősítették a pp-t. A delírium-elméletet általános tetszés fogadta: a centenáris ünnepség ezzel mintegy felszabadult az alól a nyomás alól, amit a nagy tudós elmebaja kimondatlanul is jelentett. Delírium minden hétköznapi lázas betegségnél előfordulhat, tifusznál éppúgy, mint tüdőgyulladásnál, sebláznál csakúgy, mint mérgezéseknél, nem kell pironkodni miatta. Senkinek sem tűnt fel akkor, hogy Semmelweis nem delirált. Minthogy delírium előfordulhat paralitikusoknál is, azok is elfogadták – velem együtt – a delírium lehetőségét, akik ezt nem alapbetegségnek, hanem kísérő tünetnek tartották. Később azonban felmerült az aggály: a pszichomotoros nyugtalanság nem azonos a delíriummal. Minden elmekórtani kézikönyv lényegében egyformán írja le a delírium specifikus tüneteit, így Nyirő Gyula elmekórtani-tan-könyve is (1961), eszerint a „delirans stádium”-ra jellemző az álomszerű víziók megjelenése, a beteg a körülötte levő tárgyakat megelevenedni látja, a személyeket félreismeri, térben és időben tájékozatlanná válik, majd élénk hallucinációk lépnek fel, a beteg szóba áll a képzelt alakokkal, nemlétező hangokra válaszol, szorongó, siránczó, ingerült lelkiállapotba kerül; borult (tenebrosus) tudatállapotában is folytatódik pszichomotoros nyugtalansága, esetleg organikus jellegű clonikus, choreiformis, athetotikus rángások-

⁷¹ Lásd Nyirő önálló publikációját is: Nyirő Gyula: Semmelweis Ignác betegsége a pszichiatria tükrében. = Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei – Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica. Vol. 18. (1960) pp. 37–43.

kal; végül a „furibund” stádiumban teljesen hozzáférhetetlen, ideoda dobálja magát, majd ataxiás mozgászavar, pehelyszedegető mozdulatok, kézremegés és mormoló beszéd közepette elülnek az izgalom jelei, a beteg kómába esik.⁷² Mindebből a pesti tartózkodás idején Semmelweisnél egyáltalán semmi nem fordult elő a pszichomotoros nyugtalanságon kívül. Minthogy a kórrajza 1965-ben még nem volt ismeretes, elképzelhető volt, hogy Bécsben később kialakult a delírium, ma azonban már ismerjük a kórleírását, amelyben víziókra és hallucinálásra semmiféle utalás nincs, a többi felsorolt tünetből is csak kevés fordult elő, s azok delírium nélkül is értelmezhetők. Így a toxikus delírium, mint alapbetegség, végleg kizártnak tekinthető.

A delírium-hipotézishez azonban még két megjegyzést kell fűznünk. Az egyik: pusztá véletlenség, hogy Semmelweis nem delírált, hiszen a csontvelőgyulladás, az általános vérmérgezés és maga a paralízis is csakugyan okozhatott volna delíriumot. Ez azonban mindenképpen csak járulékos tünete lett volna az alapbetegségnek, nem magyarázná az évek óta progresszíven fejlődő folyamatot, a személyiség megváltozását, a korai elaggást stb. – tehát nem mondana ellent a pp-nak. A másik: a delírium-hipotézis a „tapintat-diagnózis” névvel jelölhető törekvések közé tartozik. Különféle „tapinat-diagnózisok” már korábban is felmerültek, pl. hogy Semmelweist az ellenségei „örületbe kergették”, vagy hogy nem volt elmebeteg, csak orvosi műhiba áldozata. Ezekről azért nem tettem említést, mert semmiféle szakszerű alátámasztásuk nem volt. A delírium-hipotézisnek ellenben éppen a tapintat szempontjából igen furcsa mellékíze van. Mert miközben Semmelweist tapintatosan mentesíti az elmebetegség „vádjától”, igen súlyos ítéletet mond ki azokról a kortárs-orvosokról, akik pusztán az – általuk észre sem vett – osteomyelitis és az ebből eredhető delírium miatt kollégájukat a bécsi elmekórházba záratják.

⁷² Nyirő Gyula: *Psychiatria. Bp., 1961. Medicina. p. 389.*

6. Bonhoeffer-féle exogen reakció. A delírium-föltevés változataként, a pp további cáfolása céljából vetette fel Regöly-Mérei Gyula 1970-ben a Bonhoeffer által 1910-ben leírt „exogen reactio-típus” lehetőségét. Erre a kórképre a delírium, ködös állapot, tudatzavar, inkoherens viselkedés, esetleg epileptiform izgalmi állapot és hallucináció jellemző, oka fertőző betegség, krónikus mérgezés és septikus állapot lehet.⁷³ Minthogy az egész kórkép (ha létezik egyáltalán) csak nagy erőltetéssel vonatkoztatható Semmelweis betegségére, cáfolatával nem foglalkozom, csupán megemlítem, hogy Nyirő szerint „a Bonhoeffer-féle exogen reactio típus kérdése még máig is erősen vitatott”.⁷⁴ Tudniillik az vitatott, hogy önálló kórformáról van-e szó, vagy pedig a külső kórokozók által létrehozott lelki zavar egy új elnevezéséről. Ha önálló kórforma, akkor nem illik Semmelweis esetére, mert a foudroyans végkifejlet előtti jelenségeket nem veszi figyelembe; ha csak új elnevezése egyfajta delíriumnak, akkor nincs jelentősége.

7. Heveny vagy idült organikus pszichoszindróma. A kórrajz és az eredeti boncjegyzőkönyv előkerülésekor a delírium-hipotézis képviselői már nem éltek, így nem tudhatni, álláspontjukat az új ismeretek mennyire befolyásolták volna. Bizonyos következtetést azonban levonhatunk az 1977 tavaszán tartott vitából, amely már az új adatok ismeretében lett volna hivatva egységes álláspontot kialakítani. Ez a törekvés nem járt sikerrel. Akik korábban elfogadták a delírium-hipotézist, továbbra is kitartottak mellette, akik viszont a pp valószínűségében hittek, a kórrajzban ennek megerősítését látták. Új szempontként értékelhető Juhász Jenő patológusnak az a véleménye, hogy a Pick-atrophia lehetősége alaposabb

⁷³ Regöly-Mérei Gyula: Semmelweis betegségének pathológiai rekonstrukciója a katamnesztikus elemzés és a palaeopathológiai vizsgálat alapján. + The Pathological Reconstruction of Semmelweis's Disease on the Basis of the Catamnesic Analysis and Palaeopathological Examination. = Orvostörténeti Közlemények – Communicationes de Historia Artis Medicinae. Vol. 55–56. (1970) pp. 37–64, 65–92. (Az idevonatkozó rész: p. 57.)

⁷⁴ Nyirő Gyula: Psychiatria. Bp., 1961. Medicina. p. 387.

megfontolást érdemel; ebben kétségtelenül igaza van. Kevésbé megalapozottnak tűnik Silló-Seidl György nőorvosnak az a feltevése, hogy elmebaj egyáltalán nem volt, férfi-klimax és diabetikus kóma okozták a zavart tüneteket. Silló-Seidl további következtetése kapcsán erre még visszatérek. A sebész Hüttl Tivadar felhívta a figyelmet arra, hogy az egyébként alapos kórbonctani leírásban nem szerepel a „septicus lép” fogalma, amint ilyen súlyos vérmérgezésnél várható volna. Az ideggyógyász Juhász Pál professzor szerint a kórkép közelebbről meg nem határozható „organikus psychosyndroma” (szervi alapon létrejött lelki tünetcsoport), amely valamiféle heveny fertőzés következtében alakult ki. Az ugyancsak ideggyógyász, histopathológus Környey István akadémikus vitába szállt a pszichoszindróma heveny eredetével, szerinte főként a korai elaggás, valamint az agysorvadás ismeretében idült organikus pszichoszindrómát kell feltételezni, ami lehetett Pick-atrophia, esetleg Creutzfeld–Jakob-féle degeneráció, de: „a legvalószínűbbnek tartom – ellentétben korábbi nézetemmel, amely szerint Semmelweis vitatkozási magatartása stb. paranoiás fejlődés tünete volt –, hogy nála már, igenis, legalábbis a ’60-as évek eleje óta, a paralysis progressiva lassú fejlődése megvolt; ez azután foudroyanssá vált 1865 júliusában. Lehetséges, hogy ebben szerepe volt az exogen fertőzésnek, de ettől függetlenül is bekövetkezhett.”

8. Gyilkosság? Silló-Seidl György, aki a bécsi kórrajz megszerzésével elévülhetetlen érdemet szerzett a Semmelweis-kutatásban, 1977 karácsonyán „*Semmelweis halála*” címmel kis könyvet adott ki Svájcban.⁷⁵ Ebben egyrészt leírja a kórrajz és más Semmelweisre vonatkozó életrajzi adatok megszerzésének érdekes történetét, másrészt új hipotézist állít fel betegségével és halálával kapcsolatosan. Mint már fentebb utaltam rá, az elmebajt tagadja, az átmeneti zavartságot férfi-klimaxszal és cukorbetegséggel magyaráz-

⁷⁵ Silló-Seidl György: *Semmelweis halála*. Orvostörténelmi beszámoló. Frankfurt a. M., 1977. Metropolitan. 147 p.

za, illetve azzal a stresszel, amit a 20 éves küzdelem, a pihenés teljes hiánya váltott ki. Az ujj sérülését, a bábaeskü-jelenetet (minthogy ezek Bókai anamnézisében sem szerepelnek) utólagos koholmánynak tartja, a kórrajzot és a kórbonctani jegyzőkönyvet pedig szándékosan kozmetikázottnak, sőt a Bókai-anamnézist is jobbadán kitaláltnak, a feleség által sugalmazottnak. A házasság rossz volta, a feleség unta a hozzá képest öreg (sőt önmagához képest is megöregedett), erőszakos és csak a rögeszméjének élő férjet, a férj unta a kicsinyes, szellemileg mélyen alatta álló feleséget. Ehhez járult a nemi élet klimaxos zavara: Semmelweis impotensnek érezte magát, örömlányoknál bizonyosodott meg arról, hogy mégsem az, akkor otthon is bizonyítani akart, ami csak félig-meddig sikerült, ezért a kísérlet sűrűn került megismétlésre. (Silló-Seidl tudvalevően egy sexualpathologiai szanatórium tulajdonosa volt Majna-Frankfurtban, azért ennyire járatos a házasséletek belső kríziseiben; Semmelweist úgyszólván páciensként kezeli...). Ilyen előzmények után került sor a pesti orvosok beavatozására, akik megragadták az alkalmat arra, hogy megszabaduljanak Semmelweistől. „Kimondom a véleményemet nyíltan: Semmelweis elmegyógyintézetbe való juttatását a tanárok komplottjának tartom.”⁷⁶

Az első felmerülő kérdés: miért? A második: hogyan?

Silló-Seidl válasza mindkettőre eléggé valószínűtlen. A „miért?”-re azt válaszolja: Mert féltek tőle. Messzire nyúlnak ennek az előzményei, 1850-re, amikor Semmelweis hazajött Bécsből, magántanári kinevezéssel a zsebében, és nyomban osztályt kapott a Rókus Kórházban főorvosi kinevezéssel, igazoló eljárás nélkül, amikor Pesten mindenki „gyanús elem” volt, és még javában tartott a „politikai tisztogatás”. Aztán a pesti tanárok javaslata ellenére Bécs nevezte ki az egyetem professzorává. Silló-Seidl kimondja kereken: „labancnak” tartották Semmelweist, osztrákbérencnek, és Markusovszky kivételével mindenki utálta. Különösen Balassa,

⁷⁶ Uo. p. 117.

aki vetélytársat is látott benne: gazdag és befolyásos páciensek szüléséhez ezután nem őt hívják, hanem Semmelweist...

Ebből annyi igaz lehet, hogy kevesen szerették, és talán Balassa csakugyan féltékeny is lehetett rá – bizonyíték persze erre sincs, de könnyen elképzelhető. Miért félték tőle?

„Féltek a tanárokat, hogy tanártársuk erőszakos fellépésével lejáratja a tekintélyüket. Miután Semmelweis a külföldi tudósoknál jól elverte a port, félték, hogy azok viszont majd őrjük húzzák Semmelweis miatt a vizes lepedőt. Hogy a külföldi tanárok majd ujjal mutogatnak a pestiekre: lám, köztetek egy abnormális egyén ágál! Ha ti ezt tűritek, akkor csak azért, mert ti sem vagytok különbe.”⁷⁷

Furcsa okoskodás. Ha attól félnek, hogy a külföldiek ujjal mutogatnak rájuk az „abnormis” Semmelweis miatt, akkor miért viszik a „normális” Semmelweist Bécsbe, elmeegógyintézetbe?

A történeti tényeket ismerve 1865-ben semmi okuk nem lehetett erre a félelemre. Még a Nyílt levelek idején el lehetne képzelni efféle indulatot, de ’65-ben már a külföldiek kezdtek önmagukra mutogatni ujjal, Semmelweis igazát mindinkább belátva.

Silló-Seidl fantáziája azonban korlátlan:

„Keresték az ürügyet, mint távolíthatnák el a kellemetlen kartársat. Megkérdezték a feleséget is, hogy nem észlel-e valami feltűnőt?”

A feleség elmondja panaszait, az orvosok megkezdik a „krimi”-akciót. Bókai még csak magántanár, szüksége lesz Balassa és Wagner támogatására a professzorsághoz, tehát elvállalja Semmelweis megvizsgálását és az anamnézis megírását, noha nem elmeorvos. Elmeorvost természetesen nem hívnak, hiszen Schwart-

⁷⁷ Uo. p. 114.

zer azonnal átlátna a szitán, nem állítana ki elmeosztályi beutalót. A Walthier család amúgy sem szereti Semmelweist, mostani furcsa viselkedése miatt különösen nem, így a feleséggel együtt késéssel részt vesz az összeesküvésben. Még csak egy kísérő kell, aki a beteget átadja Bécsben az elmeosztálynak. Itt van kéznél Báthory tanársegéd, akinek kinevezését Semmelweis nemrégiben nem hosszabbította meg: örömmel vállalja a feladatot, jutalmul utána nyomban külföldi tanulmányútra küldik, hogy el ne járhasson a szája. De egyébként is mindenki hallgat, mint a sír.

Mindenki hallgat, mint a sír... ez a krimi-elmélet első buktatója. Képzeljük el egy pillanatra, hogy Balassa meg Wagner csakugyan el akarták tenni láb alól (a belgyógyász Wagnernak miért lett volna „láb alatt” a szülész?) kollégájukat, ehhez megnyerik a feleséget, az egész Walthier családot, Bókait, Báthoryt, Hebrát és valamelyik bécsi elmeorvost, ez legalább nyolc ember, feleséges-től 15 – elképzelhető a pesti pletykafészekben, hogy ennyi ember ilyen mélyen tud titkot tartani? Olyan mélyen, hogy 112 évig a legcsekélyebb nyoma sem marad az összeesküvésnek, senkiben nem merül fel a gyanú árnyéka sem. És Markusovszky? Az egyetlen, akinek barátságát Silló-Seidl is elismeri, ő is benne van az összeesküvésben? Vagy őt is az orránál fogva vezetik?

A második buktató a szereplők egyénisége. A delírium-elmélet becsületes embernek tartja Semmelweis kollégáit, de rossz orvosnak, Silló-Seidl jó orvosnak, de gazembernek. Lehet, hogy nem volt mindegyikük nagy jellem, de ennyi gazember egy rakáson, ez mégis egy kicsit hihetetlen.

A harmadik buktató a leglényegesebb: a logikai abszurditás. Ha ugyanis Semmelweisnek sem elmebaja nem volt, sem kézsérülése, akkor az egész bécsi utazás – a krimi szempontjából – értelmetlenség: megérkezik Bécsbe, két hét alatt kipiheni testi-lelki fáradalmait, és derűsen visszatér. Vagy azt is lelevelezték Béccsel, hogy a hat ápoló verje agyon? Újabb nyolc-tíz szereplője a bűnügynök, és mindenki hallgat, mint a sír.

Pedig a bűnrészesek egyre szaporodnak Silló-Seidl gyűjte-

ményében: bekapcsolódik Riedel, az elmekórház igazgatója, aki egy jelentésben beszámol Semmelweis vérmérgezéséről, továbbá Scheuthauer, aki végezte vagy ismerte a kórboncolást, végezetül Rokitsansky, aki megghamisította a jegyzőkönyvet. Silló-Seidl szerint ugyanis azért van két változata a boncjegyzőkönyvnek, hogy eltereljék a figyelmet a kórházban szerzett vérmérgezésről, helyette krónikus idegbajra hárítsák a halál okát.

„...A protokollkönyv legfőbb öre, Rokitsansky változtathatta meg a szöveget. Az agysorvadást elhagyta. Gerincvelő-degenerációt ír le, gyulladás helyett. Ugyanakkor a szeptikus folyamat részletezését csökkentti, magát a vérmérgezés diagnózisát elhagyja. A tendencia azt hiszem világos: elterelni a figyelmet a gennyedésekről, a sérülésekről, és a gerincvelő sorvadását előtérbe hozni.”⁷⁸

A detektív azonban itt eltévesztette a lépést: ha Rokitsansky csakugyan a krónikus folyamatot akarja előtérbe helyezni az akut gyulladás helyett, akkor nem húzza ki az agysorvadást.

Milyen bizonyítékot hoz fel Silló-Seidl e merész hipotézisre? Pusztán ennyit: a feleség a lelkiismeret-furdalástól ágynak esik, és senkinek a neve nem szerepel sem a kórrajzon, sem a boncjegyzőkönyvön, „mindenki a névtelenség köpenyébe burkolódzott”.

XIV. Zűrzavar és hallgatás

Ha ma egy többé-kevésbé nevezetes ember meghal, pár napon belül nekrológok jelennek meg róla az újságokban, majd a szaklapok parentálják el, sőt ha igazán jelentős személyiség, már valaki készül disszertációt írni róla. Ezt előkelően úgy mondják, bekerült a szellemi panteonba, kevésbé előkelően úgy, hogy beskatulyázzák.

⁷⁸ Uo. p. 129.

Nem mai szokás ez, a XIX. században ugyanígy volt. Semmelweis azonban még sokáig nem került be a szellemi panteonba. Döbbenetes a hallgatás, ami halálát követte, síri csend, amiben csak itt-ott hajtott ki egy-egy kérészéletű pletykavirág, megbízhatatlan hallomás. Nem is csodálom, hogy a nyomozóban bűntény gyanúját keltette a titkolódzás, és az, hogy jóformán minden hír hamis, vagy legalábbis kétes. Azt sem csodálom, hogy mindenki a maga szája íze szerint rekonstruál, hiszen alig van megbízható adat. A legautentikusabb személyek vagy hallgatnak, vagy érthetetlenül hibás adatokat közölnek. Példaképp említem, hogy Markusovszky ezekkel a szavakkal jelenti be Semmelweis halálát az Orvosi Hetilap címoldalán:⁷⁹

„Bold. Semmelweis tanár tetemei f-hó 16-án takarítottak el Bécsben, hová júl. hó 20-án utazott volt fel...”

A temetés azonban – amelyen Markusovszky személyesen jelen volt – nem 16-án, hanem 15-én történt, az utazás pedig nem 20-án, hanem 30-án. Az özvegy pontosan visszaemlékszik arra, hogy a betegség július 13-án tört ki. Ha ezeket az „autentikus” közléseket figyelembe vesszük – ahogyan az életrajzírók többnyire tették –, akkor Semmelweis egész betegsége, a kocsikázásokkal, dühkitörésekkel, örömlányokkal stb., összesen egy hétig tartott (július 13-tól 20-ig), és ezalatt ráértek konzíliumokat tartani, érvágásokat végezni, Gräfenberget tervezni, Hebrával a bécsi szállítását lelevelezni... Fleischer emlékbeszéde, Bruck és Schürer életrajza ugyanígy tele van tárgyi tévedésekkel, bizonytalan visszaemlékezéseken alapuló közlésekkel. A legfontosabb tünetek vagy események (például a kéz sérülése vagy a bábaeskü-jelenet, a járászavar kezdete, az utolsó hetek története) titokzatos homályba süllyednek, a kórrajz megbízhatóságához is szó fér, és a kórbonctani jegyzőkönyvek eltéréseinek okát csak találgatni lehet. Sem

⁷⁹ Vö.: Semmelweis I. Fülöp halála. = Orvosi Hetilap 9 (1865) No. 34. 539. has.

kezelőorvos, sem boncnok neve nem szerepel a hivatalos iratokon. A bécsi napilapok párszavas hírrel adják tudtul Semmelweis halálát, kettő közülük úgy tudja, hogy Döblingenben temették el. Egy kései adat szerint Machik Béla, aki utóbb Kolozsvárt a belgyógyászat tanára lett, 1865-ben a Landesirrenanstaltban működött segédorvosként, jelen volt Semmelweis fölvételénél, és tanítványai előtt később nyilatkozott arról, hogy nem magával hozott sebfertőzésbe, hanem a brutális bánásmód okozta sérülésekbe halt bele – de sohasem írta ezt le, és amikor 1906-ban a hír szárnyra kelt, már nem erősíthette meg, mert 27 éve halott volt. Meynert és Scheut-hauer eredeti német nyelvű leletének a szövege nem maradt fenn. A kórrajz 112 évig lappangott, és nemcsak egyszerűen lappangott, hanem a legkalandosabb ellentmondásokra készítette a bécsi hatóságokat.

Mindez furcsa. Mint ahogy furcsa az is, ami itthon történt – és ami nem történt.

A *Gyógyászat*, amely ekkor állott legélesebb harcban az *Orvosi Hetilappal*, Markusovszkyval és körével, köztük Semmelweisszel is, 1865. augusztus 5-én közli a hírt:

„Sajnálatos részvételt írjuk, hogy Semmelweiss egyetemi tanárt veszélyes agybántalom érte; mely miatt ő egyik bécsi gyógyintézetbe vitetett. – Beteges izgatagságának régóta adta jeleit, s a párt, mely őt sajátjának vallá, a gyógytörekvés helyett sokszor a szenvedélyes kitörésekig csigázta izgatagságát.”⁸⁰

A kéz sérüléséről nem esik szó, súlyos agybántalomról ellenben igen; a „beteges izgatagság” azokra a korábbi orvosegyesületi vitákra utal, amelyeken Semmelweis Markusovszkyval együtt igen harciasan viselkedett. Két hét múlva ugyanez a lap, sajnálatot sem színelve közli egyetlen mondatban, hogy Semmelweis „állítólag pyaemia következtében” meghalt. Az „állítólag pyaemia” kifeje-

⁸⁰ Semmelweis Bécsbe szállítása. = *Gyógyászat* 5 (1865) No. 32. p. 658.

zés lehet tárgyilagos megállapítás, de sokkal inkább annak a közfelfogásnak a tükröződése, hogy a pesti orvosok a vérmérgezés váratlan hírét gyanakodva fogadták, az elmebaj elkendőzésének tartották.

Maga Markusovszky is meglepődve vette tudomásul a vérmérgezést. Az Orvosi Hetilapban hosszú és meleg hangú cikkel parentálja el barátját, ennek második mondata igen sokat sejtet:⁸¹

„Már midőn boldogult tisztelt ügyfelünk megbetegedésének hírért megerősíteni tollunk vonakodott, azon súlyos aggodalommal telt meg keblünk, hogy annál szomorúbb tényt is kellend valószínűen nemsokára följegyeznünk, de azt, hogy a csapás ily gyorsan érjen, még sem vártuk.” (1865. aug. 20.)

Vagyis Markusovszky tudatában volt annak, hogy Semmelweis gyógyíthatatlan elmebajjal szállították Bécsbe, a vérmérgezés ellenben váratlanul érte.

Semmelweis még életben volt, amikor – augusztus 7-én – Schopper György rektor jelentette elmezavarát a Helytartótanácsnak, azzal a megjegyzéssel, hogy „netalán szükségrendő helyettesítéséről” ne mulasszanak el időben gondoskodni. Nyár közepe volt, az előadás szünetelt; ha Semmelweis felépülésére számítanak, nem lett volna ennyire sürgős a helyettesítéséről gondoskodni.

A pesti napilapok feltűnően röviden, egymondatos napihírben parentálják el Semmelweist, egyedül a *Pester Lloyd* szán rá húsz sort. Különböző szembeszökö a *Pesti Napló* szükséztudása, ez az újság ugyanis éppen ebben az időben nagyon sokat foglalkozott az ország egészségügyével, egyetemen, kórházakkal, orvosokkal. Hosszú nekrológot közölt a Rókus Kórháznak egy ifjan elhunyt sebészéről, aki még semmit nem produkált – ugyanekkor Semmelweisről csak annyit mond, hogy meghalt, béke poraira. Közöm-

⁸¹ Markusovszky Lajos: Semmelweis I. tanár emlékezete. = Orvosi Hetilap 9 (1865) No. 34. 551–552. has.

bősség ez? Vagy összebeszéltek, hogy hallgassunk róla, ne szel-
lőztessük az elmébaját? A titkot azonban mégsem lehetett meg-
őrizni: a *Családi-Kör* című folyóirat augusztus 20-án rendkívül íz-
léstelen cikket közöl „Egy örült halála” címmel. az előzmények
újabb verzióját találja fel – vagy találja ki – az újságíró: Semmel-
weisnek szigorlatoztatnia kellett volna, de olyan zavartan viselke-
dett, hogy felfüggesztették a vizsgát, mire a professzor futásnak
eredt, az alagútban fogták el, aztán Bécsbe szállították...

Két héttel Semmelweis halála után zajlik Pozsonyban az Orvo-
sok és Természetvizsgálók Vándorgyűlése, Balassa elnöklésével.
A szabályzat szerint a Vándorgyűléseken emlékbeszédet kell
mondani az időközben elhunyt tagok felett, Semmelweisről azon-
ban nem tartanak emlékbeszédet, a nevét sem említik meg, a kö-
vetkező években sem. Az Orvosegyesület szabályzata is előírja,
hogy az elhunyt tagokról még abban az évben meg kell emlékez-
ni, de Semmelweis esetében erre csak hét év múltán kerül sor.
Csak Lumniczer mond róla a közgyűlésen két konvencionális
mondatot; később ő is megfelelkezik róla: a Lister-érában az anti-
szepszis hazai propagálója lesz, de sohasem jut az eszébe, hogy
valami hasonlót már hajdani barátja is hirdetett.

Tanszékét az egyetemen helyettesként Diescher János töltötte
be, az élettan és általános kórtan professzora. Semmelweis két ta-
nársegédje is megpályázta az állást, Fleischer és Maizner, de
Balassa javaslatára Diescher nyerte el a tanszéket, noha nem szü-
lész. Fiatal korában letette a szülésmesteri vizsgát, azóta élettan-
nal és kórtannal foglalkozott. Nem volt Semmelweis híve. Csak az
eredményből tudjuk, hogyan látta el munkakörét: a gyermekágyi
halálozás azonnal felszökött 6%-ra. Ebben az időben ez már euró-
pai viszonylatban magas halálozásnak számított, mert külföldön
Semmelweis hatása mindjobban terjedt, a non-infectio elve érvé-
nyesült, a puerperalis láz csökkent. Semmelweis klinikáján, ahol
nemrég még *Utasítvány* írta elő, hogyan kell a szülőasszonyokhoz
közeledni, kezét fertőtleníteni, most senki sem tanította az orvos-
kat és bábákat erre.

A bábaoktatáshoz hozzátartozik a bábakönyv. Semmelweis idejében Lászlavik Imre bábakönyve volt használatos,⁸² alapos munka, de szellemében elavult: a legfontosabbat, a tisztálkodást nagyon röviden intézi el. Tulajdonképpen különös, hogy Semmelweis nem írt, vagy tanársegédeivel nem íratott új bábakönyvet, hiszen nála jobban senki sem tudta, milyen új szellemben kell a bábákat kiképezni. Még különösebb, hogy 1857-ben Fleischer tanársegéd a maga neve alatt újra kiadta Lászlavik könyvét, alig itt-ott változtatva rajta néhány szót, bár a tisztaság szabályait kissé erőteljesebben hangsúlyozza.⁸³ A könyvet Semmelweisnek ajánlja, és az előszóban azt állítja, hogy „Semmelweis tudós Tanárunk elvei, s előadásaihoz ragaszkodtam”. Ennek nem sok nyoma látszik a plagizált könyvön: az aszeptikus prevencióról nem esik szó benne. Legkülönösebb aztán, hogy 1869-ben új kiadásban adta ki ugyanezt a könyvet Fleischer, épp csak a Semmelweisnek szóló ajánlást és az előszót hagyta ki belőle.⁸⁴

Ily mélyen kellett vagy illett hallgatni róla?

Úgy látszik, igen. Pedig 1872-ben az Orvosegyesületben ugyanez a Fleischer nagyon lelkes emlékbeszédet mondott mesteréről, és a Rókus Kórházban – ahová időközben kinevezték – az aszeptikus módszerrel kitűnő eredményt ért el, sőt Bruck Jakabot – Semmelweis első magyar életrajzíróját – ő tanította a szülészetre és Semmelweis tiszteletére. Mégis, amikor Diescher utóda, Kézmárszky Tivadar új bábakönyvet írt 1876-ban,⁸⁵ s ebben a gyermekágyi láz preventívumaként a klórmeszes fertőtlenítést ajánlja, egy szóval sem említi Semmelweis nevét; könyvének későbbi ki-

⁸² Bábaság, melyet a Magyar kir. pesti egyetem szülész kórodáján tartott előadások után szerkesztett Lászlavik Imre. Pest, 1848. Beimel. VI, 210 p.

⁸³ Fleischer József: Szülészet. Kézi könyvül a bábák számára. Pest, 1857. Müller. 226 p.

⁸⁴ Fleischer József: Az alsóbb szülészet tankönyve bábák számára. Budán, 1869. XIII, 240 p.

⁸⁵ Kézmárszky Tivadar: A szülészet tankönyve bábák számára. Bp., 1876. Lafite-Elsner. VII, 246 p.

adásaiban klórmész helyett karbolos vizet javasol, nyilván Lister egyre terjedő tanításának hatására.

Igen, Lister fénykorába érkeztünk, és Semmelweis nevét Fleischschren kívül csak Ambró János ejtette ki,⁸⁶ kújszálási főorvos, aki a bábaképzésnek szentelte életét, s volt mersze „*A szülőházak, a Semmelweis tanár tana*” címmel tartani előadást az Orvos-egyesületben, 1870-ben.⁸⁷ Az előadást vita követi, meglehetősen Semmelweis-ellenes hangulatban, köntörfalazó modorban: igaza van ugyan, de... Pedig nyugaton már egyre nyilvánvalóbban hangoztatják Semmelweis igazát, egyre több a nyilvános megtérő – nálunk a *Gyógyászat* most tartja időszerűnek egy hét évvel korábbi vita anyagát közölni, amelyben Virchow támadta Semmelweist. Az 1874-es Vándorgyűlésen Kátai Gábor előadást tart „Az orvostudomány jelen iránya” címmel, ebben tömérdek külföldi és hazai név közt Semmelweisét hiába keressük.

És megtörténik a nagy szégyen: 1882-ben a freiburgi Alfred Hegar ír kitűnő, elismerő, nagyra értékelő életrajzot Semmelweisről, németül.⁸⁸ A következő évben Joseph Lister ellátogat Budapestre, óriási ünnepséggel fogadják, és senki nem hozza szóba, hogy hasonló tanokat nálunk már harminc évvel korábban hirdett valaki.

Csak 1885-ben, húsz évvel a halála után, veszi kezdetét Semmelweis lassú újra-felfedezése. Közben özvegye és gyermekei 1879-ben Szemerényire magyarosították a nevüket.

Miért ez a húsz éves síri hallgatás?

⁸⁶ Bővebben: Dörnyey Sándor – Dörnyeyné Dapsy Henriette: Semmelweis hazai utóéletének első évtizede. I–III. = Orvostörténeti Közlemények – Communicationes de Historia Artis Medicinae. Vol. 46–47. (1968) pp. 81–91., Orvostörténeti Közlemények – Communicationes de Historia Artis Medicinae. Vol. 55–56. (1970) pp. 123–136, 136–154.

⁸⁷ Lásd: Orvosi Hetilap 14 (1870) Közegészségügyi és Törvényszéki Orvostani melléklet. No. 2. 17–19. has.

⁸⁸ Hegar, Alfred: Ignaz Philipp Semmelweis. Sein Lehre, zugleich ein Beitrag zur Lehre der fieberhaften Wundkrankheiten. Freiburg – Tübingen, 1882. Mohr. 52 p., 1 t.

Silló-Seidl azt mondaná: az „összeesküvők” lelkiismeret-furdalása miatt. De itt egy egész ország elnémulásáról van szó, országos összeesküvés tán mégsem folyt Semmelweis ellen. Vagy igen? Igen, bár nem krimi-módra. A kimondatlan összeesküvés az a társadalmi előítélet volt, ami nem Semmelweis személyének, hanem a betegségének szólt: a paralízisnek. Ha csak fele annyi bizonyítéka volna a pp-nak, mint amennyi van, ez az országos elnémulás és hátraarc akkor is meggyőzne erről a diagnózisról. Lehet, hogy ellenszenves volt a magánéletben vagy a társaséletben, eszméjével és harci modorával maga ellen ingerelte az embereket, a maradiakat bosszantotta, és most egyszerre ilyen szégyenbe keveredett – elfordultak hát tőle, hallani sem akartak róla. Fel kellett nőni egy új nemzedéknek, amely már nem a betegségére emlékezett, hanem az alkotására.

XV. Mit gondolt a világ?

Tudták-e egyáltalán, hogy miben halt meg?

Az eddigiek ismeretében nyilvánvaló, hogy erre a kérdésre nem könnyű, megbízható adatokkal alátámasztva nem is lehet válaszolni.

A paralysis progressiva diagnózis sem Pesten, sem Bécsben nem hangzott el, vagy legalábbis írásban nem szerepel. Semmelweis halála után bizonytalanul keringtek az „elmezavar”, „agybántalom”, „agyhűdés” és „pyaemia” kifejezések.

A beutaló orvosokról és Markusovszkyról felteszem, hogy pontosan tisztában voltak a diagnózissal. Szemtanúként élték át a fokozatos leromlást, a prodromális meg a foudroyans tüneteket, nem sok kétségük lehetett a diagnózis felől – amely akkoriban gyakran előforduló volt, minden orvos által jól ismert. Ha kétségük lett volna, ha reménységük lett volna, akkor nem döntenek maguk a gyors elszállítás mellett, hanem hazai elmeorvoshoz fordulnak tanácsért. Nem tették; éppen a habozás nélküli bécsi szállítás mutat-

ja, hogy világosan állt előttük a gyógykezelés kilátástalansága; egyetlen igyekvésük a tapintatos és gyors eltávolítás volt.

Ez nem pusztá feltevés, két cáfolhatatlan bizonyítékunk is van rá. Az egyiket már idéztem: Markusovszky nekrológjának az a mondata, amely szerint „azon súlyos aggodalommal telt meg keblünk, hogy annál (ti. a megbetegedésénél) szomorúbb tényt is kellend valószínűen nemsokára följegyeznünk”. Markusovszky tudta és leírta, hogy barátja menthetetlen. De tudták és leírták a konziliárius orvosok is. A bizonyítékot Silló-Seidl szállította; kisé részletesebben ki kell rá térnem, mert éppen az ő téves értelmezése átmeneti félreértésre adott okot.

Az *Ärztliches Zeugnis*-ről van szó, a hivatalos beutalóról, amelynek alapján Semmelweis a bécsi kórházba fölvevették. Tudvalevően Balassa, Wagner és Bókai írták alá, s mindössze egyetlen hivatalos hangú mondatból áll, amely így kezdődik:

„Unterfertigte bestätigen hiemit dass der k. Pester Universitäts Professor Dr. Ignatz Semmelweis seit 3 Wochen mit einer dahin gehender Störung seines Gemüthlebens belastet ist...”
Vagyis alulírottak igazolják, hogy a királyi Pesti Egyetem tanára, dr. Semmelweis (így!) Ignác három hete egy *dahin gehender* kedélyéleti zavarban szenved...

Mit jelent ez a „dahin gehender”?

Amikor Silló-Seidl az orvostörténet-sz-hallgatóság előtt prezentálta az okmányt, utalt arra, hogy ilyen enyhe indoklással ma nem egy zárt elmeosztályra, de még szanatóriumba se vennének fel senkit. Rövidesen megjelenő közleményében a német szövegből elhagyta a „dahin”-t, s a magyarra fordításban így adta vissza az eredetit: „három hete oly mértékű elmezavarban szenved...”⁸⁹

Látszott, hogy itt valami nincs rendben.

⁸⁹ Silló-Seidl György: Semmelweis halála. Orvostörténelmi beszámoló. Frankfurt a. M., 1977. Metropolitan. p. 104.

Szó szerint a kifejezést „oda menő”-t jelent, ebből kiindulva „előrehaladó”, „progrediáló” értelmet gyanítottam. A végleges megfejtés azonban, amit Némethy Ferenc nyelvész gondos kutatásának köszönhetünk, ennél sokkal többet mond. „Es ist dahin” = oda van, vége van, elpusztult, halott. „Dahingehen” = elmúlni, meghalni, elmenni. Külön írva „dahin gehend” = feltartóztathatatlanul a végét járja.

A beutaló indoklása tehát csöppet sem enyhe, inkább végzetesen lemondó. Ahogyan az orvosok ma is az eltávozás (exitus) szóval kerülnek el a halál kimondását, úgy jártak el a beutaló orvosok is; ezzel egyben tudtukra adták, hogy tisztában vannak a beteg állapotának reménytelenségével, gyógyíthatatlanságával.

De a betegség nevét sem latinul, sem németül nem írták le, így aztán csak valószínűnek tarthatjuk, hogy felismerték a diagnózist, bizonyítani nem tudjuk.

A váratlanul közbejött vérmérgezés megkönnyítette az elparentálás módját: a „tragikus szimbólum” hangsúlyozása háttérbe szoríthatta az elmebajt, noha teljesen elhallgathatóvá nem tette. Mindenki tudta, hogy nem vérmérgezésben halt meg, hanem – talán – vérmérgezéstől. A különbség azt hiszem, világos.

Maga a család is a gyászjelentésben agyhűdés diagnózist írt, nem vérmérgezést.

Két hét múlva a pozsonyi Vándorgyűlésen emlékbeszédet ugyan nem mondtak róla, de ez nem jelenti azt, hogy az összejött orvosok ne tárgyalták volna meg egymás közt a még friss eseményt. Sokkal jobban ismerjük a kongresszusok jellegzetes pletykaszüneteit és vacsora-beszélgetéseit, semhogy egy pillanatig is kételkedhetnénk abban: a pozsonyi Vándorgyűlés után Magyarország minden orvosa tudta a valóságot, vagy legalábbis tudott valamiféle valóságot; és azt is tudta, hogy erről nem illik nyilvánosan nyilatkozni.

A család természetesen mindent tudott, és mint minden család mindig: szégyellte, hogy náluk ilyesmi előfordulhatott. Az utódok még visszaemlékeznek arra, hogy ha néha szóba került, a Walthier-testvérek „der verrückte Naczi” néven emlegették Semmel-

weist; nemcsak a betegségéért, hanem a Nyílt levelekért is haragudtak rá.⁹⁰

Nagyobb baj ennél, hogy a diagnózist – és az ezzel kapcsolatos szégyenkezést – az orvosok kiterjesztették a szakmai működésére is: a már hivatalosan elfogadott gyermekágyi prevenció süllyesztőbe került, feledésbe merült. A tudománytörténetben szokatlan jelenség ez. Högyes Endre tudományos érdemeit egy pillanatra sem csorbitotta, hogy pp-ban halt meg, Johannes Müller tekintélyének nem ártott meg korai és érthetetlen öngyilkossága, Robert Mayer világhírének az elmebaja, és ha a művészeket is bevonjuk vizsgálódásunk körébe, a névsor beláthatatlanná válik. Éppen Semmelweis halála idején keltett világszerte nagy érdeklődést Lombroso 1864-ben kiadott könyve, a „*Genio e follia*”, amely a zseni és az elmebeteg közti – azóta is megoldatlan – kapcsolatot első ízben dobta a köztudatba.

Hogy Semmelweis esetében a betegség mégis dezavualta az életművet, annak magyarázatát abban látom, hogy egyszeriben nyilvánvalóvá vált a vitairatok pathológiás jellege (az, amit utóbb az életrajzírók és elemzők mindig a „jogos sérelem” érvelésével igyekeznek menteni, normálissá átértékelni), és ez visszahatott az egész tanra. Elfogadni Semmelweis prevenciós-aszeptikus elméletét, annyit jelentett, mint vállalni az „örökigaz tanításom” kóros túlzásait, kinövéseit, amit most egyszerre nemzetközi blamáznak érzett a magyarság; jobbnak látta agyonhallgatni az egész tant, ahelyett hogy az érték – és az anyák – megmentéséért küzdött volna.

Nem tagadható, hogy személyes felelősség terheli ezért az egyébként kitűnő Markusovszky Lajost, Semmelweis egyetlen orvos-barátját, az Orvosi Hetilap szerkesztőjét és a magyar egészségügy legjelentékenyebb szervezőjét. Személyes felelősség, kétszere-sen is. Először mint szerkesztőnek neki kellett volna gátat vetnie a

⁹⁰ Lásd: Lehoczky-Semmelweis Kálmáné: Emlékek és mozaikok a Semmelweis-családról. = Orvostörténeti Közlemények – Communicationes de Historia Artis Medicinae. Vol. 55–56. (1970) pp. 215–220. (Az idevonatkozó rész: p. 216.)

vitairatok kóros burjánzásának, ehelyett inkább belehergelte barátját a „buzogányos” harci modorba. Másodszor Semmelweis halála után, amikor 1867-től a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban az orvosképzési ügyek előadója volt: tekintélye és fóruma egyaránt volt ahhoz, hogy megindítsa a Semmelweis-kérdés vagy az asepsis-kérdés revízióját – amint ezt negyed évszázados késéssel, 1891-ben megtette. Nemcsak tekintélye és fóruma volt hozzá, hanem ő volt az, aki valóban az első pillanattól fogva értette Semmelweis koncepcióját, s tisztában volt a jelentőségével is. Mégis beérte annyival, hogy lapjában itt-ott tért engedett egy-egy hírnék, amely Semmelweis külföldi elismerését nyugtázta. Ahogyan Škodát és Rokitanskyt, úgy Markusovszkyt sem érdekelte, hogy az anyák és újszülötteik tovább is értelmetlenül pusztulnak.

S hogyan vélekedett a külföld?

Az első felmerülő kérdés: minek tartották Semmelweis betegségét a bécsi kezelőorvosok? Ezt őszintén szólva nem tudjuk. Bár három diagnózist is adtak (Tobsucht, Gehirnlähmung, Pyaemie), láthatólag nem sokat törődtek sem a beteggel, sem a diagnózisával. Ha odafigyelnek, fel kellett ismerniük a valódi betegséget, de – mint említettem – még azt sem tudjuk, az osztályvezető főorvos (Mildner) vagy a kórházigazgató (Riedel) személyesen látta-e a beteget. A kórrajz alapján az a benyomásunk, hogy az osztályos orvos egyszer felületesen megvizsgálta, aztán az ápolókra bízta, talán néhányszor még rápillantott; utólag összezsáptta a kórleírást, és rávezette a semmitmondó diagnózisokat, amelyek mögött bármi elfér. A többit a kórboncnokokra bízta, akik észlelték ugyan a paralízisre jellemző tüneteket, de a vérmérgezés okozta gyulladás akut jeleit is; egyértelmű állásfoglalás helyett részletező leírást adtak, amit értékeljen ki-ki tetszése szerint.

Hogy a kortársak magukban mit gondoltak, nem tudhatjuk. Az ellenfelek közt volt, aki kárörömmel vette tudomásul Semmelweis betegségét, mint pl. Hamernik, aki az elmebajban bizonyosságát látta annak, hogy Semmelweis elmélete bolond beszéd; másrészt viszont épp a legfőbb ellenfelek közül, akiknek elég sok gorombasá-

got vágott Semmelweis a fejükhöz, a végtisztességén megjelent Spaeth és Braun, mintegy bizonyítva ezzel, hogy a sértéseket a betegség számlájára írják.

Később az orvostörténészek és életrajzírok többsége beírta afféle általánossággal, hogy „elborult az elméje” vagy a mellőztetés miatt folytatott harc „őrületbe kergette”. De akad néhány alaposabb leírás vagy nyíltabb állásfoglalás is. Alfred Hegar, Semmelweis első biográfusa, meglepő pontossággal írja le az egész folyamatot; mint-hogy adatait főleg Tauffer Vilmostól szerezte, feltehetőleg ez volt az új nemzedék hazai orvosainak általános vélekedése:

„Attól az időponttól kezdve, amelyben kiterjedtebb irodalmi munkásságba kezdett, növekedett szellemi ingerlékenysége. Kórosan fokozott ösztönzés érvényesült nála az írásra, úgyhogy legnagyobb munkáját gyors egymásutánban követték a sokat vitatott Nyílt levelek... Az azokban folytatott vitaközlés féktelensége, a meg nem felelő kifejezések kiválogatása, szidalmazó szavak használata, az állandó ismétlések már a pszichés szervek abnormális működésére mutatnak. Semmelweis az utcákon propagálta tanítását és hangos demonstrációkkal kísérelte meg azt laikus körökben is elterjeszteni. Különös, kiszámíthatatlan magatartása, szórakozottsága és feledékenysége feltűnő. A heves, ellentmondást nem tűrő lény izgatottsági állapotát a depresszió és a melankolikus hangulat állapotai váltották. Később észrevették, hogy gyermeki kedély, feltűnő falánkság, obszcén beszédhajlam és erősen fejlett érzékiség alakult ki nála. A megbetegedés kezdetben lassan fejlődött, úgyhogy környezete és barátai még hosszú ideig nem ismerték fel teljesen állapotának veszélyességét. 1865 nyaráig hivatalának és hivatásának meg is tudott felelni. Utána azonban betegsége oly rohamosan fejlődött, s a beteg viselkedése olyanná vált, hogy kénytelenek voltak őt a bécsi elmegyógyintézetbe vinni.”⁹¹

⁹¹ Hegar id. mű pp. 34–35.

Ez a tárgyilagos leírás nemcsak azért fontos, mert világosan jelöli meg a betegség korai kezdetét, lassú fejlődését és rohamos befejezését, kimondatlanul is érzékeltetve a pp diagnózist, hanem azért is, mert első az életrajzok sorában, így a többi mind ennek ismeretében íródott, amint P. Zweifel (1897),⁹² W. Sinclair (1909)⁹³ és mások munkáiban érződik is. Schürer⁹⁴ odáig megy, hogy az 1850-es váratlan hazautazást is az elmebajjal indokolja, ami nyilvánvalóan téves. A pp diagnózist néhányan kimondják (pl. a magyar orvostörténészek közt Temesváry Rezső,⁹⁵ Magyary-Kossa Gyula⁹⁶), mások beérik a tapintatos körülírással. Az általános orvostörténeti összefoglalások ritkán foglalkoznak a betegség részleteivel, de például Creutz és Steudel 1948-ban kiadott orvostörténete⁹⁷ expressis verbis kimondja:

„Tragikus módon paralysis-ben betegedett meg, mielőtt tanításának általános elismerését elérhette volna” – és a betegség kezdetét a Nyílt levelek írásának idejére vezeti vissza.⁹⁸

Magyarországon időközben Semmelweisből „nemzeti hős” lett és a tudomány mártírja, akinek elmebaját firtatni tapintatlanság számba ment. Ez az álláspont tartotta magát a viták legutóbbi időben történt fellobbanásáig.

⁹² Zweifel, Paul: Die 50-jährige Gedenkfeier der Semmelweis'schen Entdeckung. Leipzig, 1897.

⁹³ Sinclair, Sir William J.: Semmelweis. His life and his doctrine. A chapter in the history of medicine. Manchester, 1909. Univ. Press. X, 369 p., 1 t.

⁹⁴ Vö.: Schürer von Waldheim id. műve

⁹⁵ Temesváry Rezső: Semmelweis. = Gyógyászat 58 (1918) No. 26. pp. 315–318.

⁹⁶ Magyary-Kossa, Julius von: Semmelweis. In: Ungarische medizinische Erinnerungen. Bp., 1935. Danubia. pp. 284–294.

⁹⁷ Creutz, Rudolf – Steudel, Johannes: Einführung in die Geschichte der Medizin in Einzeldarstellungen. Iserlohn, 1948. Silva Verlag. 344 p.

⁹⁸ Creutz – Steudel id. műve p. 290.

XVI. Tapintat: a valóság

Amióta a betegség kérdése ismét előtérbe került, mindnyájan, akik e kérdéssel foglalkoztunk, unisono hangoztattuk, hogy Semmelweis életműve olyan lezárt egész, amelynek megítélésében semmi szerepet nem játszik az, miféle betegségben szenvedett. Csupán a történeti valóság megismerésének vágya ösztönöz bennünket arra, hogy nagy tudósunk életrajzának minden részletét világosan lássuk, az asepsis-antisepsis elve és gyakorlata⁹⁹ szempontjából azonban a kórlefolyás és diagnózis teljesen közömbös.

Ma ezt az álláspontot alapvetően tévesnek látom. Éppen ellenkezőleg: nem Semmelweis életrajza, hanem az asepsis-antisepsis története szempontjából döntő jelentőségű az, hogy mikor, miben és hogyan betegedett meg Semmelweis. Betegsége csak látszólag magánügy, valójában tragikus közügy – tragikus azért, mert sok százezer ember életébe került. Embert mondok, nem szülőanyát és újszülötöt, lévén a puerperalis preventio csupán töredék része annak a profilaxisnak, amit az általános asepsis bevezetése jelent – és ami Semmelweis tragikus betegsége miatt húsz-harminc esztendő tétét késztet.

Kezdjük az elején.

Az sem volt normális dolog – bár nem írható a paralízis terhére –, hogy fölfedezésével Semmelweis több mint egy évtizeden át hallgatásba burkolózott. Ezt tette, még ha mentségül utóbb felhozza is, hogy szóban és levélben itt-ott közölte tanait. Az események meggyőzően bizonyítják, hogy ezek a közlések – Hebra és Škoda cikkeivel együtt – nem voltak elégségesek a tan elterjesztéséhez. Ha egy normális ember olyan fölfedezést tesz 1847-ben, amelyet később „a puerperális Nap fölkelésének”, „örökigaz tanításnak” tekint, akkor cikket ír, könyvet ír, előadást tart a fölfedezéséről, vitába száll az ellenfelekkel, meggyőző érveket tár a világ elé – vagyis azt teszi 1847–50-ben, amit Semmelweis tíz évvel később tett. Hogy ezt a tíz esztendő késést miféle kórlelektani gátlás ma-

⁹⁹ Lásd még: Manninger Vilmos: Az antisepticus és asepticus orvoslásmódok története. Bp., 1903. MOKT. 152 p.

gyarázza, nem tudom, de hogy milyen kárt okozott ezzel az emberiségnek, azt mindenki felmérheti. Támadták volna, gúnyolták volna, pocskondiázták volna, talán karrierjében is gátolták volna, de olyan vihart kavart, amelyből öt-tíz éven belül kikristályosodik az általános szülészeti és sebészeti asepsis. Lister még 1885-ben sötét utcai ruhában operált, és ha három műtétet végzett egymás után, közben le sem öblítette a kezét – Semmelweis már 1847-ben tudta, hogy ez bűn a non-infectio elve ellen, aminek a nevét még ő sem ismerte. De bűn volt a non-infectio elve ellen az ő hallgatása is, amivel eljátszotta sokezer vagy sok százezer ember életét, és azt a dicsőséget, hogy valóban a bakteriológia előfutára, és az asepsis-antisepsis fölfedezője legyen. Mert fölfedezni nem annyit tesz, mint rájönni, hanem: felmutatni. Semmelweis nem mutatta fel, sem 1847-ben, sem '50-ben, sem '55-ben.

1860-ban végre felmutatta. És itt jön a betegség okozta tragédia: nem úgy mutatta fel, ahogyan a korszellem és a zseni nagysága megkívánná, hanem úgy, mint egy paralitikus elmebeteg.

Nem akarok bő ismétlésbe bocsátkozni, emlékeztetőül csak ennyit: ha nem tapad meg az 1847-es élménynél, ha felhasználja saját új eredményeit, ha felfigyel a bakteriológia jeleire, ha nem készíti áttekinthetetlen és eltúlzott statisztikai visszapiantásokat, ha nem rúg bele a kor minden szaktekintélyébe (hol okkal, hol ok nélkül) – akkor könyvét hümmögő fejcsóválással fogadják, itt-ott berzenkednek ellene, de nem adok többet három évnél: elcsitul a vihar, és megnyeri a csatát. Nemcsak a saját csatáját, hanem a szülőanyákét is, és valamennyi műtőasztalon fekvő betegét. Pasteur személyesen utazott volna Budapestre, és Lister még föl sem ébred, szerte a világon elterjed a szülészeti és sebészeti asepsis.

Ezért nem hiszek abban, hogy tapintatos dolog elhallgatni Semmelweis paralízisét. Zsenialitásán nem változtat a betegsége, de az orvostörténeten igen: megfosztotta az emberiséget a szülészeti és sebészeti prevenció korai elismerésétől, és megfosztott bennünket attól az örömtől, hogy az asepsis-tannak nemcsak előfutára, hanem valódi fölfedezője, nemzetközi meghonosítója egy magyar tudós volt.

Antall József

Semmelweis betegsége és halála¹⁰⁰

A nyilvánosságra hozott bécsi kórtörténet alapján kialakult vitához

1.

Semmelweis Ignác (1818–1865) életének és életművének minden részlete érdeklődésre tarthat számot, legalábbis a kutatók nem hagyták figyelmen kívül egyetlen részletét sem. Az egyetemes orvostörténet egyik nagy alakjáról, illetve a magyar orvosi múlt legismertebb tudóseyéniségéről van szó. A „Semmelweis-kutatás” szinte önálló ággá vált a magyar és osztrák orvostörténeti kutatómunkában. A XX. században számos könyv, tanulmány, szépirodalmi alkotás és film foglalkozott Semmelweis életével és munkásságával. Egyénisége és élettörténete kiválóan alkalmas a drámai elemek, drámai feszültségek bemutatására – éppen ezért az eltúlzásra is. Nem véletlen, hogy kevés alakja van a tudománytörténetnek, aki annyira vonzotta az előre elkötelezett, Semmelweisben mint a tudomány hősében és mártírjában a „rokont”, az „előképet” felfedező pszichopata kommentátorokat, sőt szerzőket. Nem könnyű a kialakult Semmelweis-kép megtisztítása, a reális történeti-tudománytörténeti portré bemutatása, amikor vélt igazságok, illetve előre megfogalmazott tételek romantikus hordozójává avat-

¹⁰⁰ Forrás: Antall József: Semmelweis betegsége és halála. Bevezetés a nyilvánosságra hozott bécsi kórtörténet alapján kialakult vitához. = Orvostörténeti Közlemények – Communicationes de Historia Artis Medicinae. Vol. 83–84. (1978) pp. 9–13.

Fontosak Antall korábbi publikációi is: Antall József: The Contemporary Portraits of Ignac Semmelweis. = Orvostörténeti Közlemények – Communicationes de Historia Artis Medicinae. Vol. 46–47. (1968) pp. 159–164.; Antall József – R. Harkó Viola – Vida Tivadar: Semmelweis Ignác összegyűjtött kéziratjai. = Orvostörténeti Közlemények – Communicationes de Historia Artis Medicinae. Vol. 46–47. (1968) pp. 185–267.

ta a „para-literatura”. Hiába jelentek meg alapvető monográfiák, új forrásokat feltáró tanulmányok és egyéb publikációk az elmúlt évtizedekben, bármilyen kirobbanó vita vagy nézetkülönbség ismét felszínre hozza a korábbi Semmelweis-képek hamis jellemzőit; mindig új és új avatatlan prókátorok kóros vonzalmát ébreszti fel e valóban nagy humanista, kiváló orvos és nagy felfedező, akinek igazsága önmagában is elég az elismertetéséhez.

Most nem térünk ki az életmű már tisztázott kérdéseinek összefoglalására, hiszen ezek részben a megjelent monográfiákban, részben pedig kiadványunk hasábjain váltak ismertté. E bevezetés egyetlen feladata az, hogy Semmelweis betegségével és halálával összefüggésben ismertesse röviden az előzményeket és a legszükségesebb tudnivalókat, amelyek szükségesek a most nyilvánosságra hozott dokumentumok és szakvélemények megértéséhez és értékeléséhez. Semmelweis betegsége és halála nyilvánvalóan szerepelt korábban is a szakirodalomban, sőt a halálakor megjelentetett nekrológok, megemlékezések is foglalkoztak vele. Ekkor a halál okának mindenütt (Wiener Medizinische Wochenschrift, Wiener Medizinische Presse stb.) egyértelműen pyaemiát írtak – ugyanígy tette emlékbeszédében (1872) Fleischer József is –, s ezt egy korábbi műtétnél szerzett sérülése eredményének tudták be. Emellett mindenütt megemlégették, de a halál okától függetlenül, Semmelweis élete utolsó heteiben megállapított „elmezavarodottságát”. A pyaemia okaként az elmeegógyintézeti brutális bánásmód először csak 1906-ban jelent meg: a Gyógyászat arra hivatkozott, hogy az időközben elhunyt Machik Béla, aki 1865-ben az elmeegógyintézet orvosa volt, közvetlenül tudott erről, s másoknak el is mondta. E tizedik kézből szerzett hírt – mely a cikk szerint a tragikumot még „borzasztóbbá” tette – már Korbuly György cáfolta az Orvosi Hetilapban megjelentetett cikkében (1940).¹⁰¹

A halál okával kapcsolatban mindjárt felmerült – és a mai na-

¹⁰¹ Korbuly György: Semmelweis utolsó napjai. = Orvosi Hetilap 84 (1940) No. 33. pp. 436–441.

pig is megvan – a tapintat és a valóság bemutatását hangsúlyozó ellentétes szemlélet közötti különbség. Olyan vélemények hangzanak el, hogy minek a betegséggel és a halállal annyit foglalkozni, amikor *senki előtt sem lehet vitás ma már a Semmelweis-doktrína igazsága és helyessége*, nem része a tudománytörténeti helye meghatározásáért kifejtett tudományos tevékenységünknek. Mások szerint a betegség és halál körülményei nemcsak részét képezik a Semmelweis-kutatásnak, hanem alapvető problémáját jelentik. Természetesen ezen belül ütköztek meg elsősorban az ellentétes álláspontok. Az egyik oldalon Semmelweis elmebetegségének (a paralysis progressiva feltételezésének) az elvetésével, az elmebaj bélyegének a letörlésével, mintegy a nagy tudós rehabilitálását tűzve ki célul, összegezték a rendelkezésre álló tényanyagot. A másik oldalon éppen az indokolatlannak és szükségtelennek érzett tapintat elvetésével, a betegségkutatást az orvostörténelem részének tekintve, a valóság feltárását és teljes bemutatását vélik szükségesnek. Sőt az életmű megítélésében, a belső tudományos fejlődés elmaradásában, a megrekedésben, az újabb felfedezések figyelmen kívül hagyásában, az annyi ellenséget szerző és bizonyos mértékig a saját elismertetését akadályozó „harcmodorban” is vizsgálatra méltónak vélik a betegség és halál körülményeinek pontos megismerését, a „történeti diagnózis” felállítását. Megítélésünk szerint a felsorolt álláspontok: a betegség és halál kérdéseinek mellőzése; a bizonyíthatatlannak vagy nem egészen bizonyítottnak a segítségével a betegség tapintatosabb bemutatása; illetve a teljes igazság részletes és elemző feltárása – mind tisztességes szándékúnak és becsületesnek tekinthető önmagában véve. Hol kezdődik a becsületes határ átlépése? Ott, ahol bizonyított és feltárt forrásokat mellőzve hamis értékelésnek adnak helyet. Akkor, amikor bizonyíthatatlan feltevéseket bizonyított tényekként mutatnak be. Amikor teljesen bizonyíthatatlan, nem bizonyított állításokkal hamis színben tüntetnek fel tudományos kérdéseket vagy vádolnak meg alaptalanul Semmelweis-kortársakat. Értékelésünk rendje csak az lehet, ha megállapítjuk az egyértelműen *bizonyított*, az egyértel-

műen *elvethető*; valamint a rendelkezésre álló forrásanyag alapján *valószínűsíthető* feltevés és a logikai kombinációk sokrétű *elképzelése* közötti különbséget, s ezeknek ilyenekként való bemutatására vállalkozunk. Az a kérdés, hogy mely korban mit érzünk nyíltan tárgyalhatónak vagy tapintatosan elhallgatandónak, inkább etikett mint etika kérdése, ebben nem a tudományos metodika, hanem a korbeli „jóízlés” a mértékadó. Ugyanez vonatkozik a reklám-hajhászó, zurnalisztikai fordulatokkal megírt munkákra is. A tudományos korrektségre és kinek-kinek a korhoz, korosztályához illeszkedő, saját szakmai etikettjére számíthatunk, amikor egy ilyen régóta vitatott kérdésben, Semmelweis betegsége és halála kérdésében helyet adunk az ellentétes állásfoglalások kifejtésének.

2.

Semmelweis Ignác betegsége és halála különösen akkor került az érdeklődés középpontjába, a viták pergőtüzébe, amikor a debreceni-sárospataki orvostörténeti kongresszuson Haranghy László patológus, Nyirő Gyula pszichiáter professzorok és Regöly-Mérei Gyula orvostörténész kutató ismertették álláspontjukat.¹⁰² Elvetették a luetikus eredetű paralysis progressiva diagnózisát és Semmelweis elmezavarát a halált okozó szepszissel összefüggő szeptikus delíriumnak minősítették. Természetesen részletes elemzés (számos egyéb részmegfigyeléssel), a tényanyag ennek megfelelő csoportosítása és széleskörű szakmai tevékenység, állt ennek az állásfoglalásnak háttérében, melyet most csak leegyszerűsítve összegeztünk. Feltevésüket nagy apparátussal folytatott kutatómunkával és részletes vizsgálattal kívánták alátámasztani, amikor

¹⁰² Regöly-Mérei Gyula: Semmelweis Ignác betegsége orvostörténelmi megvilágításban. = Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei – Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica. Vol. 18. (1960) pp. 13–28.; Haranghy László: Semmelweis Ignác betegsége kórbonctani szempontból. = Uo. pp. 29–36.; Nyirő Gyula: Semmelweis Ignác betegsége a pszichiatria tükrében. = Uo. pp. 37–43.

erre lehetőség nyílt Semmelweis maradványainak exhumálásakor (1963, 1964-ben került sor az újra-eltemetésre). A vizsgálat eredményeit magyar és német nyelvű könyvben összegezték, amely lényegében a korábban megtartott előadás anyagát ismételte meg. Itt jegyezzük meg, hogy álláspontjuk előzménye a neves magyar tudós, Schaffer Károly egyik kései dolgozatában gyökeredzik „*Semmelweis elmébaja csak tünettani, vagyis másodlagos vala és nem ún. genuin elmebántalom*”.¹⁰³

Ezt az álláspontot tette magáévá az egyik alapvető Semmelweis-monográfia (Gortvay – Zoltán), amely eddig magyarul (1966), angolul (1968) és németül (1977) is megjelent.

A Semmelweis betegsége körüli vita másik oldalán elsősorban Benedek István állt, aki nem fogadta el Semmelweis betegségének diagnózisát (szeptikus delírium), és vizsgálatában mind mélyebbre hatolva több tanulmányban, könyvében (1967) kitartott a paralysis progressiva valószínűsége mellett. Éppen ezért a betegség kérdésében folytatott vita anyagát publikáltuk kiadványunkban¹⁰⁴ és újabb dokumentumok előkerüléséig, újabb vizsgálatok elvégzéséig lezártnak tekintettük. A kétféle álláspont továbbra is érvényesült a hazai szakirodalomban is, még inkább a le nem írt, de gyakran hangoztatott tudományos állásfoglalásokban.

Közben – mintegy magán-háborúját folytatva – dr. Darvas István jogász és várostörténész folytatott nyomozást Semmelweis kórtörténete után. Az ő érdeme, hogy felderítette a kórtörténet meglétét és a bécsi intézményekkel folytatott levelezés révén, dr. med. M. Jantsch docensnő levele (1961) alapján már annak részleges ismeretével is rendelkezett. Miután Darvas István – magános kutatóként – nem tudta elérni a kórtörténet és mellékletei hiteles másolatának kiadását, az ügyet átadta Zoltán Imre rektornak (Semmelweis Orvostudományi Egyetem), aki e minőségben foly-

¹⁰³ Schaffer Károly: Semmelweis lelkivilágáról. = Mathematikai és Természettudományi Értesítő. Vol. 58. (1939) No. 3. pp. 802–811.

¹⁰⁴ Orvostörténeti Közlemények – Communicationes de Historia Artis Medicinae. Vol. 55–56. (1970)

tatta levelezését (1967–68) a bécsi hatóságokkal, a bécsi polgármesterrel és Erna Lesky professzor asszonnyal. Mindez hiábavalónak bizonyult: a bécsi városi hatóságok előbb jogi akadályokra hivatkoztak, majd pedig az 1963. évi építkezések során elveszettnek minősítették az 1968. évi válaszukban Semmelweis kórtörténetét és mellékleteit. M. Jantsch docensnőnek pedig megtiltották a birtokában levő másolat közlését. Nem látva más lehetőséget – az érdekeltekkel folytatott levélváltás megismétlésével – a kórtörténet nyomán folytatott levelezést több nyelven közzétük kiadványunk hasábjain,¹⁰⁵ beleértve Semmelweis valamennyi leszármazottjának nyilatkozatát az iratok nyilvánosságra hozatalával kapcsolatos jogi akadályok elhárítására.

3.

Ilyen előzmények után, az Orvostörténeti Közlemények hasábjain megjelent levelezés, valamint Benedek István Semmelweis-monográfiájának megismerése után, 1975-ben dr. med. Silló-Seidl György nőorvos és szexuálpáthológus, a Frankfurt am Mainban élő, magyar származású orvosíró elhatározta a kórtörténet megszerzését. Előtte részt vett az 1974. évi budapesti Nemzetközi Orvostörténelmi Kongresszuson és többször járt Intézetünkben. Érdeklődésére – hogy Semmelweisszel szeretne foglalkozni – értelemszerűen adta azt a választ Intézetünk osztályvezetője, Némethy Ferenc, hogy e témakörben már mindent feldolgoztak, a kórtörténet problémája a nyitott kérdés, próbálja ezt megszerezni, ezzel nagy szolgálatot tenne a Semmelweis-kutatásnak. Silló-Seidl, aki praxisának betegsége miatt történt feladása miatt elsősorban

¹⁰⁵ Antall József (összeáll.): Semmelweis kórtörténetének nyomában. Bécs és Budapest levelezése. + Tracing Semmelweis' case history. Correspondence between Vienna and Budapest. + Auf der Spur der Krankengeschichte von Semmelweis. Korrespondenz zwischen Wien und Budapest. = Orvostörténeti Közlemények – Communicationes de Historia Artis Medicinae. Vol. 66–68. (1973) pp. 129–188.

mint orvosíró kívánt működni, nagy energiával fogott bécsi kutatásaihoz: több kisebb jelentőségű, de mégis hasznos részadatot (Simmelweis bécsi lakóhelyei stb.) derített fel.

Silló-Seidl, amikor bécsi kutatásairól, a feltárt adatokról kívánt beszámolni. természetesen nyitott kapukra talált a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár, valamint a Magyar Orvostörténelmi Társaság rendezésében sorra kerülő üléseken. Vitathatatlanul sok energiát, költséget fektetett be kutatásaiba, és a mi részünkről is mindent megkapott, amit a Semmelweis-életmű megismertetésével, a rendelkezésre álló anyaggal nyújthattunk ehhez. Eredményeit elismertük, a Magyar Orvostörténelmi Társaság közszövegyát nyújtott át a Semmelweis-dokumentumok feltárása terén elért eredményeiért. Nincs értelme itt részletekkel foglalkozni, mert Silló-Seidl kutatásai módszereiről, a sikerhez vezető ötletekről részletesen beszámol magyar és német nyelvű könyvében.¹⁰⁶

Most csak azt összegezzük, hogy a kórtörténet másolatát Silló-Seidl 1977. március 2-án adta át a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár tudományos tanácsának. Az akkor készült jegyzőkönyvben megállapodás történt, hogy a kórtörténetet magas szintű szakmai konferencia fogja megvizsgálni, és ennek anyagát publikálni fogjuk. (...)

Itt jegyezzük meg, hogy Prof. Dr. Alois Stacher, a Bécsi Városi Tanács egészségügyi és szociális hivatala vezetőjének rendelkezésére, mind a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, mind a bécsi Egyetemi Orvostörténeti Intézet kapott egy-egy hiteles másolatot – mikrofilmet – a kórtörténetről és mellékleteiről. (...)

Ennek alapján hiteles képet kaphat mindenki a forrásokról és a különböző állásfoglalásokról.

A magyar orvostörténészek őszintén örültek annak, hogy hosszú esztendőök eredménytelen levelezése után sikerült teljes egészében megismerni Semmelweis-kórtörténetét és mellékleteit.

¹⁰⁶ Vö.: Silló-Seidl György: Semmelweis halála. Orvostörténelmi beszámoló. Frankfurt a. M., 1977. Metropolitan. 147 p.

Őszinte sajnálattal vették ugyan tudomásul, hogy a korábbi bécsi városi vezetők a legmagasabb szakmai fórumoktól (a Semmelweis Orvostudományi Egyetemtől, a Magyar Orvostörténelmi Társaságtól és a Semmelweis Orvostörténelmi Múzeumtól) megtagadták a másolat kiadását, míg most magánembernek, egy privát orvosként kutatónak kiadták. Ez nem Silló-Seidl személyét érinti, legföljebb a bécsi hatóságok eljárását tünteti fel előnytelenebb színben – különösen amikor építkezések alatt történt elvesztésre hivatkoztak korábban.

Joggal merül fel a kérdés, hogy miért kerültünk most ellentétbe Silló-Seidl dr.-ral? Miért vagyunk kénytelenek elhatárolni magunkat az álláspontjától és tevékenységétől?

Először is a magyar orvostörténészek és orvosok elutasították, elutasítják Silló-Seidl dr. vélt diagnózisát, amely szerint Semmelweis betegsége – mindkét korábbi álláspont helyett valami újat kívánva közölni – diabetes, férfiklimax és általános idegkimerültség.

Másodszor elvetik forráskezelését, önkényes feltételezések és valóságos elemek együttes bemutatását, e vonatkozásban bizonyításra alkalmatlan módszerek (pl. grafológia) használatát.

Harmadszor nem értenek egyet a napi sajtóban nagydobra vert reklámnyilatkozataival, „krimi-ízű”, szenzációhajhászó elképzeléseinek hangoztatásával, önmaga tényleges érdemeinek felnagyításával.

Mindez azonban még nem lenne ok az elhatárolásra, miután – a korábbiakban hangsúlyozott álláspontunknak megfelelően – ez csak a téves vagy tévesnek vélt tudományos álláspont, valamint az ízlésbeli különbségekre vall. Ami miatt viszont el is határoljuk magunkat, az az, hogy Silló-Seidl György a magyar orvosi iskola kiváló és feddhetetlen alakjait, mint Balassa Jánost, Bókai Jánost, Wagner Jánost (akik beutalták Semmelweist), valamint Báthory Istvánt (aki elkísérte) és Semmelweis családját olyan színben tüntette fel, mint közvetett gyilkosokat. Silló-Seidl szerint komplottot alkottak az osztrák orvoskollégákkal Semmelweis eltüntetésére, indokolatlanul elmeegógyintézetbe záratták, ahol azután brutális

bánásmóddal meg is ölték. Elmélete minden alapot nélkülöz, semmiféle dokumentummal alá nem támasztható és még csak logikailag sem következtethető józan ésszel.

Silló-Seidl érdemeit a kórtörténet másolatának megszerzésével elismertük, nagyra értékeltük és ma is elismerjük. (...)

A szerkesztő kiegészítése

Jóval e sorok megjelenését követően került elő egy fontos dokumentum, mégpedig Szállási Árpád orvostörténész kutatásának köszönhetően. Ez már Antall József halála után történt. Íme Szállási dr. írása az Orvosi Hetilap 1997-es évfolyamából (Orvosi Hetilap, 1997. pp. 489–490.):

„Az Orvosi Hetilap 1902. évi számának »Gynaekologia« című melléklete nekrológot közölt az első magyar nyelvű Semmelweis-könyv szerzőjéről, Bruck Jakabról, amelyben a következő sorok olvashatók:

»Különös és szomorú játéka a sorsnak, hogy mint Semmelweis, úgy Fleischer József és Bruck Jakab is életük utolsó éveit a paralysis progressiva hosszú, sötét éjjelében töltötték el. Fleischer József, aki Semmelweis tanítványa volt, s mesterének az Orvosegyesületben tartott remek beszéd alakjában állított örök emléket és Bruck Jakab, aki viszont Fleischer Józsefnek volt a tanítványa, s aki ugyancsak az Orvosegyesületben tartott elhunyt mestere felett emlékbeszédet, amely épp úgy, mint közös mesterükről, s mindannyiunk örök díszeről és büszkeségéről, Semmelweistről írt klasszikus életrajza nemcsak a megörökítettnek, hanem írójuknak is emlékjele marad – aere perennius.«

A Gynaekologia nekrológjai név nélkül jelentek meg, de erősen feltételezhető, hogy Tóth István társszerkesztője, Temesváry Rezső írta azokat. Miért lényeges ez? Mert a korabeli hazai szak-sajtóban eddigi tudomásunk szerint egyedül itt olvasható egyértelműen megfogalmazva, hogy Semmelweis utolsó éveit »a paralysis progressiva hosszú, sötét éjjelében töltötte el«.

Ne feledjük, a Gynaekologia a Budapesti Kir. Orvosegyesület Gynaekologikus (így!) szekciójának szaklapja volt. Ezt a cikket biztosan látta a szakosztály első elnöke, Kézmárszky Tivadar professzor, aki négy hónappal később, váratlanul hunyt el, valamint az alelnök, Tauffer Vilmos professzor, a szerkesztő Tóth István magántanár közvetlen főnöke. Az akkori szakmai hierarchiában elképzelhetetlen, hogy az egyre szélesebben kibontakozó Semmelweis-kultusz idején ilyen szokatlan sorok Kézmárszky és Tauffer beleegyezése nélkül jelentek volna meg.

Akkor még nem szoltunk Győry Tiborról, aki Tóth Istvánnal, valamint Temesváry Rezsővel közel egy időben nyert magántanári címet, pont orvostörténelemből. Ő készítette a magyar orvosi bibliográfiát nemcsak 1900-ig, de azután évente a Magyar Orvosi Archivum részére is, így találkozott az említett nekrológgal, s nem ragadott tollat, mint amikor a nacionálé és a prioritás kérdése merült fel. Győry vitatkozó vérmérséklete ismeretében nyugodtan állíthatjuk: nála a hallgatás beleegyezést, egyetértést jelentett. Ezek után az is valószínű, hogy az igen alapos Schürer von Waldheim, illetve Sir William Sinclair tudott a Bruck-nekrológról. Miként a hazai szülész-nőgyógyászok, csak ők nem beszéltek róla. Az pedig végképp alábecsülése lenne a kor kiválóságainak, ha kórisméjük szakszerűségét megkérdőjeleznénk. Tehát: Balassa, Bókai és Wagner már a Bécsbe történő szállítás előtt ismerték a lesújtó diagnózist, csak nem tették közhírré, másrészt jobbnak látták pont ezért a császárvárosi szakintézetbe szállítani. Hasonló megállapításra jutott Benedek István, a Bruck-nekrológ ismerete nélkül is.

Utólag valóban elgondolkodtató: épp Balassa ne ismert volna fel egy ujjásérülésből származó gennyvérűséget? S ha felismeri, engedte volna-e tanártársát sebészeti eredetű betegséggel bécsi elmegógyintézetbe erőszakolni? Tartsuk ezt elképzelhetetlennek.

Nyirő professzor ab ovo aversióját nagyjaink luesze iránt már az Ady-tanulmányában megtapasztalhattuk. Szemében a »Vér és arany« poétája »schizoid költő«. Szimbolikus verseit pszichiátriai szempontból szakszerűen elemzi, de szövegében a luesz szó nem

fordul elő. Még a négykeresztes liquor ismeretében sem. Akkor Semmelweis esetében mit várhatunk?! Nehezebben magyarázható Szodoray idegenkedése, mert szifilisztörténeti előadásait magam is hallottam. Munkácsy Mihálytól Paál Lászlón át Ady Endréig és Juhász Gyuláig mindenkit felsorolt. Semmelweis esetében ezt miért tartotta lehetetlennek? Benedek könyvének külön érdeme, hogy expressis verbis kijelentések helyett inkább dialektikusan valószínűsít. Győry Tibor század eleji hallgatása, Trencsényi ellenvéleménye, s főleg a Bruck-nekrológ az ő feltételezéseit látszik igazolni.

Így utólag Balassák tétova magatartása is érthetővé válik. Abban igaza van Zoltán Imre professzornak, hogy »Semmelweis emberi nagyságát és felfedezése jelentőségét nem érinti a kérdés, hogy élete utolsó éveiben szenvedett-e és milyen betegségben«. Azt a vitát viszont érinti, amelynek részese volt.

Silló-Seidl György az ő »Semmelweis-krimijében« meglepő fordulattal a cukorbetegség diagnózisához jutott el. A Bruck-nekrológ ezt pláne nem igazolja, de az már más történet.

Benedek Istvánnal még módomban volt közölni kutatásom eredményét, az említett megtalált nekrológot. Elégedettnek mutatkozott, hogy helyesen vélekedett. Sajnos hamarosan eltávozott az élők sorából. Annak idején a megtalált dokumentum perdöntő lehetett volna a kezében.

Reméljük, a következő életrajzokból nem fog hiányozni a Gynaekologia 1902. évi cikke, amely sok kérdésre ad elfogadható magyarázatot. Minőségileg más, mint a többi adat.”¹⁰⁷

¹⁰⁷ Szállási dr. írása kötetben is megjelent: Szállási Árpád: Módosító adat egy régi vitához. In: Gazda István – Szállási Árpád – Kapronczay Károly (szerk.): Semmelweis Ignác emlékezete. Bp., 2001. MATI – SOMKL.

A kötetben idézett szakirodalmi források megjelenésük időrendjében

Semmelweis művei

Egykorú kiadások

Tractatus de vita plantarum. Dissertatio inauguralis auctore Ignatio Phil. Semmelweis, Medicinae Doctore. Vindobonae, Typis Caroli Ueberreuter. 1844. 30, 1 p.

Die Aetiologie, der Begriff und die Prophylaxis des Kindbettfiebers. Von Ignaz Philipp Semmelweis, Dr. der Medicin und Chirurgie, Magister der Geburtshilfe, o. ö. Professor der theoretischen und practischen Geburtshilfe an der kön. ungar. Universität zu Pest etc. etc. Pest, Wien und Leipzig, C. A. Hartleben's Verlags-Expedition. 1861. VI, 544 p.

Zwei offene Briefe an Dr. J. Spaeth, Professor der Geburtshilfe an der k. k. Josefs-Akademie in Wien, und an Hofrath Dr. F. W. Scanzoni, Professor der Geburtshilfe zu Würzburg, von Dr. J. Ph. Semmelweis, Professor der Geburtshilfe an der königl. ungar. Universität zu Pest. Pest, Gustav Emich, Buchdrucker der ungar. Akademie. 1861. 21 p. (Ugyanabban az évben Budán is kinyomtatták.)

Zwei offene Briefe an Hofrath Dr. Eduard Casp. Jac. v. Siebold, Professor der Geburtshilfe zu Göttingen, und an Hofrath Dr. F. W. Scanzoni, Professor der Geburtshilfe zu Würzburg. Von Dr. J. Ph. Semmelweis, Professor der Geburtshilfe an der königl. ungar. Universität zu Pest. Ofen, aus der königl. ungar. Universitäts-Buchdruckerei, 1861. 40 p. (Ugyanabban az évben Budán is kinyomtatták.)

Offener Brief an sämtliche Professoren der Geburtshilfe von Dr. Ignaz Philipp Semmelweis, o. ö. Professor der Geburtshilfe an

- der königl. ungar. Universität zu Pest. Ofen, aus der königl. ungar. Universitäts-Buchdruckerei. 1862. VIII, 92 p.
- A m. k. Tudomány-Egyetem orvostanárkari könyvtár jegyzéke. 1–2. köt. Pest, 1864. Emich. 156, 176 p.

Retrospektív kiadások

- Semmelweis, Ignác: Gesammelte Werke. Herausgegeben und zum Theil aus dem ungarischen übersetzt von Tiberius von Győry. Jena, 1905. G. Fischer. VI, [2], 604 p.
- Semmelweis összegyűjtött munkái. Összegyűjt. és egy részét németből ford.: Győry Tibor. Bp., 1906. MOKT. VI, [2], 727, [1] p., 4 t. + mell. (A Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat könyvtára 96.)
- Semmelweis Ignác Fülöp: A gyermekági láz kóroktana, fogalma és megelőzése. Bp., 2012. Akadémiai Kiadó. 387 p. Ford.: Rákóczi Katalin, szaklektor: Rigó János és Hruby Ervin, nyelvi lektor: Magyar László András. Előszó: Rigó János, Varga Benedek.
- Semmelweis Ignác magyar nyelvű szaktanulmányai az Orvosi Hetilap 1858–1865-ös évfolyamaiban. Győry Tibor 1909-ben írt kísérőtanulmányával. Sajtó alá rend.: Gazda István. Bp., 2013. Magyar Orvostörténelmi Társaság – Magyar Tudománytörténeti Intézet. 163 p., 1 t. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 99.)

A Semmelweisről szóló írások

- Gordon, Alexander: A treatise on the epidemic puerperal fever of Aberdeen. London, 1795. G. G & J. Robinson. 125 p.
- Armstrong, John: Facts and observations relative to the fever commonly called puerperal (London, 1814, 1819)
- Holmes, Oliver Wendell: The Contagiousness of Puerperal Fever.

- = The New England Quarterly Journal of Medicine and Surgery, 1843.
- Hodge, Hugh L.: On the non-contagious character of puerperal fever. An introductory lecture. Philadelphia, 1852. T. K. and P. G. Collins Printers. 32 p.
- Holmes, Oliver Wendell: Puerperal Fever as a Private Pestilence. Boston, 1855. Ticknor and Fields. 60 p.
- Urvári Lajos: Semmelweis haláláról. = Családi-Kör 6 (1865) No. 34. p. 810.
- Semmelweis Bécsbe szállítása. = Gyógyászat 5 (1865) No. 32. p. 658.
- Semmelweis I. Fülöp halála. = Orvosi Hetilap 9 (1865) No. 34. 539. has.
- Markusovszky Lajos: Semmelweis I. tanár emlékezete. = Orvosi Hetilap 9 (1865) No. 34. 551–552. has.
- Scheuthauer Gusztáv – Meyert Tivadar: Semmelweis Ignác tanár holt testének vizsgálata. = Orvosi Hetilap 9 (1865) No. 48. 763–768. has.
- Oppolzer, Rokitansky, Škoda, Virchow, Lange véleménye a gyermekági láz és szüldék felől. = Gyógyászat 10 (1870) No. 3. pp. 44–45.
- Fleischer József: Emlékbeszéd Semmelweis Ignác tanár felett. = Orvosi Hetilap 16 (1872) No. 45. 775–786. has.
- Hegar, Alfred: Ignaz Philipp Semmelweis. Sein Lehre, zugleich ein Beitrag zur Lehre der fieberhaften Wundkrankheiten. Freiburg – Tübingen, 1882. Mohr. 52 p., 1 t.
- Bruck Jakab: Semmelweis Ignác Fülöp. Tanulmány. Bp., 1885. MOKT. IV, 92 p., 1 t. (A Magyar Orvosi Könyvkiadó-Társulat könyvtára 45.)
- Chyzer Kornél: A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűléseinek története 1840-től 1890-ig. Sátoraljaújhely, 1890. [Ny.n.] 176 p.
- Zweifel, Paul: Die 50-jährige Gedenkfeier der Semmelweis'schen Entdeckung. Leipzig, 1897.

- Schürer von Waldheim, Fritz: Ignaz Philipp Semmelweis. Sein Leben und Wirken. Wien – Leipzig, 1905. Hartleben. 256 p.
- Beszélgetés Semmelweis Ignácnéval. = Magyar Hírlap, 1906. okt. 2. pp. 5–6. és Budapesti Hírlap, 1906. okt. 2.
- Semmelweis és Holmes. Két közlemény. Írták: Charles J. Cullingworth és Győry Tibor, a bevez. írta: Dirner Gusztáv. Bp., 1906. Lloyd-Társulat. 38, 23 p.
- Sinclair, Sir William J.: Semmelweis. His life and his doctrine. A chapter in the history of medicine. Manchester, 1909. Univ. Press. X, 369 p., 1 t.
- A nemzetközi Semmelweis-émlék Budapestén. A végrehajtó bizottság megbízásából szerk.: Dirner Gusztáv. Bp., 1909. Franklin. 292 p., 1 t.
- Temesváry Rezső: Semmelweis. = Gyógyászat 58 (1918) No. 26. pp. 315–318.
- Sticker, Georg: Semmelweis. = Zeitschrift für Geburtshilfe und Gynäkologie [Stuttgart] 87 (1924) pp. 314–334.
- Magyary-Kossa, Julius von: Semmelweis. In: Ungarische medizinische Erinnerungen. Bp., 1935. Danubia. pp. 284–294.
- Schaffer Károly: Semmelweis lelkivilágáról. = Matematikai és Természettudományi Értesítő. Vol. 58. (1939) No. 3. pp. 802–811.
- Korbuly György: Semmelweis utolsó napjai. = Orvosi Hetilap 84 (1940) No. 33. pp. 436–441.
- Darvas István: Semmelweis névmagyarosítása. = Orvosok Lapja 3 (1947) No. 51. p. 2188.
- Creutz, Rudolf – Steudel, Johannes: Einführung in die Geschichte der Medizin in Einzeldarstellungen. Iserlohn, 1948. Silva Verlag. 344 p.
- Darvas István: Semmelweisre és Merei Schöpfre vonatkozó újabb adatok. = Orvosi Hetilap 100 (1959) No. 42. p. 1528.
- Regöly-Merei Gyula: Semmelweis Ignác betegsége orvostörténelmi megvilágításban. = Az Országos Orvostörténelmi Könyv-

- tár Közleményei – Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica. Vol. 18. (1960) pp. 13–28.
- Haranghy László: Semmelweis Ignác betegsége kórbonctani szempontból. = Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei – Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica. Vol. 18. (1960) pp. 29–36.
- Nyirő Gyula: Semmelweis Ignác betegsége a psychiatria tükrében. = Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei – Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica. Vol. 18. (1960) pp. 37–43.
- Lesky, Erna: Ignaz Philipp Semmelweis und die Wiener medizinische Schule. Wien, 1964. Böhlau. 93 p., 4 t.
- Lesky, Erna: Die Wiener medizinische Schule im 19. Jahrhundert. Graz – Köln, 1965. Böhlau. 660 p., [27] t.
- Darvas István: Adatok az ifjú Semmelweis iskolás éveinek történetéhez. = Orvosi Hetilap 106 (1965) No. 33. p. 1556.
- Haranghy László – Regöly-Mérei Gyula – Nyirő Gyula: Semmelweis betegsége. Szerk.: Hüttl Tivadar. Bp., 1965. Medicina. 149 p., 46 t. (magyar nyelven: pp. 1–87., német nyelven: pp. 91–149. + 46 t.)
- Bartucz Lajos: Antropológiai és személyazonossági vizsgálatok Semmelweis Ignác csontvázán. In: Paleopathológia III. Bp., 1966. Medicina. pp. 521–561.
- Darvas István: Adalékok Semmelweis hazai első orvosi működésének történetéhez. = Magyar Nőorvosok Lapja 29 (1966) pp. 80–91.
- Gortvay György – Zoltán Imre: Semmelweis élete és munkássága. Bp., 1966. Akadémiai. 291 p.
- Darvas István: A Semmelweis-probléma. = Magyar Nőorvosok Lapja 30 (1967) pp. 385–394.
- Székely Sándor: Miért nem ismerték el Semmelweis felfedezését még a 60-as években sem? = Orvostörténeti Közlemények – Communicationes de Historia Artis Medicinae. Vol. 43. (1967) pp. 93–100.

- Dörnyey Sándor – Dörnyeiné Dapsy Henriette: Semmelweis hazai utóéletének első évtizede. I–III. = Orvostörténeti Közlemények – Communicationes de Historia Artis Medicinae. Vol. 46–47. (1968) pp. 81–91., Orvostörténeti Közlemények – Communicationes de Historia Artis Medicinae. Vol. 55–56. (1970) pp. 123–136, 136–154.
- Antall József: The Contemporary Portraits of Ignac Semmelweis. = Orvostörténeti Közlemények – Communicationes de Historia Artis Medicinae. Vol. 46–47. (1968) pp. 159–164.
- Antall József – R. Harkó Viola – Vida Tivadar: Semmelweis Ignác összegyűjtött kéziratai. = Orvostörténeti Közlemények – Communicationes de Historia Artis Medicinae. Vol. 46–47. (1968) pp. 185–267.
- Regöly-Mérei Gyula: Semmelweis betegségének pathológiai rekonstrukciója a katamnesztikus elemzés és a palaeopathológiai vizsgálat alapján. + The Pathological Reconstruction of Semmelweis's Disease on the Basis of the Catamnestic Analysis and Palaeopathological Examination. = Orvostörténeti Közlemények – Communicationes de Historia Artis Medicinae. Vol. 55–56. (1970) pp. 37–64, 65–92.
- Réti Endre: Van-e „Semmelweis betegség” probléma? = Orvostörténeti Közlemények – Communicationes de Historia Artis Medicinae. Vol. 55–56. (1970) pp. 115–117.
- Lehoczky-Semmelweis Kálmánné: Emlékek és mozaikok a Semmelweis-családról. = Orvostörténeti Közlemények – Communicationes de Historia Artis Medicinae. Vol. 55–56. (1970) pp. 215–220.
- Antall József (összeáll.): Semmelweis kórtörténetének nyomában. Bécs és Budapest levelezése. + Tracing Semmelweis' case history. Correspondence between Vienna and Budapest. + Auf der Spur der Krankengeschichte von Semmelweis. Korrespondenz zwischen Wien und Budapest. = Orvostörténeti Közlemények – Communicationes de Historia Artis Medicinae. Vol. 66–68. (1973) pp. 129–188.

- Silló-Seidl György: Semmelweis halála. Orvostörténelmi beszámoló. Frankfurt a. M., 1977. Metropolitan. 147 p.
- Ki ölte meg Semmelweist? Silló-Seidl Györggyel beszélget Zöldi László. = *Élet és Irodalom* 21 (1977) No. 19. (máj. 7.) p. 7.
- Antall József: Semmelweist nem ölték meg. = *Élet és Irodalom* 21 (1977) No. 20. (máj. 14.) p. 2.
- Antall József: Semmelweis betegsége és halála. Bevezetés a nyilvánosságra hozott bécsi kórtörténet alapján kialakult vitához. = *Orvostörténelmi Közlemények – Communicationes de Historia Artis Medicinae*. Vol. 83–84. (1978) pp. 9–13.
- Seidl, Georg: Die Wahrheit über Semmelweis. Das Wirken des grossen Arzt-Forschers und sein tragischer Tod im Licht neu entdeckter Dokumente. Eine Bild-Biographie. Genf, 1978. Ariston-Verlag. 214, [4] p., [28] t.
- Szállási Árpád: Módosító adat egy régi vitához. = *Orvosi Hetilap* 138 (1997) No. 8. pp. 489–490.
- Semmelweis Ignác emlékezete. Összeáll.: Gazda István, Kapronczay Károly, Szállási Árpád. Az előszót írta: Papp Zoltán, az utószót írta: Lampé László. 1–2. köt. Piliscsaba – Bp., 2001. Magyar Tudománytörténelmi Intézet – Semmelweis Orvostörténelmi Múzeum, Könyvtár és Levéltár – Semmelweis Egyetem. 556, 11 p. (Magyar Tudománytörténelmi Szemle Könyvtára 28.)
- Az orvostörténész, művelődéstörténész és tudományszervező Antall József írásaiból. Születése 80. évfordulója tiszteletére. Összeállította és az életrajzi bevezetőt írta: Kapronczay Károly. Az előszót írta: Varga Benedek. Szerkesztette és sajtó alá rendezte: Gazda István. A bibliográfiai függelék összeállításában közreműködött: Kapronczay Katalin. Bp., 2012. Magyar Orvostörténelmi Társaság – Semmelweis Orvostörténelmi Múzeum, Könyvtár és Levéltár – Magyar Tudománytörténelmi Intézet. 500 p. (Magyar Tudománytörténelmi Szemle Könyvtára 95.)

Benedek István orvosi és tudománytörténeti írásainak bibliográfiája

Megjelenésük időrendjében

Összeállította: Gazda István

**Az anyaggyűjtésben közreműködött: †Wutka Tamás,
Perjámosi Sándor és Varga Ágnes Katalin**

**A szerkesztésben közreműködött: Fátrai Erzsébet és
Riczel Etelka**

Szakszerkesztő: Bodorné Sipos Ágnes

1942

Cikk

Az érvényesülés sorsanalízise. = Magyar Psychologiai Szemle 15 (1942) No. 1–4. pp. 89–110.

1943

Könyv

Ösztön és bűnözés. A gyermekkori bűnözés lélektana orvosok, jogászok, nevelők és művelt nagyközönség számára. Bev.: Németh Péter. Bp., 1943. Eggenberger. 248 p., 2 t.

A Szondi-féle genotropizmus szellemében íródott mű.

E témában 1940-ben előadást tartott a Magyar Pszichológiai Társaságban „A bűnöző gyermekek ösztönalkata címmel.

Benedek István 1945-től két éven át a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem lélektani tanszékén „Bevezetés a sorsanalízisbe” címmel elsőnek tette egyetemi tantárggyá Romániában a Szondi-tesztet és sorselemzések rendszerét.

Ism.:

Gádor Blanka. = Magyar Pedagógia 56 (1947) p. 58.

Zemplén György. = Magyar Psychologiai Szemle 16 (1947) No. 1–2. pp. 63–66.

Reuter. = Orvosi Hetilap 87 (1943) No. 41. p. 504.

TARTALOM:

Általános rész

A GYERMEKKORI BŰNÖZÉS

A bűnözés fogalma

A gyermekkori szociálabnormitás formái, gyakorisága és jelentősége

A KRIMINÁLPSZICHOLÓGIA SEGÉDTUDOMÁNYAI

Lélektan és bűnözés

Alkattan és bűnözés

Örökléstan és bűnözés

Környezet és bűnözés

ÖSZTÖN ÉS BŰNÖZÉS

Ösztöntanokról általában

A sorsanalitikus ösztöntan

A sorsanalitikus ösztönrendszer

Ösztönalkat, ösztönkiélés, genotropizmus

A sorsanalízis módszertana

Sorselemzés és bűnözés

Részletes rész

AZ ANYAG FELOSZTÁSA

A JÁTEKOS BŰNÖZŐ

Az infantilis ösztönalkat

Játékos csavargók és tolvajok

AZ INDULATI BŰNÖZŐ

Az indulati-epileptoid ösztönalkat

Tudatködtös csavargók, porio- és piromániások, pánikkeresők –

Káin és Ábel harca a lélekben

Epileptoid-infantilis csavargók és tolvajok – Kalandos szökök –

Szadisták

Kombinált esetek – Skizoid és epileptoid neurotikusok – Testi sé-

rülés jelentősége – Környezet-hatás elemzése

A SZÉLHÁMOS

A szereplési-kiélvezési ösztönalkat

„Többet mutatni”, mint ösztöncél – Komédiázás, hazudozás, pseudolkogia phantastica

Urizálás, éjszakai élet, hazardírozás – A donzsuán

Kombinált esetek – A kispolgári életre törekvő szélhámos – Nagystílusú szélhámosok

AZ ÉN-BETEG BŰNÖZŐ

Én-beszűkítő és én-kitágító ösztönalkat

Világ-megváltó bűnözők – Csavargás vallási és származási téveseszmé miatt

A „közönyösen legyintő” csavargók

Megszállottság, üldözöttségi érzés és elzárkózás közös hatása a bűnözésre

Kombinált esetek – Elbutulás társulása az énes ösztönkör zavarához – „Anális” bűnözők

Befejező rész

A RÉSZLETES RÉSZ EREDMÉNYEINEK ÁTTEKINTÉSE

Összefoglalás

Bűnözést létrehozó, ösztönös alapon nyugvó lelki jelenségek
Az eredmények táblázatos feldolgozása

SORSANALITIKUS GYÓGYÍTÁS, JAVÍTÁS ÉS NEVELÉS

Diagnózis, prognózis, terápia – Az ösztönigény kiélése, elfojtása,
szocializálása és szublimálása

Az ösztönös pályaválasztás (operotropizmus) törvénye és gyógyí-
tó-javító jelentősége

A pár-, barát-, ideál- és eszmeválasztás pedagógiai jelentősége

A „sorsanalízis, mint gyógyító eljárás”

Cikk

Ösztön és bűnözés. (Az ilyen címmel megjelent nagyszabású tanulmányából.) = Magyar Kultúrszemle 6 (1943) No. 7. p. 151.

1946

Kézirat

Test és lélek problémája az ókori bölcseletben. [Kolozsvár], 1946.
51 lev. Gépirat.

Kézirat a szerző hagyatékában.

1947

Cikk

Tudományos álmefjtés. = Új Idők 53 (1947) No. 50. pp. 567–568.

Freud analitikus álmefjtéséről.

1948

Könyv

Az ösztönök világa. Öröklés – ösztön – sors. 1. kiad. Bp., 1948.
Új Idők Irodalmi Intézet. 286 p., [1] lev., XVI. t. (Az Új Világ
könyvtára)

Ehhez kapcsolódnak a szerző következő kéziratai:

Társadalomkutatás ösztöntani alapon (Kolozsvár, 1944); Ösztönkörtani
kauzisztika. Kolozsvárt gyűjtött elmekörtani anyagának sorsanalitikus fel-

dolgozása (Bp., 1945–1947); A sorsanalitikus-ösztönrendszer (Bp., 1948. 93. lev. Házi sokszorosítású gépirat) (Utóbbi önálló műként: Bp., 1987)

„Az ösztönök világa” 2. kiadása új előszóval: Bp., 1987.

Az 1948-as kötetet ism.:

Tariska István: Reakció az „Ösök Várócsarnokában”. Dr. Benedek István sorsanalitikus könyvéről. = Fórum. Irodalmi, társadalomtudományi és kritikai folyóirat 3 (1948) No. 12. pp. 987–993.

Marxista szemléletű kemény kritika. Benedek István válasza kéziratban maradt, lásd 1949-nél!

AZ 1948-AS MŰ TARTALMA:

ÖRÖKLÉS

A származástani gondolat
Lamarck és Darwin
Rekapitulációs elmélet
Szerzett tulajdonságok öröklése
Az őslénytan biopszichológiai jelentősége

AZ ÖRÖKLÉSTANI GONDOLAT

Az öröklés törvényei
Mutációs elmélet
A multiplex allélia jelentősége
A szellemi kiválóság öröklődése
Lelki betegségek öröklése
A párválasztás törvénye
Genotropizmus

ÖSZTÖN

Az ösztön fogalma
A filozófiai ösztönfogalom
Platon lélektana
Arisztotelesz lélektana
A középkori és újkori filozófia ösztönfogalma
A biológiai ösztönfogalom
Lamarck ösztönelmélete
Darwin ösztönelmélete
Az állatpszichológusok ösztönszemlélete
A biopszichológiai ösztönfogalom
Antropomorfizmus és tropizmus
Reflex és ösztön
Törekvés és célirányítottság
Ösztön és szellem

SORS

Lélek és sors
A mélylélektani ösztönfogalom
Freud ösztönmélete
A freudi ösztöntan továbbfejlesztése
Jung lélektana
A mélylélektani ösztönfogalom szétágazása
A sorsanalitikus ösztönfogalom
Ösztön és gének
A sorsanalitikus ösztönrendszer
Kísérleti ösztönvizsgálat

1949

Könyv, önálló kiadvány

Lélektani irányok. 1947-ben a kolozsvári Bolyai Tudomány egyetemén és 1948–49-ben a budapesti Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskolán tartott előadások anyaga. [Bp.,] 1949. 50 p. Sokszorosított gépirat.

Megjegyzés: Felelős kiadó: Dr. Benedek István.

Kézirat

A tagadás tagadása. Válasz Tariska Istvánnak az Ösztönök világa c. könyvbírálatára. [Bp.,] 1949. 43 lev.

Kézirat Benedek István hagyatékában, nyomtatásban nem jelent meg.

1950

Könyv, önálló kiadvány

Anatómia, élettan és kórtan. Jegyzet a Lipótmezei Állami Elme- és Ideggyógyintézet ápolási tanfolyamainak hallgatói számára. Csak házi használatra. Összeáll.: Benedek István. [Bp.,] 1950. 123 p. Sokszorosított gépirat.

Cikk

Magasfrekvenciájú áramok alkalmazása rheumás betegségekben.
= Orvosi Hetilap 91 (1950) No. 36. pp. 1088–1092.

1951

Cikk

L'instinct et l'esprit. (Les bases philosophiques de la biopsychologie). = Acta Psychologica [Amsterdam] 8 (1951) No. 1. pp. 35–62.

1954

Könyv, önálló kiadvány

Elmebeteg-gondozás. Az elmeorvoslás tankönyve ápolók számára. [H. n.], 1954. 77, 2 lev. Sokszorosított gépirat.

A címlapon: Írta dr. Benedek István az intapusztai és simasági betegfoglalkoztató intézet igazgató főorvosa.

Cikk

Defekt betegek munkába állítása. = Ideggyógyászati Szemle 7 (1954) Mell. p. 149.

1955

Cikkek

Elmebeteg-foglalkoztatás Intapusztán. = Ideggyógyászati Szemle 8 (1955) No. 2. pp. 55–64.

Munka- és környezetterápia két éves tapasztalatai. = Ideggyógyászati Szemle 8 (1955) Mell. pp. 238–239.

Kézirat

Munkaterápiás intézmények további megszervezése hazánkban. Referátum az ETT Elme- és Ideggyógyászati Bizottsága előtt 1955. október hó 25-én. 1955. 26 lev.

Nagyszámú fényképet is tartalmazó kézirat a szerző hagyatékában.

1956

Könyvrészlet

Pszichopátia és neurózis. In: Ideg- és elmegyógyászati továbbképzés. 1955. évi tanfolyam előadásai. 2. rész. Bp., 1956. Jegyzetsokszorosító Üzem. pp. 171–177. és klny.: 10 p.

A teljes mű 199 oldalas, 220 példányban nyomtatták 1956 szeptemberében.

1957

Könyv

Aranyketrec. Egy elmeosztály élete. 1. kiad. Bp., 1957. Bibliotheca. 489 p.

Részlet a műből: <http://konyvmolykepzo.hu/reszlet/aranyketrec.pdf>

Ism.:

L. O. = A Könyvtáros 7 (1957) No. 6. pp. 495–496.

Lányi Márton. = Magyar Nemzet, 1957. okt. 9.

Mária Béla. = Magyarország, 1957. nov. 20.

Aranyketrec. = Könyvbarát 7 (1957) No. 6. p. 63.

1959

Cikkek

Erasmus Darwin. = Természettudományi Közlöny 90 (1959) No. 2. pp. 82–83.

Az emberi test. = Természettudományi Közlöny 90 (1959) No. 4. pp. 186–187.

A Kontra György által szerkesztett kétkötetes műről.

Egy gondolat sorsa. A lamarckizmus története. = Természettudományi Közlöny 90 (1959) No. 5. pp. 215–219.

1960

Cikk

Miért kell bocsánatot kérni Cuvier-től? = Élővilág 5 (1960) No. 4. pp. 50–52.

1961

Könyv

A darwinizmus kibontakozása. Bp., 1961. Tankönyvkiadó. 151 p.

Cikk

Igazi lamarckizmus. = Élővilág 6 (1961) No. 5. pp. 44–48.

1962

Könyv

Aranyketrec. Egy elmeosztály élete. 2. kiad. Bp., 1962. Medicina. 386 p.

Cikk

Alkalmazott lélektan. = A Könyv 2 (1962) No. 10. pp. 16–17.
Szakkönyvek és tankönyvek szemléje.

1963

Könyvek

Beszélgetés ideges emberekről. 1. kiad. Bp., 1963. Medicina. 166 p.

Ism.:

Égly Antal. = Élővilág 8 (1963) No. 4. p. 63.

Lamarck és kora. 1. kiad. Bp., 1963. Gondolat. 334 p., 48 t.

Ehhez kapcsolódik Benedek István kéziratos hagyatékából „A XIX. századforduló biológusai” c. kézirat (Bp., 1963. 114 lev.) és az „Emberréválás” c. kézirat (Bp., 1963. 171 lev.).

A kötetet ism.:

Vadász Elemér. = Magyar Nemzet, 1963. jún. 10.

Égely Antal. = Élvilág 8 (1963) No. 5. pp. 28.

Vereckei Lajos. = Magyar Filozófiai Szemle 7 (1964) pp. 401–405.

Fordítás

Weber, Gerhard – Weber, Danuta: Ő meg én. Ford.: Benedek István. 1. kiad. Bp., 1963. Medicina Könyvkiadó. 152 p.

1966-ban újra kiadják.

Cikk

Az ember helye a természetben. = Élvilág 8 (1963) No. 5. pp. 3–9.

1964

Könyv

Aranyketrec. Egy elmeosztály élete. 3. kiad. Bp., 1964. Medicina. 385 p.

Ism.:

Élvilág 9 (1964) No. 5. p. 43.

Szerkesztés

Selye János: Életünk és a stressz. Ford.: Both Miklós. Szakmai szerkesztő: Benedek István. 1. kiad. Bp., 1964. Akadémiai Kiadó. 328 p., 2 t.

Selye János: Életünk és a stressz. Ford.: Both Miklós. Szakmai szerkesztő: Benedek István. 2. kiad. Bp., 1964. Akadémiai Kiadó. 328 p., 2 t.

Cikkek

Messmer doktor kádja. = Egészségügyi Munka 11 (1964) No. 3. pp. 84–86.

Kalandor helyett tudós. = Egészségügyi Munka 11 (1964) No. 4. pp. 113–115.

Robert Koch 1.

Tudósból mégis kalandor. = Egészségügyi Munka 11 (1964) No. 5. pp. 145–147.

Robert Koch 2.

Montagu asszony karácsonyi ajándéka. = Egészségügyi Munka 11 (1964) No. 6. pp. 180–182.

Zűrzavar Eszku-láp körül. = Egészségügyi Dolgozó 8 (1964) No. 1. p. 4.

Hippokratész esküje. = Egészségügyi Dolgozó 8 (1964) No. 2. p. 4.

A narkózis felfedezése. = Egészségügyi Dolgozó 8 (1964) No. 5.

A problematikus gyermek. = Egészségügyi Dolgozó 8 (1964) No. 7. p. 5.

Elmebetegek környezet- és munkaterápiája. = Egészségügyi Dolgozó 8 (1964) No. 9. p. 7.

Škoda. = Egészségügyi Dolgozó 8 (1964) No. 11. pp. 4–5.

Lamarck és kora. Tudománytörténeti tévedésekről. = Valóság 7 (1964) No. 2. pp. 78–80.

Dosztojevszkij lelkivilága. = Valóság 7 (1964) No. 4. pp. 32–46.

Mi a stressz? = Valóság 7 (1964) No. 10. pp. 65–73.

Folytatása a Természettudományi Közlöny 1965. májusi számában.

A szorongás irodalma. = Új Írás 4 (1964) No. 12. pp. 1495–1502.

Freud. = Élet és Irodalom, 1964. szept. 19.

Sarlatánok hajdan és ma. = Élet és Irodalom, 1964. dec. 5.

1965

Könyvek

The Gilded Cage. Transl.: Károly Ravasz. Bp., 1965. Corvina Press. 351 p.

Az „Aranyketrec” angol nyelvű kiadása.

Természettudomány a francia felvilágosodásban. Ford.: Haász Kata. Összeáll., bev. és jegyz.: Benedek István. Bp., 1965. Gondolat. 216 p. + 16 p. mell. (Európai antológia. Francia felvilágosodás ciklus.)

Könyvrészlet

A darwinizmus kibontakozása. + Lamarck és kora. In: A tudomány és a természet meghódítása. 50 könyv a természettudományok, az orvostudomány, a technika és a földrajzi felfedezések történetéről. Összeáll.: Csomor Tibor. Bp., 1965. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. pp. 44–50, 99–102.

Szerkesztés

Selye János: Életünk és a stressz. 3. kiad. Ford.: Both Miklós. Szakmai szerkesztő: Benedek István. Bp., 1965. Akadémiai Kiadó. 328 p., 2 t.

Kováts Jenő: A falu orvosai. Szerkesztette: Benedek István. Bp., 1965. Medicina. 188 p.

Cikkek

A himlőoltás történetéből. = Orvosi Hetilap 106 (1965) No. 34. pp. 1617–1621.

A nő kultúrhistóriája. = Egészségügyi Dolgozó 9 (1965) No. 1. p. 5.

A szorongás irodalma. = Egészségügyi Dolgozó 9 (1965) No. 2. p. 4.
Részletek a szerző azonos című, az Új Írás 1964-es évfolyamában megjelent tanulmányából.

Orvosi vizit 1754-ben. = Egészségügyi Dolgozó 9 (1965) No. 4. p. 4.
Részlet a „Párizsi szalonok” című, készülő kötetből.

Bűnözés és hamis romantika. = Egészségügyi Dolgozó 9 (1965) No. 4. p. 5.

Semmelweis, Pasteur, Lister. = Egészségügyi Dolgozó 9 (1965) No. 7. p. 2.

Bugát Pál és a magyar orvosi nyelv. = Egészségügyi Dolgozó 9 (1965) No. 8. p. 5.

Carlos Juan Finlay (1833–1915). = Egészségügyi Dolgozó 9 (1965) No. 8. p. 6.

Pasteur (1822–1895). = Egészségügyi Dolgozó 9 (1965) No. 10. p. 2.

Találkozás az őseemberrel. = Egészségügyi Dolgozó 9 (1965) No. 11. p. 4.

Természettudomány a francia felvilágosodásban. = Egészségügyi Dolgozó 9 (1965) No. 12. p. 4.

Részlet az azonos címen megjelent kötete bevezetőjéből.

Pasteur. = Egészségügyi Munka 12 (1965) No. 6.

Gondolatok a stresszről. = Természettudományi Közlöny 96 (1965) No. 5. pp. 193–195.

A Valóság 1964. okt. számában megjelent cikkek folytatása.

A francia felvilágosodás természetfilozófusai. = Valóság 8 (1965) No. 2. pp. 39–49.

Az orvosi szemléletről. = Valóság 8 (1965) No. 7. pp. 50–57.

Semmelweis. (1. rész) = Új Írás 5 (1965) No. 1. pp. 94–103.

Semmelweis. (2. rész) = Új Írás 5 (1965) No. 2. pp. 246–250.

Kalandozások Freud körül. = Új Írás 5 (1965) No. 3. pp. 369–375.

Hermann István könyve kapcsán.

Kastély és látomás. = Kortárs 9 (1965) No. 7. pp. 1154–1157.
 Gondolatok a stresszről. = Korunk 24 (1965) No. 7–8. pp. 1085–1089.
 Ignác Semmelweis and Lister. = The New Hungarian Quarterly 6 (1965) No. 19. pp. 148–151.
 Telepátia. = Élet és Irodalom, 1965. márc. 20.
 Spiritiszták. = Élet és Irodalom, 1965. ápr. 23.
 Semmelweis. = Élet és Irodalom, 1965. aug. 13.
 Nueva terapeutica de la alienación mental. = Hungaria, 1965. 1.

1966

Könyv

Beszélgetés ideges emberekről. 2. bőv. kiad. Bp., 1966. Medicina. 262 p.

Ism.:

Héra Zoltán. = Népszabadság, 1966. szept. 3.

Szerkesztés

Selye János: Életünk és a stressz. 4. kiad. Ford.: Both Miklós. Szakmai szerkesztő: Benedek István. Bp., 1966. Akadémiai Kiadó. 328 p., 2 t.

Fordítás

Weber, Gerhard – Weber, Danuta: Ő meg én. Ford.: Benedek István. 2. kiad. Bp., 1966. Medicina Könyvkiadó. 152 p.

1. kiad.: 1963.

Cikkek

Oliver Wendell Holmes és a gyermekági láz. = Orvosi Hetilap 107 (1966) No. 5. pp. 222–226.

Az MTA Orvostörténeti Bizottságának vitája Benedek Istvánnal:

Hozzászólás Dr. Benedek István Holmesról írt közleményének Semmelweisre vonatkozó megállapításaihoz. = Orvosi Hetilap 107 (1966) No. 29. pp. 1374–1377.

Benedek István: Válasz a hozzászólásra. = Orvosi Hetilap 107 (1966) No. 29. p. 1377.

Viszontválasz Benedek István dr. válaszára. = Orvosi Hetilap 107 (1966) No. 29. p. 1378.

Éltrekeltekt múlt. J. Thorwald orvostörténeti könyvéről. = Egészségügyi Dolgozó 10 (1966) No. 1. p. 6.

A szenvedélyek értelme. = Egészségügyi Dolgozó 10 (1966) No. 5. p. 4.

Részlet a „Beszélgetés ideges emberekről” c. munka 2. bővített kiadásából.

A császármetszés és a szülészeti fogó története. = Egészségügyi Dolgozó 10 (1966) No. 9. p. 2.

Rousseau betegsége. = Egészségügyi Dolgozó 10 (1966) No. 9. p. 4.

Neuraszténia a dramaturgiában. = Egészségügyi Dolgozó 10 (1966) No. 11. p. 4.

Hogyan vált orvosi módszerré a hallgatózás és a kopogtatás? = Élet és Tudomány 21 (1966) No. 31. pp. 1450–1453.

A himlőoltás története. = Élet és Tudomány 21 (1966) No. 37. pp. 1742–1745.

Paracelsus – zseni vagy ámokfutó? = Élet és Tudomány 21 (1966) No. 52. pp. 2456–2459.

1967

Könyvek

Bolond világ. Tanulmányok. 1. kiad. Bp., 1967. Magvető. 533, [1] p. (Elvek és utak)

Ism.:

Horgas Béla. = Valóság 10 (1967) No. 5. pp. 101–103.

Sükösd Mihály. = Új Írás 7 (1967) No. 7. 117–120.

Falus Róbert. = Népszabadság, 1967. márc. 17.

Koroknai Zsuzsa. = Élet és Irodalom, 1967. júl. 1.

Rusznay Márta. = Magyar Nemzet, 1967. máj. 7.

Sükösd Mihály. = Budapesti Rundschau, 1967. aug. 13.

Tomán László. = Híd 33 (1967) No. 12. pp. 1406–1411.

Ifj. Tarr Kálmán. = Teológiai Szemle. Új foly. 10 (1967) No. 11–12. pp. 378–380.

Benkő Ákos. = Alföld 19 (1968) No. 6. p. 80.

TARTALMÁBÓL:

KÉTLEKŰ BÖLCSEK

Francis Bacon

Descartes

Rousseau lelke

A francia felvilágosodás természetfilozófusai

AZ ORVOSI GONDOLKODÁS

Orvosi szemléletek

Az egyiptomi orvoslás története

Aszklepiosz és Hippokratész

Paracelsus

A himlőoltás története

Semmelweis szobra

O. W. Holmes és a gyermekágyi láz

Freud

Mi a stressz?

Semmelweis és kora. (Monográfia). 1. kiad. Bp., 1967. Gondolat. 472 p., 24 t.

Ism.:

n. n. = Tájékoztató, 1967. szept.

Antall József. = Természettudományi Közöny 98 (1967) No. 10. p. 478.

Új kiad.: Az orvostörténész, művelődéstörténész és tudományszervező Antall József írásaiból születése 80. évfordulója tiszteletére. Bp., 2012. SOMKL – MATI. pp. 175–176. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 95.)

Fekete Sándor. = Magyar Tudomány 13 (1968) No. 7–8. p. 438.

Székely Sándor. = Orvostörténeti Közlemények. Vol. 44. (1968) pp. 136–137.

Cikk

Semmelweis – Der Retter der Mütter. = Frauen der ganzen Welt, 1968. 2.

Német, francia, angol, spanyol, orosz, arab nyelven is.

Könyvrészek

Orvosi lexikon. 1. köt. Bp., 1967. Akadémiai. 925 p.

Orvostörténeti szócikkek.

Sarlatánok, csodadoktorok. = Élet és Tudomány Kalendárium 1968. Bp., 1967. Hírlapkiadó Vállalat. pp. 312–315.

Megjelent az Élet és Tudomány Tudományos Kalendárium 1968. évi kötetében.

Lektorálás

Selye János: Álomtól a felfedezésig. Egy tudós vallomása. 1. kiad. Bp., 1967. Akadémiai Kiadó. Ford.: Józsa Péter. A fordítást ellenőrizte: Benedek István. 522 p.

Cikkek

Vereszájev az orvos-író. = Egészségügyi Dolgozó 11 (1967) No. 1. p. 7.

Völgy a világ végen. [Lénárd Sándor könyvéről.] = Egészségügyi Dolgozó 11 (1967) No. 10. p. 4.

Az elmebetegek gyógyításáról. = Élet és Tudomány 22 (1967) No. 25. pp. 1162–1164.

Salernói intelmek. = Tükör, 1967. szept. 18.

1968

Könyvek

Aranyketrec. Egy elmeosztály élete. 4. kiad. Bp., 1968. Medicina. 385 p.

Der vergoldete Käfig. Erlebnisse aus der Praxis eines Psychiaters. Übers.: Ernő Zeltner, Renate Zeltner. Gütersloh, 1968. Bertelsmann. 399 p.

Az „Aranyketrec” német nyelvű kiadása.

Cikkek

Miért kering oly sok téves adat Semmelweisről. = Orvosi Hetilap 109 (1968) No. 28. pp. 1551–1554.

Újraközlés:

Semmelweis Ignác emlékezete. I–II. köt. Összeáll.: Gazda István, Kapronczay Károly, Szállási Árpád. Piliscsaba – Bp., 2001. Magyar Tudománytörténeti Intézet – Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár. pp. 19–26. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 28.)

Kórházi angyalok. = Egészségügyi Dolgozó 12 (1968) No. 1. p. 5.

Az örült naplója. = Egészségügyi Dolgozó 12 (1968) No. 4. p. 4.

A Kolletschka-élmény. = Egészségügyi Dolgozó 12 (1968) No. 5. pp. 6–7.

Semmelweis bibliográfia. = Egészségügyi Dolgozó 12 (1968) No. 6. p. 4.

A svédek egészsége. = Egészségügyi Dolgozó 12 (1968) No. 10. p. 6.

Részlet egy útirajzból.

Linné nyomában. Svédországi útinapló. = Természet Világa 99 (1968) No. 10. pp. 439–443.

Tiltott műtét. = Valóság 11 (1968) No. 7. pp. 81–86.

Neues um Semmelweis. = Budapester Rundschau, 1968. ápr. 5.
 Vesalius. = Élet és Irodalom, 1968. jan. 6.
 Semmelweis időszerűsége. = Élet és Irodalom, 1968. jún. 29.
 Álom és felfedezés. = Tükör, 1968. ápr. 2.
 Tudósok a tudásról. = Tükör, 1968. jún.
 Semmelweis múzeum. = Tükör, 1968. júl. 2.
 Semmelweisről, halkan. = Magyar Hírlap, 1968. jún. 30.
 A tudás útja. A felvilágosodás fogalma. = Magyar Hírlap, 1968. dec. 24.

1969

Könyv

Bolond világ. Tanulmányok. 2. kiad. Bp., 1969. Magvető. 507, [3] p. (A Magvető és a Szépirodalmi Könyvkiadó zsebkönyvtára)

Ism.:

Ifj. Tarr Kálmán. = Theológiai Szemle. Új foly. 12 (1969) pp. 378–380.

Könyvrészletek

Orvosi lexikon. 2. köt. Bp., 1969. Akadémiai. 1200 p.

Orvostörténeti szócikkek.

Előszó. In: Kun Erzsébet: Mosolygó Medicina. 1. kiad. Bp., 1969. Gondolat. pp. 7–8.

Semmelweis. In: Hatvani Városi Kórház Közleményei 1969. Szerk.: Szabó László. Hatvan, 1969. Hatvani Városi Tanács Kórháza. pp. 11–17.

Szerkesztés

Selye János: Életünk és a stressz. 5. kiad. Ford.: Both Miklós. Szakmai szerkesztő: Benedek István. Bp., 1969. Akadémiai Kiadó. 328 p., 2 t.

Lektorálás

Meischke, Maximilian: Sakk-matt a kuruzslásnak. Lektorálta: Benedek István. Bp., 1964. Medicina. 160 p. (Medicina kiskönyvtár)

Cikkek

Boerhaave – Európa tanítómestere. = Egészségügyi Dolgozó 13 (1969) No. 1. p. 5.

Lametrie. = Egészségügyi Dolgozó 13 (1969) No. 4. p. 7.

Mosolygó Medicina. = Egészségügyi Dolgozó 13 (1969) No. 5. p. 4.
Kun Erzsébet könyvéről.

Sokoldalú alaposság. Vekerdi László: Kalandozás a tudományok történetében. = Egészségügyi Dolgozó 13 (1969) No. 7. p. 4.

Szívátültetés. = Egészségügyi Dolgozó 13 (1969) No. 9. p. 3.

Bűnösök vagy betegek? = Egészségügyi Dolgozó 13 (1969) No. 9. pp. 5–6.

Hozzászólás Szekeres Károly könyvéhez.

A fiziológusok fejedelme. = Egészségügyi Dolgozó 13 (1969) No. 9. p. 9.

Pavlov születésének 120. évfordulójára.

Lombroso. = Egészségügyi Dolgozó 13 (1969) No. 10. p. 7.

Könyvespolcomról. = Egészségügyi Dolgozó 13 (1969) No. 12. p. 4.
Lénárd Sándor „Egy nap a láthatatlan házban” c. kötetéről.

Karl Leonhard: Biológiai pszichológia. = Természet Világa 100 (1969) No. 1. p. 15.

Ugo Betti és Freud. = Nagyvilág 14 (1969) No. 10. pp. 1561–1563.

Betti: A játékos c. darabjának freudista vonásai.

Ártalmas-e vagy leleplező a „Dillinger halott?”. = Filmkultúra 10 (1969) No. 6. pp. 40–53.

Pöttyös revolver. = Filmkultúra 10 (1969) No. 11–12. pp. 40–48.

Szegény Lamettrie. = Élet és Irodalom, 1969. ápr. 30.

Sokszólamú kalandozás. = Élet és Irodalom, 1969. jún. 28.
Vekerdi László „Kalandozás a tudományok történetében” c. könyvéről.
Vekerdi hozzászólása: Descartes és a reflexek. = Élet és Irodalom, 1969. szept. 27.

Az őskor hagyatéka. = Magyar Hírlap, 1969. jan. 12.

Egy felfedezés sorsa. = Magyar Hírlap, 1969. jan. 26.

A mediterrán kultúra. = Magyar Hírlap, 1969. febr. 9.

A tudás szintje 5000 év előtt. = Magyar Hírlap, 1969. febr. 23.

Marduk országa. = Magyar Hírlap, 1969. márc. 9.

Egyiptom. = Magyar Hírlap, 1969. márc. 23.

Boszorkányüldözés. = Magyar Hírlap, 1969. márc. 25.

Az egyiptomi tudomány. = Magyar Hírlap, 1969. ápr. 6.

Hellász. = Magyar Hírlap, 1969. ápr. 20.

A görög regék világa. = Magyar Hírlap, 1969. máj. 4.

A görög filozófia. = Magyar Hírlap, 1969. jún. 1.

Marx György: Jövünk az univerzum. = Magyar Hírlap, 1969. jún. 5.

Athén százada. = Magyar Hírlap, 1969. jún. 15.

Szókratész és Platón. = Magyar Hírlap, 1969. jún. 29.

Arisztotelész. = Magyar Hírlap, 1969. júl. 13.

Ókortól újkorig. = Magyar Hírlap, 1969. júl. 27.

A reneszánsz szelleme. = Magyar Hírlap, 1969. aug. 10.

Magyar orvostudósok a szervátültetésről. = Magyar Hírlap, 1969. aug. 18.

Mégis mozog a föld. = Magyar Hírlap, 1969. aug. 24.

Kepler és Galilei. = Magyar Hírlap, 1969. szept. 7.

Gondolkodom, tehát vagyok. = Magyar Hírlap, 1969. szept. 21.

Mechanikai világkép. = Magyar Hírlap, 1969. okt. 19.

A francia felvilágosodás. = Magyar Hírlap, 1969. nov. 2.

Kétszáz éves a Semmelweis-egyetem. = Magyar Hírlap, 1969. nov. 9.

A tiszta ész. = Magyar Hírlap, 1969. nov. 16.

Orvostudomány a múlt században. = Magyar Hírlap, 1969. nov. 30.

A modern biológia kezdete. = Magyar Hírlap, 1969. dec. 14.

A szexualitásról. = Sportélet, 1969. nov. pp. 6–7.

1970

Könyv

Lélektől lélekeig. (Esszék). Bp., 1970. Magvető. 533, [3] p.

Ism.:

n. n. = Egészségügyi Dolgozó 15 (1971) No. 2.

Antal Gábor. = Magyar Nemzet, 1971. febr. 21.

Faragó Vilmos. = Élet és Irodalom, 1971. márc. 20. (Tanulmánykötetében ismét megjelent: Mi újság? Bp., 1979. pp. 219–223.)

TARTALMÁBÓL:

Vereszájev, az orvos-író

Völgy a világ végén

KRITIKÁK

Tudós alaposság dicsérete

Istenek nyomában

A mellébeszélés művészete

Kalandozás Freud körül
Egy író nő tündöklése és a Danaida

KÖNYVEKRŐL

Álom és felfedezés

Ugo Betti és Freud

MESMER DOKTOR KÁDJA

Sarlatánok hajdan és ma

Telepátia

Spiritiszták

Mesmer doktor kádja

A koponya-tan

Mit ér az akarat?

A jelenség

Kórházi angyalok

A sofőr meg az Andaxin

A házipatika védelmében

Meleg víz

ORVOSI EMLÉKEK

A Genfi Egyezmény

Európa tanítómestere: Boerhaave

Lamettrie

Lamarck és kora

A császármetszés és a szülészeti fogó története

A narkózis felfedezése

Bugát Pál és a magyar orvosi nyelv

Miért kering oly sok téves adat Semmelweisről?

Semmelweis időszerűsége

Kopogtatás és hallgatóság az orvoslásban

Lombroso

Koch Róbert

Pasteur

Elmebetegek környezet- és munkaterápiája

Könyvrészlet

Előszó. In: Kun Erzsébet: Mosolygó Medicina. 2. kiad. Bp., 1970.
Gondolat. pp. 7–8.

Cikkek

Semmelweis betegsége és halála. = Orvostörténeti Közlemények. Vol. 55–56. (1970) pp. 93–102.

Online: http://library.hungaricana.hu/hu/view/ORSZ_ORVO_OK_1970_055_056/?pg=94&zoom=h&layout=s

The illness and death of Semmelweis. = Orvostörténeti Közlemények. Vol. 55–56. (1970) pp. 103–113.

Online: http://library.hungaricana.hu/hu/view/ORSZ_ORVO_OK_1970_055_056/?pg=104&zoom=h&layout=s

Jan Swammerdam. = Orvosi Hetilap 111 (1970) No. 15. pp. 874–875.

Marék Antal: Dohányosok könyve (Medicina). (Könyvespolcomról). = Egészségügyi Dolgozó 14 (1970) No. 6. p. 4.

Találkozások. = Egészségügyi Dolgozó 14 (1970) No. 8. p. 4.

1971

Cikkek

Semmelweis betegsége és halála. = Orvosi Hetilap 112 (1971) No. 16. pp. 929–936.

Öröklés, alkat, fejlődés. (Könyvespolcomról). = Egészségügyi Dolgozó 15 (1971) No. 3. p. 4.

Korszerű elmélkedés a halálról. = Egészségügyi Dolgozó 15 (1971) No. 4. p. 5.

A gyógyítás gyógyításáról. = Egészségügyi Dolgozó 15 (1971) No. 9. p. 5.

Juhász Pál „Az orvos és a beteg kapcsolata” c. művéről.

Egyetemi tanszéket a háziorvosoknak. = Egészségügyi Dolgozó 15 (1971) No. 10. p. 7.

Válasz olvasói levélre.

- A Semmelweis–Darvas ügy. = *Élet és Irodalom*, 1971. jún. 12.
Darvas István Semmelweis-kutatásához.
Az Élet és Irodalomban megjelent cikk újraközlése: Egészségügyi Dolgozó 15 (1971) No. 7. p. 5.
Ehhez kapcsolódik az Egészségügyi Dolgozó szerkesztőségének összefoglalója: Még egyszer a Semmelweis–Darvas-ügyhöz. = Egészségügyi Dolgozó 15 (1971) No. 7. p. 5.
Ehhez kapcsolódik: Dr. Zoltán Imre professzor nyilatkozata. = Egészségügyi Dolgozó 15 (1971) No. 7. p. 5.

1972

Könyvek

A tudás útja. 1. kiad. Szaklektor: Székely Sándor. Bp., 1972. Gondolat. 308 p., 36 t.

Ism.:

- Ungvári Tamás. = *Budapester Rundschau*, 1973. márc. 19.
 Antal Gábor. = *Magyar Nemzet*, 1973. ápr. 1.
 Vekerdi László. = *Egészségügyi Dolgozó* 17 (1973) No. 4. p. 5.
 Allodiatoris Irma. = *Bűvár* 14 (1973) No. 3. p. 189.
 C-S. = *Semmelweis Orvostudományi Egyetemi Lapja*, 1973. jún. 11.
 Szőkefalvi-Nagy Zoltán. = *Technikatörténeti Szemle* 7 (1973–1974) pp. 272–273.
 Kozma Tamás. = *Köznevelés* 29 (1973) No. 43. p. 14.
 Vekerdi László. = *Világosság* 14 (1973) No. 10. pp. 640–641.
Újraközlése: Vekerdi László: *Tudás és tudomány*. Bp., 1994. Typotex. pp. 153–155.

Pozlátena kľietka. Zápisky psychiatra. Prelož., uprav.: Karol Wlachovsky. Verše prelož.: Július Lenko. Bratislava, 1972. Tatran. 386 p.

Az „Aranyketrec” szlovák nyelvű kiadása.

Könyvrészlet

Orvosi lexikon. 3. köt. Bp., 1972. Akadémiai Kiadó. 1262 p.
Orvostörténeti szócikkek.

Cikkek

Egyszerű megoldás. = Egészségügyi Dolgozó 16 (1972) No. 1. p. 11.

Az értelem dicsérete. = Egészségügyi Dolgozó 16 (1972) No. 3. p. 4.

A szülészeti-nőgyógyászati nagy tanára. (Könyvespolcomról). = Egészségügyi Dolgozó 16 (1972) No. 4. p. 5.

Tauffer Vilmosról.

Röpirat az öngyilkosságról. = Egészségügyi Dolgozó 16 (1972) No. 4. p. 5.

Gergely Mihály kötetéről.

Kékfényes tanulságok. = Egészségügyi Dolgozó 16 (1972) No. 5. p. 9.

Prüderia és szókimondás az irodalomban. = Egészségügyi Dolgozó 16 (1972) No. 6. p. 4.

Post festa librorum. = Egészségügyi Dolgozó 16 (1972) No. 7. p. 4.

Szégyen. = Egészségügyi Dolgozó 16 (1972) No. 8. p. 4.

A „Simmelweis és kora” című munkája készülő, 2. bővített kiadásába kerülő fejezet.

A gyermekszanatórium. = Egészségügyi Dolgozó 16 (1972) No. 9. p. 9.

Az aszepszis: magatartás. = Egészségügyi Dolgozó 16 (1972) No. 10. p. 9.

Aranyketrec. = Egészségügyi Dolgozó 16 (1972) No. 12. pp. 4–5.

Részlet kötetéből.

Hogyan nem szabad történelmet írni? (Chaunu). = Valóság 15 (1972) No. 6. pp. 92–96.

Találkozás a halállal. = Új Írás 12 (1972) No. 11. pp. 99–111.

Gergely Mihály: Röpirat az öngyilkosságról.

1973

Könyv

Semmelweis és kora. 2. bőv. kiad. Bp., 1973. Gondolat – Magvető. 591 p., 28 t. (Benedek István munkái)

Részletek a kötetből a „Semmelweis kórtörténetének nyomában” c. összeállításban:

Semmelweis és kora. = Orvostörténeti Közlemények. Vol. 66–68. (1973) pp. 133–135.

Online: http://library.hungaricana.hu/hu/view/ORSZ_ORVO_OK_1973_066_068/?pg=134&zoom=h&layout=s

Semmelweis and his age. = Orvostörténeti Közlemények. Vol. 66–68. (1973) pp. 153–155.

Online: http://library.hungaricana.hu/hu/view/ORSZ_ORVO_OK_1973_066_068/?pg=154&zoom=h&layout=s

Semmelweis und seine Zeit. = Orvostörténeti Közlemények. Vol. 66–68. (1973) pp. 174–176.

Online: http://library.hungaricana.hu/hu/view/ORSZ_ORVO_OK_1973_066_068/?pg=175&zoom=h&layout=s

A kötetet ism.:

Pál Lajos. = Történelmi Szemle 17 (1974) No. 1–2. pp. 263–265.

Vekerdi László. = Egészségügyi Dolgozó 19 (1975) No. 1. p. 4.

Búvár 29 (1974) No. 2. pp. 125.

Könyvrészletek

Vallomások a gyógyításról. Szerk.: Székely Sándorné. Bp., 1973. Medicina.

A kötetben megjelent írásai:

Hippokratesz esküje. pp. 13–17.

Kórházi angyalok. pp. 116–119.

Szívátültetés. pp. 257–260.

A gyógyítás gyógyításáról. pp. 279–282.

Mélyhegedűn. pp. 317–321.

Vereszájev, az orvos-író. pp. 387–391.

Völgy a világ végén. pp. 394–396.

Orvosi lexikon. 4. köt. Bp., 1973. Akadémiai Kiadó. 1031 p.

Orvostörténeti szócikkek.

Lektorálás

Kun Erzsébet: A végén minden kiderül. Kvízológia. Lektorálta: Benedek István. Bp., 1973. Gondolat. 437 p.

Szerkesztés

Selye János: Életünk és a stressz. 6. kiad. Ford.: Both Miklós. Szakmai szerkesztő: Benedek István. Bp., 1973. Akadémiai Kiadó. 328 p., 2 t.

Cikkek

Röntgen. = Egészségügyi Dolgozó 17 (1973) No. 2. p. 6.

Szondi. = Egészségügyi Dolgozó 17 (1973) No. 3. p. 5.

Korszakalkotó balgaságok. = Egészségügyi Dolgozó 17 (1973) No. 6. p. 5.

Boér Lukács és a természetes szülés. = Egészségügyi Dolgozó 17 (1973) No. 7. pp. 8–9.

Salernóban. = Egészségügyi Dolgozó 17 (1973) No. 8. p. 5.

Szondi I. = Új Írás 13 (1973) No. 10. pp. 82–92.

Szondi II. = Új Írás 13 (1973) No. 11. pp. 91–100.

1974

Könyvek

Pusztába kiáltott szó. (Esszék). Bp., 1974. Magvető. 396 p.

Ism.:

Váncsa István. = Élet és Irodalom, 1975. jan. 18.

TARTALMÁBÓL:

TALÁLKOZÁSOK

Az Alexander család

Szondi

Boér Lukács és a természetes szülés

Linné nyomában
Jan Swammerdam
Salernóban

A GYÓGYÍTÁS GYÓGYÍTÁSÁRÓL

Kozmikus sértődés (Magyar Imre könyvéről)
A gyógyítás gyógyításáról (Juhász Pál: Az orvos és a beteg kapcsolata)
Az orvos-reform utópiája
Korszerű elmélkedés a halálról
Korszerűtlen elmélkedés a bizalomról

Aranyketrec. Egy elmeosztály élete. 5. kiad. Bp., 1974. Gondolat
– Magvető. 533, [2] p. (Benedek István munkái)

Könyvrészlet

Életrajzi töredék 1940–44. In: Molnár Lajos: Kórház a város peremén. 50 éves a csepeli kórház. Bp., [1974]. Zrinyi. pp. 36–68.

Lektorálás

Selye János: Álomtól a felfedezésig. Egy tudós vallomásai. 2. kiad. Bp., 1974. Akadémiai Kiadó. Ford.: Józsa Péter. A fordítást ellenőrizte: Benedek István. 522 p.

Vészits Ferencné (szerk.): A Nobel-díjasok kislexikona. 1. kiad. Bp., 1974. Gondolat. 656 p.

Közreműködés az írók, fizikusok, kémikusok, Béke-díjasok szócikkeinek lektorálásában.

Cikkek

Priessnitz. = Egészségügyi Dolgozó 18 (1974) No. 1. pp. 4–5.

Az első budai gyógysavó-intézet ürügyén. = Egészségügyi Dolgozó 18 (1974) No. 2. p. 8.

Vízgyógyintézet a Városmajorban. = Egészségügyi Dolgozó 18 (1974) No. 4. p. 8.

Csepeli Expedíció. (Életrajzi töredék 1940–44). = Egészségügyi Dolgozó 18 (1974) No. 5. p. 8.

A korszerű ítélet paradoxona. = Egészségügyi Dolgozó 18 (1974) No. 6. p. 5.

Részletek a készülő orvostörténeti munka bevezetőjéből.

Az empiria kudarca. = Egészségügyi Dolgozó 18 (1974) No. 10. p. 5.

Sydenham. = Egészségügyi Dolgozó 18 (1974) No. 11. p. 5.

350 éve született.

Andreas Vesalius. = Egészségügyi Dolgozó 18 (1974) No. 12. p. 5.

1975

Könyv

Lamarck és kora. 2. kiad. Bp., 1975. Gondolat. 430, [2] p., 24 t. (Benedek István munkái)

Lektorálás

Ákos Károly: Az idők örvényében. Agy és tudat. Lektorálta: Benedek István. Bp., 1975. Gondolat. 361, [2] p.

Cikkek

A fehér varázsló. = Egészségügyi Dolgozó 19 (1975) No. 2. p. 5.

Albert Schweitzerről. Részlet a készülő orvostörténeti műből.

Thomas Mann és az orvosok. = Egészségügyi Dolgozó 19 (1975) No. 6. p. 4.

C. G. Jung, a mélylélektan nagy misztikusa. = Egészségügyi Dolgozó 19 (1975) No. 7. p. 4.

A betegség, a gyógyszer és a gyógyulás. Napkeleti példázat. = Egészségügyi Dolgozó 19 (1975) No. 10. p. 4.

1976

Könyvek

Varázslás és orvoslás az azték, maya és inka birodalomban. Bp., 1976. Magvető. 173, [3] p. (Gyorsuló idő)

Részlet a készülő „Mandragóra” kötetből.

A mű online változatai:

<http://dydudu.hu/konyv/vegyes/var/var.html>

<http://terebeess.hu/keletkultinfo/varazslas.html>

A művet ism.:

Környei Elek. = Magyar Nemzet, 1977. jan. 14.

Benkő Judit: Ismeretterjesztés, tájékozatlansággal. = Új Tükör, 1977. jan. 23.

Pásztor András: Az igazi kultúráért. = Magyar Nemzet, 1977. febr. 3.

Vekerdi László: Hol kezdődik a „magos” kultúra? = Magyar Nemzet, 1977. febr. 20.

Robotos Imre: Hozzászólás. = Magyar Nemzet, 1977. márc. 3.

Kerekes György: Letűnt idők. = Népszabadság, 1977. febr. 27.

Passuth László: Cortez vagy Athaulpa? = Élet és Irodalom, 1977. márc. 12.

Vargyas Gábor: Közép-Amerika kultúráinak védelmében. = Kortárs 21 (1977) No. 5. pp. 770–773.

Latin-amerikai diákok levele a Kritika szerkesztőségéhez. = Kritika 6 (1977) No. 7. p. 6.

Patkós János: A gyorsuló idő sodrában és ellenében. = Valóság 20 (1977) No. 9. pp. 101–105.

A tudás útja. 2. jav. kiad. Szaklektor: Székely Sándor, Gazda István. Bp., 1976. Gondolat – Magvető. 300 p., 32 t. (Benedek István munkái)

Cikkek

Az unikornis szarva és egyéb csodagyógyszerek. = Egészségügyi Dolgozó 20 (1976) No. 1. p. 4.

Mary Baker-Eddy. = Egészségügyi Dolgozó 20 (1976) No. 7. p. 6.

Dialógus a rehabilitáció fogalmáról. = Egészségügyi Dolgozó 20 (1976) No. 10. p. 4.

A varázslástól a gyógyításig. = Új Tükör, 1976. aug. 17. pp. 24–25.; aug. 24. pp. 23–26.; aug. 31. pp. 23–26.; szept. 7. pp. 23–26.; szept. 14. pp. 23–26.; szept. 21. pp. 23–26.; okt. 5. pp. 23–26.; okt. 17. pp. 23–26.; nov. 2. pp. 23–26.; nov. 9. pp. 23–26.

Az emberi öröklődés. = Magyar Nemzet, 1976. szept. 10.

Czeizel Endre könyvéről.

1977

Könyv

Mężczyzna i chłopiec. Przel.: Krystyna Pisarska. Warszawa, 1977. Pax. 171 p.

Az „Ember és gyerek” c. regény lengyel nyelvű kiadása.

Cikkek

Semmelweis kórtörténete. [I.] = Egészségügyi Dolgozó 21 (1977) No. 7. p. 2.

Semmelweis kórtörténete. II. = Egészségügyi Dolgozó 21 (1977) No. 8. pp. 4–5.

Semmelweis kórtörténete. III. = Egészségügyi Dolgozó 21 (1977) No. 9. pp. 4–5.

Új könyvek. = Egészségügyi Dolgozó 21 (1977) No. 10. p. 4.
Kenediné Szántó Livia „Az etruszkok nyomában”, Szabó Magda „Régi-módi történet” és J. D. Bernal „A fizika fejlődése Einsteinig” kötetéről.

Semmelweis kórtörténete. IV. = Egészségügyi Dolgozó 21 (1977) No. 10. pp. 4–5.

Semmelweis kórtörténete. V. = Egészségügyi Dolgozó 21 (1977) No. 11. pp. 4–5.

1978

Könyvek

Rousseau. Bp., 1978. Magvető. 322, [1] p. (Gyorsuló idő)

A gyógyítás gyógyítása. Orvosi, orvostörténeti tanulmányok. Bp., 1978. Gondolat – Magvető. 434 p. (Benedek István munkái)

Ism.:

Harmat Pál. = Új Látóhatár. Irodalmi és politikai folyóirat 32 (1981)
No. 2. pp. 274-278.

TARTALMÁBÓL:

RÉG VOLT, TALÁN IGAZ SE VOLT

Orvosi szemléletek

Az egyiptomi orvoslás története

Aszklépiosz és Hippokratész

Salernóban

Vesalius

Paracelsus

Sydenham

Linné nyomában

Jan Swammerdam

Európa tanítómestere: Boerhaave

A himlőoltás története

A császármetszés és a szülészeti fogó története

AZ UNIKORNIS SZARVA

Korszakalkotó balgaságok

Sarlatánok hajdan és ma

Az unikornis szarva és egyéb csodagyógyszerek

Telepátia

Mary Baker-Eddy

Priessnitz

Az első budai gyógsavó-intézet ürügyén

Vízgyógyintézet a Városmajorban

A GYÓGYÍTÁS GYÓGYÍTÁSA

A sófür meg az andaxin

A házipatika védelmében

Kórházi angyalok

Elmebetegek környezet- és munkaterápiája

Az empíria kudarca
Korszerű elmélkedés a halálról
A gyógyítás gyógyításáról
Gondolkozni jó

A LÉLEK ORVOSAI

A koponya-tan
Mesmer doktor kádja
Lombroso
Freud
Kalandozás Freud körül
C. G. Jung, a mélylélektan nagy misztikusa
Szondi
Mi a stressz?

EMLÉKEZÉS EGY NAGY SZÁZADRA

A genfi egyezmény és a Vöröskereszt
A narkózis feltalálása
Kopogtatás és hallgatóság az orvoslásban
Boér Lukács és a természetes szülés
Bugát Pál és a magyar orvosi nyelv
Koch Róbert
Pasteur
Röntgen

Cesta poznávania. Prelož.: Milan žuffa. Bratislava, 1978. Smena.
412 p. (Edícia Sputnik)

„A tudás útja” szlovák nyelvű kiadása.

Aranyketrec. Egy elmeosztály élete. 6. kiad. Bp., 1978. Gondolat.
499 p.

Cikkek

Semmelweis betegsége. = Orvostörténeti Közlemények. Vol. 83–
84. (1978) pp. 149–186.

Online: http://library.hungaricana.hu/hu/view/ORSZ_ORVO_OK_1978_083_085_belevagva/?pg=150&zoom=h&layout=s

Kötetben újraközölve:

Semmelweis Ignác emlékezete. I–II. köt. Összeáll.: Gazda István, Kapronczay Károly, Szállási Árpád. Piliscsaba – Bp., 2001. Magyar Tudománytör-

téneti Intézet – Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár.
pp. 352–395. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 28.)

Linné nyomában. = Egészségügyi Dolgozó 22 (1978) No. 1. p. 5.

A miszticizmus mákonya. = Egészségügyi Dolgozó 22 (1978)
No. 3. p. 5.

Harvey, a vérkeringés felfedezője. = Egészségügyi Dolgozó 22
(1978) No. 4. p. 5.

A megelőzés módszere és eredménye. = Egészségügyi Dolgozó
22 (1978) No. 7. p. 5.

Részlet a „Semmelweis és kora” c. munka 2. kiadásából.

A Semmelweis-krimi és a „valóság”. = Természet Világa 109
(1978) No. 9. pp. 398–400.

Silló-Seidl György könyvéről.

Négyszáz éve született Harvey, a vérkeringés felfedezője. = Ma-
gyar Nemzet, 1978. ápr. 26.

Szondi Lipót 85 éves. = Magyar Nemzet, 1978. júl. 5.

Szondi Lipót 85 éves. = Magyar Hírek, 1978. júl. 29.

Semmelweis-krimi. = Magyar Nemzet, 1978. aug. 2.

1979

Könyvek

Ember és gyerek. Három kisregény. 3. kiad. Bp., 1979. Magvető.
450, [5] p. (Benedek István munkái)

TARTALMA:

Ember és gyerek. (1. kiad.: 1965)

Három ing. (1. kiad.: 1966)

Kisvárosi történet. (1. kiad.: 1961)

Mandragóra. Kultúrtörténeti tanulmány, különös tekintettel a varázslásra és gyógyításra. I–II. köt. Bp., 1979. Gondolat. I. (Tibet) 418, [4] p., 8 t.; II. (India) 287, [5] p.

Online részlet az I. kötetből: <http://terebess.hu/keletkultinfo/varazslas.html>

A kötetet ism.:

Vekerdi László. = Valóság 23 (1980) No. 4. pp. 102–105.

Rét Rózsa. = Magyar Tudomány 25 (1980) No. 3. p. 240.

Takács Margit. = Egészségügyi Dolgozó 24 (1980) No. 3. p. 4.

Cikkek

Anyacsavar és emberi méltóság. = Egészségügyi Dolgozó 23 (1979) No. 7. p. 7.

Együgyű levélváltás a gyógyításról. = Egészségügyi Dolgozó 23 (1979) No. 8. p. 4.

Szondi levele. = Egészségügyi Dolgozó 23 (1979) No. 9. p. 4.

Szabadság: a rend. = Egészségügyi Dolgozó 23 (1979) No. 11. pp. 4–5.

Vitatkozás Heinar Kipphardt német orvossal skizofrénia-ügyben „Alexander” c. regénye kapcsán.

A darwinizmus kopernikusza: Jean Lamarck. = Egészségügyi Dolgozó 23 (1979) No. 12. p. 6.

A Nobel-díj árnyékában. = Magyar Nemzet, 1979. márc. 27.

1980

Könyvek

Semmelweis. Bp., 1980. Gondolat. 269, [3] p.

Ism.:

N. n. = Bücher aus Ungarn, 1981. No. 2. pp. 19–20.

Kapronczay Károly. = Népszabadság, 1980. dec. 11.

Józsa György Gábor. = Magyar Nemzet, 1980. nov. 11.

Könyvrészlet

Székely Sándorné (szerk.): A gyógyítás világa. Bp., 1980. Medicina.

Válogatás az Egészségügyi Dolgozó 15–23. évfolyamában megjelent cikkeiből:

Anyacsavar és emberi méltóság. pp. 101–106.

Elmélkedés a döntésről. pp. 300–302.

Jolánka, a halottlátó. pp. 426–433.

Futurologia. pp. 450–454.

Szabadság a rend. Vitatkozás Heinar Kipphard német orvossal, illetve íróval szkizofrénia ügyben, Alexander, eredetileg März című regénye kapcsán. pp. 476–486.

Lektorálás

Selye János: Álomtól a felfedezésig. Egy tudós vallomásai. 3. kiad. Bp., 1980. Akadémiai Kiadó. Ford.: Józsa Péter. A fordítást ellenőrizte: Benedek István. 522 p.

Czeizel Endre: Az orvos-genetikus szemével. Lektorálta: Benedek István és Vida Gábor. Bp., 1980. Minerva. 352 p.

Cikk

A Discussion. = Orvostörténeti Közlemények. Vol. 89–91. (1980) pp. 332–336.

Hozzászólás „Sherwin B. Nuland: The Enigma of Semmelweis – An interpretation” c. cikkéhez.

Online: http://library.hungaricana.hu/hu/view/ORSZ_ORVO_OK_1980_089_091/?pg=333&zoom=h&layout=s

1981

Könyv

Ideges emberek. 3. kiad. Bp., 1981. Gondolat – Magvető. 226 p. (Benedek István munkái)

A kötet a Medicina gondozásában 1966-ban 2. kiadásban megjelent „Beszélgetés ideges emberekről” c. mű alapján készült.

Cikkek

Párhuzam és antagonizmus. (Párhuzamos életpályák I.) = Egészségügyi Dolgozó 25 (1981) No. 3. p. 4.

Héróphilosz és Erasizisztratosz. (Párhuzamos életpályák II.) = Egészségügyi Dolgozó 25 (1981) No. 4. p. 6.

Vesalius és Eustachius. (Párhuzamos életpályák III.) = Egészségügyi Dolgozó 25 (1981) No. 5. p. 5.

Cullen és Brown. (Párhuzamos életpályák IV.) = Egészségügyi Dolgozó 25 (1981) No. 6. p. 4.

Semmelweis és Lister. (Párhuzamos életpályák V.) = Egészségügyi Dolgozó 25 (1981) No. 7. p. 4.

Pasteur és Koch. (Párhuzamos életpályák VI.) = Egészségügyi Dolgozó 25 (1981) No. 8. p. 4.

Linné és Cuvier. 1. (Párhuzamos életpályák VII.) = Egészségügyi Dolgozó 25 (1981) No. 10. p. 5.

Linné és Cuvier. 2. (Párhuzamos életpályák VII.) = Egészségügyi Dolgozó 25 (1981) No. 11. p. 5.

Jean Lamarck és Erasmus Darwin. (Párhuzamos életpályák VIII.) = Egészségügyi Dolgozó 25 (1981) No. 12. p. 5.

1982

Könyv

Vom Faustkeil zum Röntgenstrahl. Streifzüge durch die Geschichte der Naturwissenschaften. Übertr. von Andreas Borosch. Berlin, 1982. Neues Leben. 365 p.

„A tudás útja” német nyelvű, rövidített változata.

Könyvrészlet

Semmelweis és kora. In: A magyar szülészeti-nőgyógyászat története. Szerk.: Lampé László. Debrecen, 1982. DOTE. pp. 13–27. (A DOTE Női Klinikájának kiadványai. Továbbképzési jegyzet)

Cikkek

Freedom and Schizophrenia. = Metamedicine 3 (1982) pp. 337–341. és klny.

A cikk kivonata: <http://link.springer.com/article/10.1007%2F00900935#page-2>

A nagy majompör. 1. = Egészségügyi Dolgozó 26 (1982) No. 1. p. 5.

A nagy majompör. 2. = Egészségügyi Dolgozó 26 (1982) No. 2. p. 5.

A nagy majompör. 3. = Egészségügyi Dolgozó 26 (1982) No. 3. p. 4.

Ehhez kapcsolódik:

Czeizel Endre: Hozzászólás „A nagy majompör”-höz. = Egészségügyi Dolgozó 26 (1982) No. 4. p. 5.

Az öreg Arany János. = Egészségügyi Dolgozó 26 (1982) No. 6. pp. 4–5.

Madách Imre és doktorai. = Egészségügyi Dolgozó 26 (1982) No. 7. p. 4.

Tompa Mihály gyötrődései. = Egészségügyi Dolgozó 26 (1982) No. 9. p. 4.

Berzsenyi búskomorsága. = Egészségügyi Dolgozó 26 (1982) No. 10. p. 4.

A félszemű Óriás. = Egészségügyi Dolgozó 26 (1982) No. 11. p. 5.
Kölcsey Ferencről.

Wesselényi, a vak látnok. = Egészségügyi Dolgozó 26 (1982) No. 12. p. 5.

Hogyan készül az orvos. = Négy évszak, 1982. febr.

Szondi. = Négy évszak, 1982. ápr. pp. 330–332.

A tudomány lendülete Darwin előtt. = Magyar Nemzet, 1982. márc. 31.

Teremtés és származás. = Magyar Nemzet, 1982. No. 56. p. 7.

1983

Könyvek

Aranyketrec. Egy elmeosztály élete. 7. kiad. Bp., 1983. Gondolat. 499 p.

Hangoskönyv is készült belőle. Felolvasó: Gyarmathy Zsuzsanna.

Semmelweis Krankheit. Aus dem Ungarischen übersetzt von Alfred Falvay. Bp., 1983. Akadémiai Kiadó. 110 p., 8 t.

Ignaz Philipp Semmelweis, 1818–1865. Aus dem Ungarischen von Brigitte Engel. Lektoren: József Antall, Miklós Lambrecht, Ferenc Némethy. Bp., 1983. Corvina. 398 p., [8] t.

Megjelent a bécsi Böhlau kiadóval közös kiadásban is.

Ism.:

Vekerdi László: A harmadik Semmelweis. = Magyar Nemzet, 1983. márc. 10.

Ungarn Jahrbuch 14 (1986) pp. 277–278.

Könyvrészlet

Semmelweis és kora. In: Lampé László (szerk.): A magyar szülészet-nőgyógyászat története. Debrecen, 1983. DOTE. pp. 13–27. Utánnymás.

Cikkek

Ptolemaiosz és Kopernikusz. Párhuzamos életpályák IX. = Egészségügyi Dolgozó 27 (1983) No. 1. p. 5.

Giordano Bruno. = Egészségügyi Dolgozó 27 (1983) No. 2. p. 5.

Tycho Brahe és Kepler. Párhuzamos életpályák X. = Egészségügyi Dolgozó 27 (1983) No. 3. p. 5.

Galénosz és Harvey. Párhuzamos életpályák XI. = Egészségügyi Dolgozó 27 (1983) No. 4. p. 5.

A Hiúzok és más tudományos társaságok. Párhuzamos életpályák XII. = Egészségügyi Dolgozó 27 (1983) No. 5. p. 5.

Galilei és a Mediciek. Párhuzamos életpályák XIII. = Egészségügyi Dolgozó 27 (1983) No. 6. p. 9.

A Semmelweis-irodalom. = Egészségügyi Dolgozó 27 (1983) No. 7. p. 9.

Az első mikroszkóp. Párhuzamos életpályák XIV. = Egészségügyi Dolgozó 27 (1983) No. 9. p. 8.

Deák Ferenc közérzete. = Egészségügyi Dolgozó 27 (1983) No. 10. p. 8.

Gyógytemplom és kóroda. Párhuzamos életpályák XV. = Egészségügyi Dolgozó 27 (1983) No. 11. p. 8.

Kik és hogyan gyógyítottak Hippokratész előtt?

Akik Rómában elindították az orvoslást. Párhuzamos életpályák XVI. = Egészségügyi Dolgozó 27 (1983) No. 12. p. 11.

Szondi Lipót kilencven éves. = Magyar Nemzet, 1983. márc. 9.

1984

Könyv

Szirt a habok közt. (Esszék, visszaemlékezések, útirajzok.) Bp., 1984. Magvető. 429 p.

Ism.:

Tarján Tamás. = Népszabadság, 1984. aug. 22.

Varga Lajos. = Kisalföld, 1984. szept. 22.

Balogh György. = Hungarológiai Értesítő 8 (1986) No. 3–4. pp. 22–23.

Saáry Éva. = Nemzetőr 31 (1986) No. 2. p. 6.

Kronstein Gábor. = Élet és Irodalom, 1984. okt. 5.

A TARTALOMBÓL:

Szondi

Hét bús magyar

Berzsenyi búskomorsága

Kölcsey és a pozsonyi diéta

Tompa Mihály gyötrődései

Madách Imre és a doktorai

Az öreg Arany János

Wesselényi, a vak látnok

Deák Ferenc közérzete

Szabadság: a rend

Társalgás Niklán

Alexander Bernát és Szemere Samu

Cikkek

Az ősi gyógyításról. Különös gyógymódok. = Egészségügyi Dolgozó 28 (1984) No. 1. p. 8.

Koponyalékelés az őskorban. Különös gyógymódok. = Egészségügyi Dolgozó 28 (1984) No. 2. p. 9.

Tapasztalás vagy varázslat. = Egészségügyi Dolgozó 28 (1984) No. 3. p. 9.

Természeti népek gyógy-szertartásai. = Egészségügyi Dolgozó 28 (1984) No. 4. p. 9.

A gyógyító dervis. = Egészségügyi Dolgozó 28 (1984) No. 5. p. 9.

A delejes halál. = Egészségügyi Dolgozó 28 (1984) No. 6. p. 9.

A londoni Királyi Társaság. = Egészségügyi Dolgozó 28 (1984) No. 10. p. 9.

A Szent Pál katedrális mentén. = Egészségügyi Dolgozó 28 (1984) No. 11. p. 9.

A francia Tudományos Akadémia születése. = Egészségügyi Dolgozó 28 (1984) No. 12. p. 11.

Vekerdi. = Természet Világa 115 (1984) No. 9. p. 402.

Hátrább az egerekkel. I. = Élet és Irodalom, 1984. jún. 1.

Hátrább az egerekkel. II. = Élet és Irodalom, 1984. jún. 8.

Vekerdi. = Élet és Irodalom, 1984. júl. 6.

Vekerdi László 60 éves.

Ismét megjelent a 2004-es Vekerdi-émlékkönyvben.

Freudizmus és agresszió. = Élet és Irodalom, 1984. dec. 14.

Hozzászólás:

Tringer László: Messze az aranyketrectől. = Élet és Irodalom, 1985. jan. 11.

Darwin könyve tegnap és ma. = Magyar Nemzet, 1984. nov. 23.

A fajok eredete.

1985

Könyv

A tudás útja. 3. bőv. kiad. Szaklektor: Székely Sándor, Gazda István. Bp., 1985. Gondolat. 306 p., 32 t.

Lektorálás

Vészits Ferencné (szerk.): A Nobel-díjasok kislexikona. 2. kiad. Bp., 1985. Gondolat. 879 p.

Közreműködés az írók, fizikusok, kémikusok, Béke-díjasok szócikkeinek lektorálásában.

Cikkek

Beszámoló egy nemzetközi találkozóról. = Egészségügyi Dolgozó 29 (1985) No. 1. p. 9.

Paracelsus (1493–1541). = Egészségügyi Dolgozó 29 (1985) No. 3. p. 9.

A kőmetsző. = Egészségügyi Dolgozó 29 (1985) No. 4. p. 9.

Az európai szifilisz eredete. = Egészségügyi Dolgozó 29 (1985) No. 5. p. 9.

Eretnekek és boszorkányok. = Egészségügyi Dolgozó 29 (1985) No. 6. p. 9.

Hozzászólás:

Ami a boszorkányokat illeti. Dr. Urbán Géza levele Benedek Istvánnak. = Egészségügyi Dolgozó 29 (1985) No. 9. p. 8.

Benedek István válasza Dr. Urbán Gézának. = Egészségügyi Dolgozó 29 (1985) No. 9. p. 8.

Lédi Csattogó. = Egészségügyi Dolgozó 29 (1985) No. 7. p. 9.

Keringés a vérkeringés körül. I. = Egészségügyi Dolgozó 29 (1985) No. 8. p. 5.

Keringés a vérkeringés körül. II. = Egészségügyi Dolgozó 29 (1985) No. 9. p. 9.

A felvilágosodás korának természettudománya. I. = Egészségügyi Dolgozó 29 (1985) No. 10. p. 9.

A felvilágosodás korának természettudománya. II. = Egészségügyi Dolgozó 29 (1985) No. 11. p. 9.

1986

Könyvek

Hippokratésztől Darwinig. A természettudomány nagy korszakai.
Lektorálta: Vekkerdi László. Bp., 1986. Népszava. 151, [1] p. (Mi világunk)

Ism.:

Sándor Dénes. = Könyvvilág 31 (1986) No. 8. p. 29.

TARTALOM:

A GÖRÖG GONDOLKODÁS

Gondolkodó nádszál az ember
Az ókori birodalmak merevsége
A gondolkodás szabadsága
Az első természetbölcselek
Athén nagy korszaka
Platón és Arisztotelész

A GÖRÖG ORVOSLÁS KEZDETE

Gyógyító szentélyek
A tudományos orvoslás előzményei
Hippokratész
A nedvkörtan haszna és buktatója

A HELLÉN TERMÉSZETTUDOMÁNY

Alexandria
Mértan és mechanika
Csillagászat
Orvosi iskolák
Római természettudósok
A római birodalom görög orvosai

A KÖZÉPKOR SZERÉNY TERMÉSZETTUDOMÁNYA

A középkor szelleme
A skolasztika
Arab tudósok közreműködése
Így kell mondani
Orvosi iskolák
Reneszánsz, természettudomány nélkül

ÁTMENET AZ ÚJKORBA

Kopernikuszi fordulatok
Az égi világok körforgásai
Természetrész és hiszékenységek

A boncolás fénykora
 A kései reneszánsz tudósai
 KÉTKEDÉS ÉS KERINGÉS
 Az újkor emberének tudata
 Kétkedem, tehát vagyok
 A vér kering
 A Föld is kering
 Föltalálják a távcsövet
 Galilei pöre
 EGY TUDÓS SORSA
 A kísérletező
 A csillagnéző
 A vitatkozó
 A meghátráló
 A fizikus
 AZ ÚJKORI ÉLETTAN KEZDETE
 A mechanikai világkép
 Itália első akadémiái
 Mikroszkópos kutatás
 Rovartan, növénytan
 A TUDOMÁNY A MAGA LÁBÁN
 A londoni Királyi Társaság
 A francia akadémia
 Korszerű felvilágosultság
 Az újkor fizikája
 A TERMÉSZET RENDSZERE
 Francia felvilágosodás
 Skatulya- és lépcsőelmélet
 Rendszertan
 A modern vegytan születése
 Ami kimaradt...
 A BIOLÓGIA FEJLŐDÉSE
 Mi a biológia?
 A sejt és fejlődése
 Lamarckizmus
 Földtan, őslénytán
 Az ember származása
 Az átöröklés törvényei
 Az eleven kórokozó
 VÉGSZÓ

Hátrább az egerekkel. (Publicisztikai írások.) Bp., 1986. Magvető.
487 p.

Hangoskönyv is készült belőle. Felolvasó: Varanyi Lajos.

A kötetet ism.:

Benedek István könyvéről. = Könyvvilág 31 (1986) No. 4. p. 6.

Székely András. = Új Tükör, 1986. No. 19. p. 2.

Wutka Tamás. = Élet és Irodalom, 1987. márc. 13.

R. T. O. [R. Takács Olga] = Hungarológiai Értesítő 11 (1989) No. 3–4.
p. 318.

TARTALMA:

GYÓGYÍTANI SE KÖNNYŰ

Az ősi gyógyításról
Koponyalékelés az őskorban
Tapasztalás vagy varázslat?
Természeti népek gyógyító szertartásai
A gyógyító dervis
A delejes halál
Gyógytemplom és kóroda
Akik Rómában elindították az orvoslást
Eretnekek és boszorkányok
Az európai szifilisz eredete
A kömetező
Hátrább az egerekkel
Jolánka, a halottlító
Hol a határ?

TUDÓSOKRÓL– TUDÁSUKRÓL

A Hiúzok és más tudományos társaságok
A padovai Ökörnél
Keringés a vérkeringés körül
Galilei és a Mediciek
Az első mikroszkópok
A londoni Királyi Társaság
Sir Christopher Wren
A francia Tudományos Akadémia születése
A felvilágosodás korának természettudománya
A reformkor természettudománya

ESZMÉK ÉS RÖGESZMÉK A LÉLEKTANBAN

Révész Géza
A tiltakozás jogalapja

Az Álomfejtésről
Feudalizmus és agresszió
Az ember ősi ösztönei
Búcsú Szondi Lipóttól

Könyvrészlet

A gondolkodás évszázadai. A televízió természettudomány- és technikatörténeti sorozata. Szerk.: Lovas György. Bp., 1986. RTV–Minerva. (Gólyavári esték)

A kötetben megjelent írásai:

A biológia és az orvoslás kezdetei. pp. 96–103.

A felvilágosodás korának természettudománya. pp. 176–184.

Lektorálás

Szunyogh Szabolcs: Riporter titkaimat nem viszem a sírba. Lektorálta: Benedek István, Kaposi Kis István. Bp., 1986. Szerzői kiad. 280 p.

A kötet több pszichológiai tanulmányt is tartalmaz.

Cikkek

A fiatal Galilei. = Egészségügyi Dolgozó 30 (1986) No. 2. p. 9.

A kopernikuszi fordulat. = Természet Világa 117 (1986) No. 8. pp. 352–356.

Révész Géza pszichológiai tanulmányai. = Tudomány. A Scientific American magyar kiadása 2 (1986) No. 1. pp. 72–75.

Az álomfejtésről. = Tudomány. A Scientific American magyar kiadása 2 (1986) No. 3. pp. 40–44.

Az ember ősi ösztönei. = Tudomány. A Scientific American magyar kiadása 2 (1986) No. 6 pp. 66–69.

In memoriam Leopold Szondi. = Budapester Rundschau, 1986. márc. 24.

In memoriam Leopold Szondi. = Pannónia. Magazin für Mitteleuropa 14 (1986) No. 2. pp. 46–47.

Szondi Lipót emlékezete. = Magyar Hírlap, 1986. febr. 21.

1987

Könyvek

Az értelem dicsérete. Művelődéstörténeti tanulmány a 16–17. század gondolkodóiról. Lektorálta: Vekerdi László. Bp., 1987. Minerva. 274, [2] p.

Ism.:

Székely András. = Új Tükör, 1987. jún. 7.

Györki Mária. = Könyvvilág 32 (1987) No. 5. p. 43.

Madarász Imre. = Köznevelés (1987) No. 40. p. 14.

TARTALMA:

KÖRKÉP A CINQUECENTÓBÓL

Hétköznapi élet

A MEGGYÖZŐDÉS SZABAD

Rabelais

Montaigne

Morus

Erasmus

Castellio

A skolasztika ellen

Telesio

A KOPERNIKUSZI FORDULAT

Amit már a görögök tudtak

A fromborki kanonok

A heliocentrikus eszme

Előszó és ajánlás

Volt-e kopernikuszi fordulat?

GIORDANO BRUNO

Élete

Vértanúsága

Természetfilozófiája

KEPLER ÉS KORTÁRSAI

Tycho Brahe

Kepler

A távcső
Fizikusok
GALILEI
Galilei első pöre
Az aranymérleg
A Dialogo
Kétszeres jóváhagyás
A második pör
A Mediciek szerepe
A pör után
FRANCIS BACON
Emelkedése
Bukása
A nagy felépítés
A Novum Organum
Tapasztalás, kísérlet, következtetés
Egzakt tudomány
Optimizmus
DESCARTES
Élete
A Galilei-ügy hatása
Művei
Értekezés a módszerről
Matematika, geometria, fizika
Kozmogónia
Élettan
Test és lélek
Karteziánizmus
Halála
KARTEZIÁNUSOK, KORTÁRSAK, KÖVETŐK
Gassendi
Mersenne
Karteziánusok
Geulincx
Malebranche
Pascal
Fontenelle
Karteziánus viták
Magyar karteziánusok

HOBBS

Élete

A filozófia elemei

A Leviathan

Értékelése

SPINOZA

Az értelem szabadsága

Kiátkozása

Ijűkori művek

További működése

A Valláspolitikai tanulmány

Hatása

A szubsztanciáról

Isten, természet és ember viszonya

A MECHANIKA TÉRHŐDÍTÁSA

A vér keringése

Kísérleti akadémiák Itáliában

Swammerdam és köre

Vénába fecskendezés

Huygens teleszkópja

Az ingaóra

A fény hullámelmélete

TUDOMÁNYOS AKADÉMIÁK NYUGATON

A párizsi Tudományos Akadémia

A „vészjósló” liberalizmus

Mechanikai alaptörvények

A levegő súlya

A magdeburgi polgármester

Boyle, a szkeptikus vegyész

A Royal Society

Furcsaságok akadémiaja

NEWTON

Fénytan

Gravitáció

Közéleti szereplés

A fluxió módszer

Mechanikai világkép

A Szondi-féle sorsanalitikus ösztönrendszer. Bp., 1987. Buddhista Misszió. 74 p.

Előzménye:

Benedek István: A sorsanalitikus-ösztönrendszer. Bp., 1948. 93 lev. Házi sokszorosítású gépirat.

Tibeti orvoslás és varázslás. Bp., 1987. Gondolat. 359 p., 16 t.

A „Mandragóra. 1. köt. Tibet” 2. bővített kiadása.

A mű függeléke: 160 tibeti gyógynövény. A függelék online is olvasható: <http://terebess.hu/keletkultinfo/benedekistvan.html>

A kötetet ism.:

Horváth Z. Zoltán: Benedek professzorék átlagos parasztjai (Tibet). = Kapu, 1989. máj. 2. Kulturális különszám. pp. 72–84.

Online: <http://terebess.hu/keletkultinfo/benedek.html>

Az ösztönök világa. 2. átd. kiad. Lektorálta: Sükösd Mihály. Bp., 1987. Minerva. 268, [4] p., [4] t.

Új előszóval. Az előszó online is olvasható: http://www.orvostortenet.hu/tankonyvek/tk-05/pdf/2.9.14/benedek_istvan_osztonok_vilaga.pdf

1. kiad.: Bp., 1948.

TARTALOM:

ELŐSZÓ

BIOPSZICHOLÓGIAI BEVEZETŐ

Lamarckizmus, darwinizmus

Weismann csíraplazmaelmélete

Mendelezés és mutáció

AZ ÖSZTÖN FOGALMA

A FILOZÓFIAI ÖSZTÖNFOGALOM

Platón lélektana

Arisztotelész lélektana

A középkori és újkori filozófia ösztönfogalma

A BIOLÓGIAI ÖSZTÖNFOGALOM

Lamarck ösztönelmélete

Darwin ösztönelmélete

Az állatpszichológusok ösztönelméletei

A BIOPSZICHOLÓGIAI ÖSZTÖNFOGALOM

Antropomorfizmus és tropizmus

Reflex és ösztön

Ösztön és értelem
Törekvés és célirányítottság
Ösztön és szellem

LÉLEK ÉS SORS

A MÉLYLÉLEKTANI ÖSZTÖNFOGALOM

Freud ösztönelmélete
A freudi ösztöntan továbbfejlesztése
Jung lélektana
A mélylélektani ösztönfogalom szétágazása

A SORSANALITIKUS ÖSZTÖNFOGALOM

Ösztön és gének
Az ösztönkörök
Ösztönös választások
A Szondi-teszt

Könyvrészletek

Semmelweis Ignác: A gyermekági lázról. [Válogatás Semmelweis eredeti írásaiból. Vál.: Benedek István.] Bp., 1987. Könyvért. (Tudománytár füzetek. Sorozatszerk.: Gazda István)

Benedek István által írt fejezetek:

Bevezető. pp. 5–10.

Bibliográfia. pp. 73–74.

Tájékoztató. In: Szondi Lipót: Káin, a törvényszegő. + Mózes, a törvényalkotó. Ford.: Mérei Vera. Szerk.: Vikár György. Bp., 1987. Gondolat. pp. 9–37.

Ism.:

Lukács Dénes. = Magyar Pszichológiai Szemle 45 (1989) No. 6. pp. 656–660.

Cikkek

A bonctan kezdete. = Egészségügyi Dolgozó 31 (1987) No. 1. p. 9.

A ferrarai Leoniceno. = Egészségügyi Dolgozó 31 (1987) No. 2. p. 9.

Sebészorvosok a tizenötödik században. = Egészségügyi Dolgozó 31 (1987) No. 3. p. 9.

Az antik orvoslás ábrázolása. = Egészségügyi Dolgozó 31 (1987) No. 4. p. 9.

Gótikus orvosi illusztrációk. = Egészségügyi Dolgozó 31 (1987) No. 5. p. 8.

Reneszánsz orvosi ábrák. = Egészségügyi Dolgozó 31 (1987) No. 6. p. 8.

Képek a szülészet múltjából. = Egészségügyi Dolgozó 31 (1987) No. 7. p. 8.

Magyar peregrinusok Hollandiában. = Egészségügyi Dolgozó 31 (1987) No. 9. p. 8.

Bonctan és művészet. = Egészségügyi Dolgozó 31 (1987) No. 10. p. 8.

Régi apotékákról. = Egészségügyi Dolgozó 31 (1987) No. 11. p. 8.

Magyar orvosok galériája. 1. = Egészségügyi Dolgozó 31 (1987) No. 12. p. 8.

Szondi. = Könyvvilág 32 (1987) No. 10. p. 24.

1988

Cikkek

Magyar orvosok galériája. 2. = Egészségügyi Dolgozó 32 (1988) No. 1. p. 8.

Magyar orvosok galériája. 3. = Egészségügyi Dolgozó 32 (1988) No. 2. p. 7.

Magyar orvosok galériája. 4. = Egészségügyi Dolgozó 32 (1988) No. 3. p. 8.

Magyar orvosok galériája. 5. = Egészségügyi Dolgozó 32 (1988) No. 4. p. 8.

Magyar orvosok galériája. 6. = Egészségügyi Dolgozó 32 (1988) No. 5. p. 8.

Magyar orvosok galériája. 7. = Egészségügyi Dolgozó 32 (1988) No. 6. p. 8.

Nehéz jó orvosnak lenni. = Egészségügyi Dolgozó 32 (1988) No. 12. p. 5.

Tisztelt Szerk. (Hozzászólás Révész Géza-ügyben). = Tudomány 4 (1988) No. 1. p. 11.

Illustrations of Healing. Az orvoslás ábrái. = Interpress Graphic. Vizuális–kulturális negyedéves folyóirat 6 (1988) No. 2. pp. 56–63.

Az őskori gyógyításról. = Ország–Világ nyári magazin, 1988. pp. 34–35.

1989

Cikk

A tudás tudatlansága. = Ország–Világ Téli Magazin, 1989.

1990

Könyvek

Hügieia. Az európai orvostudomány története jelesebb doktorok életrajzával. Ókor, középkor, reneszánsz, újkor kezdete. Lektorálta: Antall József és Szállási Árpád. Bp., 1990. Gondolat. 270, [2] p., [8] t.

Ism.:

Gazda István. = Könyvvilág 35 (1990) No. 11. p. 12.

(h.i.) = Magyar Nemzet, 1991. jan. 7.

Harmat Pál. = Holmi 4 (1992) No. 10. pp. 1500–1505.

TARTALMA:

AZ ANTIK MEDICINA

Kezdetben volt a varázslás

Gyógyítószentélyek

A tudományos orvoslás kezdete
 Gyógyító természetfilozófusok
 „Az orvostudomány atyja”
 Arisztotelész és kora
 Alexandria orvosi iskolái
 Róma orvosai
 A hanyatló birodalom orvosai
 Az ókori orvostudomány csúcsa: Galénosz
 Egy római sebész: Antyllosz
 A KÖZÉPKORI MEDICINA
 A középkor szelleme
 Az ókori tudás megőrzése
 Az arab hódítás szerepe
 A nagy összegezők
 Avicenna Kánonja és hatása
 A nyugati kalifátus orvosai
 A RENESZÁNSZ KORÁNAK MEDICINÁJA
 Skolasztika és reneszánsz
 Salerno orvosi iskolája
 Francia egyetemek
 Bologna sebészei
 Az emberboncolás kezdete
 Milyen a skolasztikus orvosi iskola?
 Hogyan gyógyítottak a skolasztikusok?
 Leonardo kora
 ÁTMENET AZ ÚJKOR FELÉ
 Elfelejtett kórboncnokok
 Az újkori anatómia születése
 Mit tartalmaz a *Fabrica*?
 Egyenrangú kortársak
 Az új bonctani szemlélet
 Paracelsus tündöklése és bukása
 „Arabosok” ellen „görögösök”
 Brissot-izmus: érvágás végkimerülésig
 A tábori sebészek kényszerű brutalitása
 Sebészek talárban és talár nélkül
 Amboise Paré és tanítványai
 Egy sebészi bravúr: az orrplasztika
 Seborvos, szemorvos, szülésmester
 A kömetzők

Két matematikus orvos: Cardano és Fernel
Újkor – új betegség: a vérhaj
Régi járványok – régi tehetetlenség
Elmebaj, demonológia, boszorkányüldözés
Az emberi méltóság hiánya
Természetbúvárok
Orvos botanikusok
Alkímia, metallurgia, fémes gyógyszerek

HARVEY ÉS KORA

Mit jelent az 1600-as korforduló?
Amit Galénosz óta a vérről hittek
A vér körforgása
Harvey könyve
Descartes szerepe
A termékenyülés tana
A hőmérő története
Egy misztikus iatrokémikus: Van Helmont
Az antimonháború
Prioritási harc a nyirokerek körül
Az újkori specializálódás kezdete
Accademia del cemento
A mikroszkóp igazolja a vérkeringést

FÜGGELÉK

Általános orvostörténeti bibliográfia

Der vergoldete Käfig. Erlebnisse aus der Praxis eines Psychiaters.
Übers.: Ernő Zeltner, Renate Zeltner. Berlin, 1990. Volk und
Welt. 470 p.

Az „Aranyketrec” 2. átdolg. német nyelvű kiadása.

Közérdekű magánügyeim. Visszaemlékezések, tanulmányok. Bp.,
1990. Magvető. 462 p.

Ism.:

Kovács Erzsébet. = Népszava, 1990. júl. 28.

TARTALMÁBÓL:

Szondi
Magyar peregrinusok a németalföldi egyetemeken
Előkelő utazás Hollandiába
Az ösztönök világa
Káin és Mózes

1991

Könyv

Hetvenhét. Bp., 1991. Szenczi Molnár Társaság. 207 p.

Ism.:

Szalay Károly = Új Magyarország, 1992. febr. 17.

Beke Albert = Kapu, 1992. márc. pp. 74–75. (Ugyanaz kötetben: Beke Albert: A kételkedés művészete. Bp., 1999. Mundus. pp. 337–340.)

Mészáros Tibor: Demokrapolice. = Kapu, 1992. jún. pp. 64–65.

Borbándi Gyula: Benedek István és az emigránsok. = Új Magyarország, 1992. szept. 15.

TARTALMÁBÓL:

Nehéz jó orvosnak lenni

Magyar pszichoanalitikusok

Ösztön és etika

Cikkek

Szondi-anekdotárium. = Valóság 34 (1991) No. 2. pp. 76–86.

Ua. másodközlés a Látóhatárban.

Szondi-anekdotárium. = Látóhatár 20 (1991) No. 4. pp. 107–126.

Ehhez kapcsolódó kézirat a szerző hagyatékában:

Szondi Lipót élete Magyarországon (1893–1944). 103 lev. (ua. német fordításban is, közrem.: Deutsche Uebersetzung: Clara Csia, Ergänzende Amerkungen: Karl Bürgi-Meyer)

Ehhez kapcsolódó kézirat: Benedekné Lukáts Júlia: Szondi Lipót svájci évei (1945–1986) 16 lev. Gépirat.

Széchenyi lelkivilága. = Rubicon 2 (1991) No. 5. pp. 26–28.

Ismét megjelent a Széchenyi-különszámban.

Kőrösi Csoma születése, halála. = Hitel 4 (1991) No. 10. pp. 18–19.

1992

Könyvrészlet

Il significato del freudismo nell'attuale aggressività nel mondo. In: Psicoanalisi e cultura nella Mitteleuropa. A cura di Anna Maria Accerboni. Gorizia, 1992. Istituto per gli Incontri Culturali Mitteleuropei. pp. 121–126.

Cikkek

Kolombusz és a „francúz”. = Természet Világa 123 (1992) No. 10. pp. 455–457.

Szondi. = Taps, 1992. febr. pp. 16–17.

Szondi magánélete. = Taps, 1992. márc. p. 13.

Tóth Ilona elmeszakorvosi leleteinek értékelése. = Magyar Fórum 4 (1992) No. 39. pp. 14–15.

1993

Könyvek

Hetvennyolc. Pocsolyától az óceánig. Esszék, tanulmányok. Bp., 1993. Szenci Molnár Társaság. 210, [4] p.

TARTALMÁBÓL:

FÖLTALÁLNI NEM KÖNNYŰ

Miért nem hittek Semmelweisnek?

Az őskori gyógyítás

Föltalálni nem könnyű

A fiatal Galilei és a hőmérő

A tudás tudatlanságai

Kolombusz és a „francúz”

RÖVID VÁLASZOK

A pszichoszomatikáról

Aranyketrec. Egy elmeosztály élete. 8. kiad. Bp., 1993. Új Gondolatok. 499 p.

Cikk

A sorsanalízis születése. = Gyógypedagógiai Szemle 21 (1993) No. 3. pp. 162–164.

1994

Könyvek

Hetvenkilenc. Göröngyös út. Esszék, tanulmányok. Bp., 1994. Szenci Molnár Társaság. 161, [2] p.

TARTALMÁBÓL:

EGY ELFELEJTETT LÉLEKTANTANÁR

Harkai Schiller Pál

A HAZAI MÉLYLÉLEKTAN NYOMÁBAN

Hozzászólás Harmat Pál könyvéhez

A tudás útja. 4. bőv. kiad. Szaklektor: Székely Sándor, Gazda István. Bp., 1994. Magyar Könyvklub. 352 p.

Ism.:

B. J. = Rakéta, 1994. ápr. 22.

A tudás útja. 5. kiad. Szaklektor: Székely Sándor, Gazda István. Bp., 1994. Magyar Könyvklub. 352 p.

Lektorálás

Schott, Heinz: A medicina krónikája. A magyar kiadást szerk.: Bilik István. Lektorálta: Benedek István, Birtalan Győző, Károlyi György, Szállási Árpád. Bp., [1994]. Officina Nova. 648 p.

Cikk

A kórházi fertőzésről. = Pest Megyei Hírlap, 1994. nov. 11.

1996

Könyvrészletek

Bernard Le Calloc'h és Kőrösi Csoma. In: Kőrösi Csoma Sándor a lélek tükrében. Szerk.: Szász Tibor András. Kovászna-Csomakőrös, 1996. Kőrösi Csoma Sándor Közművelődési Egyesület. pp. 120–129.

A hiúzok akadémiaja. In: Az ismeretlen Antall József. Emlékezések, interjúk, dokumentumok. Szerk.: Rózsa Marianna, Kapronczay Károly, Jász László. Bp., 1996. Mundus. pp. 199–202. (Az Antall József Emlékbizottság és Baráti Társaság évkönyvei 1.)

Postumus kiadások

1997

Könyvrészletek

Tájékoztató. In: Szondi Lipót: Káin, a törvényszegő + Mózes, a törvényalkotó. Ford.: Mérei Vera. Bp., 1997. Gondolat. pp. 9–37.

Mester László, aki megfékezte a leprát. In: Tanulmányok a természettudományok, a technika és az orvoslás történetéből. Bp., 1997. MTESZ – Országos Műszaki Múzeum. pp. 179–180.

1996-os előadásának a szövege.

Cikkek

A tudás útja. = Parapszichológia-Szellemtan 3 (2000) No. 1. pp. 1065–1067.

A felvilágosodás. = Parapszichológia-Szellemtan 3 (2000) No. 2. pp. 1152–1158.

2001

Könyvek

Aranyketrec. Egy elmeosztály élete. 9. kiad. Bp., 2001. Magyar Könyvklub. 479, [1] p.

A tudás útja. 6. kiad. Szaklektor: Székely Sándor, Gazda István. Bp., 2001. Magyar Könyvklub. 352 p.

Könyvrészlet

Miért kering oly sok téves adat Semmelweisről. + Semmelweis betegsége. In: Semmelweis Ignác emlékezete. I–II. köt. Összeáll.: Gazda István, Kapronczay Károly, Szállási Árpád. Piliscsaba – Bp., 2001. Magyar Tudománytörténeti Intézet – Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár. pp. 19–26, 352–395. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 28.)

279

2004

Könyvrészlet

Vekerdi. In: Egy szabad ember. Írások Vekerdi Lászlóról. Szerk.: Olasz Sándor. Szeged, 2004. Tiszatáj. pp. 17–20. (Tiszatáj könyvek)
Az Élet és Irodalom 1984. júl. 6-i számában megjelent írásának újraközlése.

2007

Könyv

Aranyketrec. Egy elmeosztály élete. 10. kiad. Szeged, 2007.
Aranytoll. 471 p.; Bp., 2007. Magyar Könyvklub. 471 p.; Szeged, 2007. Könyvmolyképző. 471 p.